

Питання
історії,
культурології та
краєзнавства

Матеріали науково-теоретичної конференції

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
Гуманітарний факультет
Кафедра історії
Лабораторія історичного краєзнавства

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ, КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА КРАЄЗНАВСТВА

(ВИПУСК II)

матеріали науково-теоретичної конференції
викладачів, аспірантів та студентів
(23-24 квітня 2007 р.)

Суми
Вид-во СумДУ
2007

Питання історії, культурології та краєзнавства. Випуск II. Матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів та студентів. - Суми: Вид-во СумДУ, 2007. - 196 с.

Видання рекомендовано до друку
рішенням кафедри історії СумДУ.
Протокол №8 від 5.04.2007 р.

Збірник містить наукові доповіді, повідомлення та реферативні матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського державного університету, присвячені актуальним питанням історії, культурології та краєзнавства.

Редактори: В.М.Власенко, В.Б.Звагельський

На обкладинці: Жигайлівський скарб. Пізньоримська ваза зі сценами з Іліади.
Срібло. IV ст. Колекція Сумського краєзнавчого музею

СЕКЦІЯ ІСТОРІЇ ТА КРАЄЗНАВСТВА:
АРХЕОЛОГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

ПІМЕНКО Н.А.

З ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СЕРЕДНЬОМУ ПОСУЛЛІ

З давніх часів однією з найважливіших умов для проживання людей була наявність води. Тож, не випадково перші поселення з'являються саме у басейнах річок. Не винятком є і Посулля. Вже за часів палеоліту тут мешкали племена, що залишили по собі цікаві археологічні пам'ятки. Ще більше їх збереглося з епохи неоліту, бронзової доби. У скіфські часи майже вся територія Посулля була заселена землеробсько-скотарськими племенами. Завдяки археологічним дослідженням вдалося встановити, що ці землі майже ніколи не залишалися безлюдними. Виключення становлять нетривалі періоди міжетнічних та військових конфліктів.

На декілька століть після вторгнення сарматів лісостеп обезлюднів, а особливо Посулля. Тільки з II ст. н.е. в цих краях з'являється осідле населення так званої культури полів поховань, що нині відноситься науковцями до черняхівської культури. Їхні зовсім не укріплені поселення розташовувалися у долинах, мокрих ярках, поряд з гирлами малих річок. Наземні будівлі та напівземлянки будувалися з жердин, покритих глиняною обмазкою. Житла зводились прямокутної форми, вони рядами тягнулись вузькою смугою понад берегами річок від сотень метрів до кілометра і більше. Населення займалося скотарством, землеробством, ремеслами і торгівлею. У землеробстві використовували плуг та рало із залізним наконечником. З ремесел були розвинуті металургія та ковальська справа, гончарство. Особливо жвава торгівля велась з античними містами Причорномор'я. При цьому використовувались римські монети. Скарби з ними знайдені в сс.Вовківці, Ведмеже, Рогинці, а окремі монети - у Глинську та Ромнах.

Поселення черняхівської культури виявлені біля хут.Холодник, неподалік від колишнього хут.Гринівка в басейні р.Сміла, біля с.Коровинці, на лівому березі Сули, поблизу Вовківців.

Значну кількість археологічних знахідок на території цих поселень становлять фрагменти кераміки. Більшість посуду виготовлено на гончарному крузі з якісної глини. Частина виробів - з лощеною поверхнею, орнаментована.

Вперше артефакти цієї культури - горщики, знайдені поблизу с.Коровинці, - привернули увагу роменського поміщика Ф.В.Беспальчева, і завдяки дослідженню їх відомим археологом, професором, уродженцем Роменщини М.О.Макаренком були введені до наукового обігу, як і інші аналогічні керамічні вироби з сс.Ярмолинці¹ та Артюхівка². Дослідження цих та інших археологічних об'єктів протягом ХХ ст. підтвердили наявність на цій території пам'яток черняхівської культури³.

У Роменському краєзнавчому музеї експонується унікальний з мистецького погляду одноручковий глечик чорного кольору з лощеною поверхнею, що яскраво демонструє особливості гончарної техніки цієї культури.

На рубежі IV-V ст. у Лісостепу зникають пам'ятки черняхівської культури, етнічна належність якої ще остаточно не визначена. Знову на століття переривається осідле життя в роменському краї і майже на всьому Лівобережжі.

З другої половини I тис. на арену виходять слов'янські племена, які заселяють значні території Європи. Писемні відомості про них вміщуються у візантійських, арабських джерелах, а також у давньоруських літописах. У східних слов'ян, що у VIII ст. заселили землі від Чорного і майже до Балтійського морів, складаються племенні об'єднання, союзи. Одне з таких об'єднань слов'янських племен, відоме під назвою "Сивер", густо заселяє Посулля і суміжні території Лісостепу. На схід від сіверян у цей час зміцнюються кочові азіатські племена, об'єднані в Хозарський каганат.

Вже у VIII ст. слов'янські племена на сході Лівобережжя, в тому числі і сіверяни Посулля, потрапляють під владу Хозарського каганату. Літописні згадки про заселення краю сіверянами підтверджуються численними археологічними пам'ятками, що хронологічно відносяться до волинцевської (VII-VIII ст.) і роменської (VIII-X ст.) археологічних культур.

Початок вивчення слов'янських пам'яток на Посуллі поклав Д.Я.Самоквасов. Але особлива заслуга в їх дослідженні належить М.О.Макаренку. "Що ні звістка про городище, то все нова культура, нові типи, нова доба"⁴. Вчений зазначав, що "до цього часу городища мало досліджували. Причина цього відома: їх дослідити потребують великих коштів, а знахідки в них цілком наукові і майже завжди, за винятком невеликої кількості, - не мають матеріальної вартості"⁵.

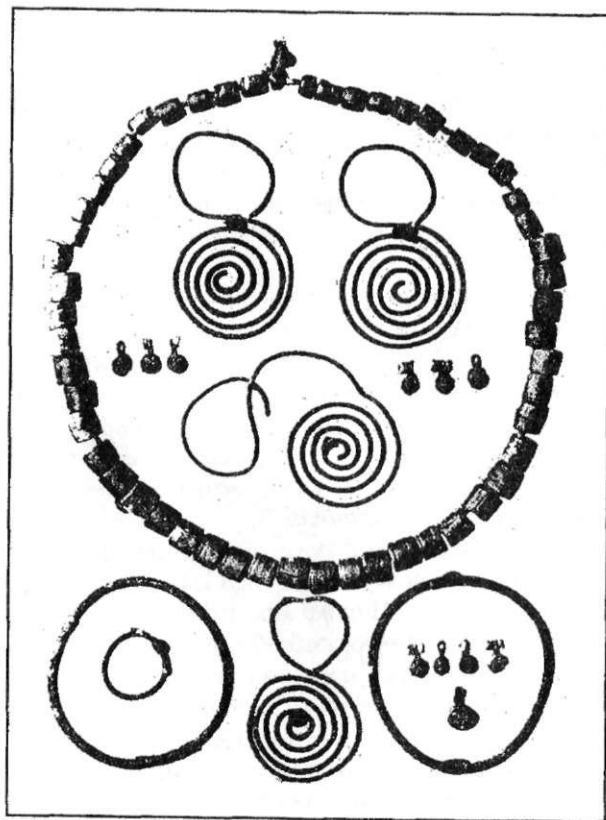
Перші розвідки молодий дослідник зробив ще під час навчання в Археологічному інституті. З 1901 р. він обстежує десятки археологічних об'єктів. Широко відомі його розкопки у Середньому Посуллі, зокрема у сс.Артюхівка, Коровинці, Малі Будки, Липове, Москалівка, а особливо - на городищі "Монастирище", яке він ретельно обстежував протягом 25 років, та інш.

Результатом багаторічних досліджень стали численні знахідки, а саме: чимало ліпного грубостінного посуду (горщиків) висотою 10-50 см, сковорідки з товстими стінками (2,5 см), пряслиця,

вироби з кістки (голки, амулети), шліфовані кам'яні молотки. Посуд зовні був оздоблений ямковим, зубчатим, смужковим або хвилястим орнаментом.

Досліджуючи підйомний матеріал, вчений робив численні замальовки (цьому допомагали природний хист та професійна освіта), фотознімки. Деякі з них увійшли до наукових публікацій і стали широко відомими, якась частина, вірогідно, розпорошена по архівах та приватних колекціях.

Найповнішу інформацію про багаторічні дослідження на городищі Монастирище вчений виклав у хрестоматійній праці під цією ж назвою⁶.

На підставі дослідження городищ: Монастирище, біля с.Ведмеже, на території садиби Г.С.Вашкевича на р.Сула, біля хут.Шумського, на городищі Замок, в сс.Глинське, та інш., а також порівняння з уже відомими пам'ятниками, М.О.Макаренко виділив окремий тип археологічної культури - роменський, носіями якого були сіверяни. Сьогодні дослідники виділяють його в окрему культуру.

Вчений неодноразово висловлював обгрунтовані припущення щодо хронологічних меж її існування, вважаючи, що вона *"має за собою право считатися древнее не только XII, но и X века"*⁷, *"це джерело (городища. - Н.Н.) - єдине для вивчення доби до X століття нашої ери"*⁸, *"открытые мною землянки... по моему мнению могут быть датированы не позднее VIII-IX вв. Более точная датировка к сожалению едва ли в настоящее время возможна"*⁹.

Як завжди, М.О.Макаренко ставився дуже зважено до наукових висновків, але сучасні дослідження підтвердили його правоту.

Сьогодні археологам відомі сотні пам'яток роменської культури. Вони, як правило, мають вигляд укріплених городищ, розташованих на високих берегах Сули та її приток. Поселення займають переважно миси берегових підвищень, оточених глибокими ярками зі стрімкими ровами та насипними валами з напільних, тобто незахищених боків. Висота валів коливається від 2 до 8 м, а глибина ровів у різних городищах - від 1,5 до 4 м. Природні схили часто ескарпувались до 7-12 м у висоту, що додавало городищам неприступності. Для своїх поселень сіверяни нерідко використовували старі скіфські городища. Так, сіверяни заселяли Шумське, Ведмеже, *"Монастирище"*, частину Басівського городища.

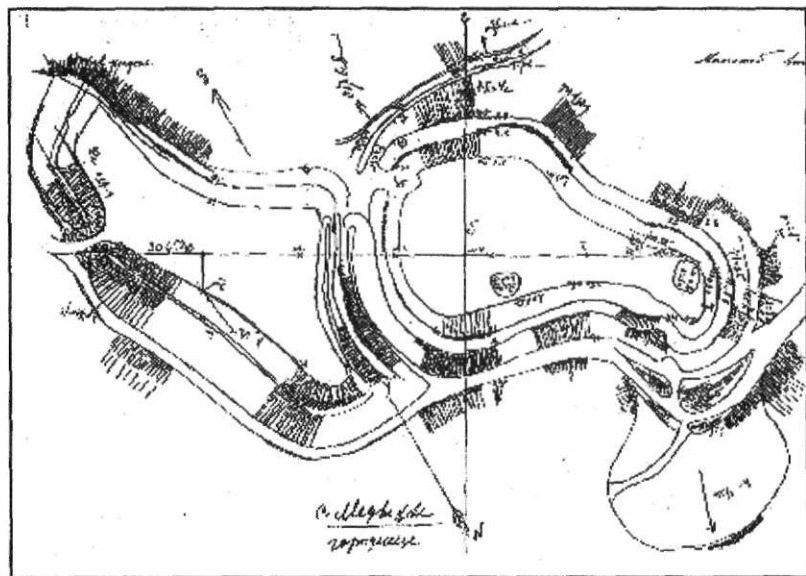
Маленьке Шумське городище, відкрите і вперше досліджене М.О.Макаренко у 1906 р., знаходиться на високому правому березі Сули, біля впадіння в неї р.Олава. З північного боку та від рівнинного плато городище укріплене валом висотою до 7 м і широким ровом глибиною до 4 м. Високий берег Сули та ярк захищають городище з іншого боку, де круті схили мають висоту до 15 м. Сто років тому городище входило до помістя Г.С.Вашкевича. Ще й сьогодні на ньому ростуть столітні груші та яблуні, які, мабуть, пам'ятають, як старанно обходив їхні корені під час розкопок М.О.Макаренко.

За три кілометри від Шумського, вниз по Сулі, знаходиться

Глинське городище. Один з відрогів високого плато, на якому розкинулось с.Глинськ, вузьким мисом пролягає вздовж Сули. Глибокими ярами мис перерізається на три частини, що носять спільну назву "Замок". Саме на цьому недоступному і укріпленому природою місці ще з часів неоліту селилися люди. Про Глинське городище в кінці XVIII ст. згадує О.Ф.Шафонський у своєму описі Чернігівського намісництва. А в кінці XIX - на початку XX ст. його досліджували В.Г.Ляскоронський, В.В.Хвойка, М.О.Макаренко.

Вздовж корінного правого берега повноводного в давні часи Великого Ромена також тягнеться ланцюг слов'янських городищ, одне з яких, Ведмежівське, знаходиться біля с.Посад. Городище розміщується на відрізаному ярмом від плато високому останці і має окремо укріплені східну і західну частини. З трьох боків воно обнесено валом, що сягав у висоту 5 м. Виїзди із городища захищались цілою системою валів. Ведмежівське укріплення вперше згадується в "Книге Большому Чертежу" під назвою "городок Медвежий".

З 1906 р. М.О.Макаренко розпочинає дослідження на цьому городищі. У фондах Роменського краєзнавчого музею та Державного архіву Сумської області зберігаються численні свідчення багаторічних зусиль вченого по вивченню цієї пам'ятки.

Згадки про розкопки є і в статтях вченого, присвячених іншим археологічним об'єктам, проте окрема публікація відсутня. Тому на особливу увагу заслуговують креслення та малюнки, зроблені ним під час роботи на Ведмежому¹⁰.

М.О.Макаренко, маючи фах і археолога, і художника, все життя робив замальовки різних пам'яток та археологічних речей. До наших днів, окрім численних ілюстрацій в опублікованих працях, збереглися і кілька десятків малюнків, креслень, етюдів, зроблених його рукою в різні періоди життя. В одному з альбомів ціла низка ілюстрацій присвячена саме цьому археологічному об'єкту, що вказує на зацікавленість вченого у дослідженні Ведмежого, можливо - на підготовку публікації. Це й не дивно, адже сей об'єкт виявився настільки цікавим, що дослідник вперше застосував унікальну методику музеєфікації археологічних пам'яток - вирізки поховання¹¹, що й нині експонується у Роменському краєзнавчому музеї.

Останні дослідження городища, проведені Ю.Ю.Моргуновим у 80-х роках¹², виявили три хронологічні періоди зведення оборонних споруд. Вперше вали були насипані за скіфських часів, згодом поновлені в сіверянський період, а востаннє зміцнені у середині XII ст. дерев'яною стовповою конструкцією. Східну частину городища сьогодні займає старе кладовище.

Сіверяни будували житла, частково заглиблені в землю, стовпової, а рідше - зрубної конструкції, розміром близько 4x5 м. Печі в житлах вирізалися з материка, а їх склепіння ліпилося з глини із застосуванням глиняних конусів. Господарчі ями споруджувались за межами житла.

Основну масу знахідок становить посуд, переважно ліпний. За формою це горщики, макітри, сковорідки, глечики. Горщики - широкогорлі з високими плічками, їх тулуб конусовидно звужується до дна, вінця відігнуті та вертикальні. Орнаментувався посуд відбитками палички, обмотаної шнурком, або хвилястими лініями. Вінце зверху інколи захищувалось пальцями.

На роменських городищах також виявлено значний комплекс знарядь праці: залізні наральники, сошники, серпи, коси, тесла, ножі, шила, риболовецькі гачки, кресала для вогню, кам'яні зернотерки, прясла, кістяні проколки. Такий набір знарядь праці вказує на розвинуте землеробство плужного типу з двопільною системою обробки ґрунту. Асортимент культурних рослин сіверян майже повністю відповідав сучасному.

Про розвинене скотарство сіверян свідчить переважаюча кількість домашніх тварин, кістки яких виявлені під час розкопок. Найбільше розводили велику рогату худобу, що використовувалась як тяглова сила і була джерелом м'яса і молока. Як робочу силу, крім вола, використовували коня. Розводили свиней, овець, кіз.

Важливу роль відіграло мисливство, рибальство, широкого розвитку набуло бортництво. Серед ремесел були розвинені ковальство, обробка кістки, ткацтво, ювелірна справа. Однак хозарське панування значно уповільнило соціально-культурний розвиток сіверян.

Для роменської культури притаманний свій поховальний обряд: покійника спалювали, прах та деякий інвентар вкладали у глиняний горщик (урну), який ставили на стовпі або невисокому кургані. Пізніше, у IX-X ст., урну закопували в землю або в середину кургану. Поряд з таким обрядом зустрічалося і трупопокладення.

Археологічні знахідки підтверджують літописні відомості про язичницькі вірування слов'ян з їх обожнюванням сил природи.

В кінці I тис. відбулися значні зміни у духовному та суспільному житті слов'ян, зумовлені об'єднанням двох найбільших князівств - Новгородського і Київського - та утворенням древньоруської держави Київська Русь. Літопис повідомляє також про похід київського князя Святослава на сіверян з метою звільнення їх від Хозарського каганату і приєднання, часто насильницьки, до інших слов'янських племен Київської Русі, що вже підлягали Києву. З утворенням давньоруської держави, запровадженням християнства відбувається поступове вrostання роменської культури у давньоруську. В кінці X ст. майже всюди роменська культура припиняє своє існування. Територія Посулля протягом X-XIII ст. входить до складу Переяславського князівства.

Тяжка доля спіткала сіверян у часи Київської Русі. Під 988 р. літопис сповіщає, що князь Володимир сказав: *"Се не добро есть мало градов коло Киева, и нача ставити городи по Десне, и по Трубеже и по Суле, и по Стугне..."*¹³. І знову сіверяни стали надійним фортом слов'янської держави на шляху печенігів, а згодом - і половців до Києва. На основі їх городищ у XI-XIII ст. була створена могутня захисна система на Лівобережжі, що отримала назву Посульської оборонної лінії.

У древньоруських літописах XII ст. у Середньому Посуллі згадуються мм.Ромен, Попаш, В'яхань, дещо пізніше - Глинськ, але археологічні дослідження переконливо доводять існування в ті

часи й інших потужних населених пунктів та фортець на Роменщині - перш за все, колишніх сіверянських городищ, де життя продовжувалося протягом X-XIII ст. Серед них ланцюг укріплених городищ вздовж Великого Ромена: Ведмеже, Липове, Красний Колядин та інші, що були додатковими укріпленнями на ключових місцях Посульської оборонної лінії.

У літописах є свідчення про 46 нападів половців на Русь; 24 рази за два століття згадується р.Сула як місце боротьби з печенігами і половцями. Інколи стіни городищ не витримували навали степових кочівників. Близько 1185 р., як свідчить Іпатіївський літопис, половецький хан Кончак *"зніс Сулу"*, тобто зруйнував оборонну лінію, і половці *"по Росі і по Сулі поділили міста"*.

На початку XIII ст. зі сходу на Посулля знову насунулась навала, цього разу монголо-татарська. У 1239 р. полчища хана Батия зруйнували та спалили всі міста та поселення Посульської оборонної лінії - Посулля обезлюдніло.

Так припинили своє існування численні ранньослов'янські городища, які ще зберігали залишки самобутньої культури сіверян.

Таким чином, протягом кількох століть територія Посулля була заселена племенами, матеріальна культура яких досліджується вже більше 100 років. Першопроходцем у цьому по праву можна вважати М.О.Макаренка. Саме завдяки його дослідженням та розкопкам до наукового обігу були введені пам'ятки черняхівської та роменської культур Посулля. Ці землі довгий час відігравали роль своєрідного форпоста сіверянських городищ, які вперше знайшов та класифікував М.О.Макаренко. На основі археологічних досліджень він визначив як час існування поселень, так і етнічну приналежність носіїв роменської культури. Заслуга вченого полягає не лише у відкритті культури нового типу. Він першим розпочав вивчення на Україні ранніх слов'янських поселень, запропонував методику проведення археологічних досліджень на городищах та дослідив особливості орнаменталістики керамічних виробів у культурі роменського типу¹⁴.

¹Макаренко Н. Отчет об археологических исследованиях в Полтавской губ. в 1906 году // Известия Императорской археологической комиссии. - 1907. - Вып.22. - С.50-54.

²Он же. Археологические исследования 1907-1909 годов // Там же. - 1911. - Вып.43. - С.118-119.

³Романова Г.А. Черняховские поселения у с.Артюховка // Проблемы

археологии Сумщины. Тез. докл. обл. науч.-практ. конф. - Сумы, 1989. - С.58-60 и др.

⁴Макаренко М. Городище "Монастирище". - К.: Трест "Київ-друк", 8-ма друкарня, 1925. - С.4.

⁵Там само. - С.6.

⁶Там само.

⁷Археологические исследования 1907-1909 годов // Известия Императорской Археологической Комиссии. - 1911. - Вып.43. - С.112.

⁸Макаренко М. Городище "Монастирище". - С.4.

⁹Нові документи до біографії М.О.Макаренка / Упоряд. та публ. Німенко Н.А. // Сумська старовина. - №X. - С.29.

¹⁰Усачук А.М., Горбов В.М., Звагельський В.Б. Невідомий альбом малюнків Миколи Макаренка // Полтавський археологічний збірник: Збірник наук. праць. - Полтава: ОДГВ "Полтавський літератор", 1995. - Число третє. - С.199-214; Звагельський В.Б. До історії дослідження городища Ведмежого // Там само. - Полтава: Видавничий центр "Археологія" ЦОДПА, 1995. - Число четверте. - С.126-132; Німенко Н.А. Велет українознавства (До 125-річчя від дня народження Миколи Омеляновича Макаренка) // Сумська старовина. - №X. - С.21.

¹¹Фонди Роменського краєзнавчого музею. - Арх.44. - Арх.Зв.4зв.; Арх.142. - Арх.15зв.-16.

¹²Моргунов Ю.Ю. Работы Посульской разведочной группы // Археологические открытия 1980 г., 1981. - С.280; Предварительные данные о летописном городе Ромене // Вивчення історичної та культурної спадщини Роменщини: проблеми і перспективи: Тез. доп. - Суми-Ромни, 1990. - С.61-63.

¹³Повесть временных лет. - М.-Л., 1950. - С.33.

¹⁴Макаренко М.О. Орнаментація керамічних виробів в культурі городищ Роменського типу // Niederfluv sbornik (Usporada) J.Schranil. - Praha, 1925. - P.323-338.

ВЛАСЕНКО В.М.,
ГОРЕНКО В.

ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ В ЕМІГРАЦІЇ

Вивчення життєвого шляху та творчих пошуків відомого українського поета, уродженця Сумщини Олександра Олесь (Олександр Іванович Кандиба) є актуальним і сьогодні. Особливу увагу дослідників привертає еміграційний період в житті нашого земляка. Незважаючи на велику кількість різноманітних за жанром і обсягом поданої інформації праць про Олесь, ще немає узагальнюючих історіографічних досліджень.

Не претендуючи на широкі узагальнення, автори статті ставлять собі за мету лише окреслення певних здобутків дослідників життя і творчих пошуків поета, виявлення білих плям у галузі олесьзнавства.

Життєвий шлях і творчість Олександра Олеся в еміграції стали об'єктом дослідження істориків та літературознавців вже одразу після виїзду поета за кордон. У 20-ті роки ХХ ст. в радянській Україні, коли духовне життя було ще більш-менш ліберальним, творчість поета привертала увагу дослідників і літераторів. Публікувалися навіть твори великого українського лірика¹. Зокрема, у 1921 р. у Сумах вийшла збірка його творів під назвою "По дорозі в казку". Проте його виїзд за межі Батьківщини пояснювався переважно збігом обставин, а не негативним ставленням Олеся до радянської влади чи більшовиків².

З початком 30-х років ім'я великого поета майже зникає зі сторінок радянських літературознавчих часописів, підручників з української літератури, а якщо і згадується, то лише у зв'язку з його творчими пошуками буремного 1917 р. Навпаки, серед української мистецької еміграції було чимало людей, які присвятили свої праці вивченню поетичного доробку Олександра Івановича³.

Особливо багато праць щодо творчості поета з'являлося в емігрантських виданнях та часописах Західної України у зв'язку з життєвими і творчими ювілеями Олеся⁴ - 20, 30, 40 років його творчої діяльності. Не обійшлося в них і без невеликих саркастичних ноток в оцінці окремих сторін творчості поета⁵.

В радянську Україну повернення поезії видатного лірика відбулося за часів "відлиги" і було пов'язане з іменем Максима Рильського, який наприкінці 50-х років вперше в радянський час подав об'єктивну оцінку творчості поета⁶. До нього прилучилися і деякі українські радянські літературознавці⁷.

Студії життєвого шляху і поезії Олеся продовжувалися і в 60-70-ті роки. Завдяки пошуковим студіям журналіста із Сум Г.Петрова, було остаточно доведено справжнє місце народження Олександра Івановича⁸. Більш-менш об'єктивну оцінку творчості лірика дав В.Яременко⁹. Проте ці та інші роботи стосувалися більше дореволюційного періоду життя поета і майже не згадували його творчі пошуки еміграційного періоду¹⁰.

Особливо посилюється інтерес до постаті поета в період "перебудови"¹¹. Відтоді його поетичний доробок уважно вивчається вітчизняними дослідниками. Публікуються твори поета¹², монографії¹³, збірники наукових праць¹⁴, брошури¹⁵, присвячені його поезії, в тому числі з позицій модернізму. Лише в незалежній Україні з'явилося декілька дисертаційних досліджень щодо різних сторін поезії великого лірика¹⁶. Особливий інтерес у

справі розкриття емігрантського періоду життя О.Олеся представляє дисертаційна робота співробітниці Інституту літератури ім.Т.Шевченка Наталії Лисенко, яка дослідила еміграційний архів Олександра Івановича, виявила великий масив нових документів, здійснила їх археографічний аналіз, опрацювала листи поета до відомих українських діячів В.Винниченка, М.Грушевського, М.Терлецького, П.Христюка і листи від нього до М.Вороного, М.Галагана, Д.Дорошенка, П.Зайцева, В.Короліва-Старшого, К.Мацієвича, М.Шаповала та інш.¹⁷ Чимало інформації про різні сторони творчості поета, його листування з відомими громадськими діячами еміграції та родичами Олександра Івановича подано на сторінках науково-публіцистичних і літературних журналів¹⁸. Творчість знаного поета і надалі досліджували представники української діаспори¹⁹. Проте це були переважно спогади про О.Олеся та враження від зустрічей з ним.

У сучасній літературі знайшли відображення і деякі сторони громадської діяльності поета, про які раніше згадувалося лише уривчасто, зокрема щодо відкриття у Відні (згодом перенесено до Праги) Українського вільного університету²⁰.

Окремі сторони життя та творчості поета і нині потребують уточнення і вивчення. Незнайшли відображення у науковій і публіцистичній літературі такі питання, як відзначення у Празі 50 та 60 - річного ювілеїв О.Олеся, до яких, ймовірно, організовувалися громадські заходи української еміграції, чеської інтелігенції. Потребують вивчення і роки життя поета під німецькою окупацією Чехо-Словаччини.

Отже, незважаючи на значний доробок вітчизняних дослідників життя та творчості Олександра Олеся, студії у цій галузі продовжуються, особливо інтенсивно вивчаються творчі пошуки поета в еміграції. Менше уваги приділяється біографії лірика, його громадській діяльності. Окремі епізоди його емігрантського життя уточнюються, а деякі взагалі потребують оприлюднення і вивчення.

¹Олеся О. Вибрані твори. - Видання 3. - Х., 1930.

²Пилипенко С. Олеся на чужині // Вісті ВУЦВК. - Х., 1923. - Ч.12; У.К. О.Олеся, "Перезва" // Комуніст. - Х., 1924. - 10 січня; Якубовський Б. Сім років // Жовтневий збірник. - Х., 1924. - С.87-103; Филипович П. О.Олеся // Олеся О. Вибрані твори. - К., 1925. - С.1-XLVII; Савченко Я. О.Олеся, "Вибрані твори" // Життя і революція. - Х., 1925. - Кн.10; Зеров М. Поезія Олеся та спроба її нового трактування // До джерел: Збірник. - К., 1926; Він же. Поезія Олеся та спроба її нового трактування // До джерел: історико-літературні та критичні статті. - Стейт Коледж, 1967. - С.228-237; Шамрай А. Українська література. - Х., 1928 та інш.

³С-кий М. В. Валентин, “Перезва” // Воля України. - Відень, 1921. - 5 грудня; *М[Галанок] Є.* Свято О.О.Олесь // Веселка. - Каліш, 1923. - Ч.11-12. - С.51-53; *Грушевський М.* Поезія Олесь // Олесь О. Вибір поезій (1903-1923). - Прага, 1923. - С.1-XVI; *Киянин.* О.О.Олесь (1878-1928) // Вільне козацтво. - Прага, 1928. - 25 грудня; Найбільший з живучих поетів України // Нова зоря. - Львів, 1929. - 10 лютого; *Костюк Г.* О.О.Олесь і підсоветська критика // Наші дні. - Львів, 1944. - Ч.2 та інші.

⁴*Білецький Л.* О.О.Олесь (з нагоди 20-літнього ювілею) // Нова Україна. - Прага, 1923. - Ч.12. - С.1-9; *Миропільський [Зайкін] В.* О.О.Олесь. 3 приводу 30-ліття його літературної творчості (1903-1933) // Дзвони. - Львів, 1933. - Ч.1. - С.24-33; *Новиченко [Неврлий] М.* Поезія О.О.Олесь (з нагоди 40-літнього ювілею літературної творчості) // Наші дні. - Львів, 1944. - Ч.12. - С.2-3 та інші.

⁵*Рудницький М.* О.О.Олесь // Від Мирного до Хвильового. - Львів, 1936. - С.318-324.

⁶*Рильський М.* Поезія О.О.Олесь // Літературна газета. - К., 1957. - №90; *Він же.* Поезія О.О.Олесь // Олесь Олександр Іванович. Вибране / Упоряд. *О.Бабишкін, Б.Буряк, Ю.Мельничук.* - К.: Рад. письменник, 1958. - 519 с.

⁷*Бабишкін О.* О.О.Олесь // Радянське літературознавство. - К., 1958. - №1. - С.88-105; *Незвідський А.* Поезія Олександра Олесь // Література в школі. - К., 1958. - №3. - С.18-26.

⁸*Петров Г.* Де народився О.О.Олесь? // Прапор. - Х., 1967. - №7. - С.89-93.

⁹*Яременко В.* Вогненна журба поета // Олесь О. Твори. - К.: Молодь, 1971. - С.5-28 та інші.

¹⁰Олесь О. (Кандиба О.І.) // Український письменник: біобібліографічний словник: У 5 т. - Т.3. Дожовтневий період (XIX - поч. XX ст.). - К.: Держлітвидав, 1963. - С.46-57; Історія української літератури: У 8 т. - К., 1968. - Т.5. - С.405-412; Олесь О. // Кратка літературна енциклопедія. - М., 1968. - Т.5. - С.420; *Крижанівський С.* Належить рідному народові // Літературна Україна. - К., 1978. - 5 грудня; *Бабишкін О.К.* О.О.Олесь // Украинская советская энциклопедия: У 12 т. - К.: Главная редакция Украинской советской энциклопедии, 1982. - Т.7. - С.479 та інші.

¹¹*Неврлий М.* Журба і радість. Спогад про О.О.Олесь // Україна. - К., 1987. - №31. - С.17-20; №32. - С.10-11; *Жулинський М.* О.О.Олесь // Літературна Україна. - К., 1988. - №48. - С.6; *Бабишкін О.* З журбою радість обнялась // Сільські вісті. - К., 1988. - 4 грудня; *Радишевський Р.* На терезах життя // Культура і життя. - К., 1988. - 4 грудня; *Колесник Н.С.* “Гіркий був келих життєвий...” // Українське літературознавство: Республіканський міжвідомчий наук. зб. - Вип.55. - Львів: Світ, 1990. - С.37-43 та інші.

¹²*Олесь О.* Чари ночі: Лірика / Упорядник *В.В.Яременко.* - К.: Радянський письменник, 1989. - 215 с.; *Олесь Олександр.* Твори: У 2 т. / Упорядник, автор передмови і приміток *Р.П.Радишевський.* - К. Дніпро, 1990.

¹³*Неврлий Микола.* Олександр Олесь: Життя і творчість / Асоціація українців Словаччини. - К.: Дніпро, 1994. - 173 с.; *Пархомик Р.Я.* По дорозі в казку українського модернізму. - Запоріжжя: Дике поле, 1996. - 128 с.

¹⁴Олександр Олесь. Творча спадщина і сучасність. Зб. наук. праць. - Суми: Вид-во “Козацький вал”, 1999. - 308 с.; Літературні читання, присвячені 125-річчю від дня народження Олександра Олесь. Зб. матеріалів. - Суми: СДПУ ім.А.С.Макаренка, 2003. - 50 с.

¹⁵*Петров Г.Т.* Рідний берег поета. Статті про Олександра Олесь. - Суми: МЦ “Собор”, 1997. - 56 с.; *Яременко В.В.* Трагічний оптимізм: Літературний портрет Олександра Олесь. - К.: Веселка, 2003. - 40 с.

¹⁶*Олійник О.І.* Початки символізму в українській драматургії (на матеріалах творчості О.О.Олесь та С.Черкасенка): Автореф. дис... канд. філол. наук. - К.: Ін-т літератури ім.Т.Г.Шевченка, 1994. - 19 с.; *Сидоренко О.М.* Епітет у поетичній мові Олександра Олесь (семантика і функції): Автореф. дис... канд. філол. наук. - К.: Київ. ун-т ім.Тараса Шевченка, 1994. - 18 с.; *Тхорук Р.Л.* Особливості поезиїк премодерністського віршу початку ХХ ст.: рання лірика Олександра Олесь: Автореф. дис... канд. філол. наук. - К.: Київ. ун-т ім.Тараса Шевченка, 1996. - 12 с.; *Чернова І.В.* Міфопоетика творчості Олександра Олесь: Автореф. дис... канд. філол. наук. - К.: Запорізький держ. ун-т, 1999. - 18 с.; *Таран О.С.* Семантика символів природи в поезії Олександра Олесь: Лінгвопоетичний та етнокультурний аспекти: - Х.: Харків. держ. пед. ун-т ім.Г.С.Сковороди, 2001. - 20 с.; *Буркут К.С.* Зіставно-порівняльна характеристика словесно-образних систем О.О.Олесь, П.Тичини, М.Рильського: Автореф. дис... канд. філол. наук. - К.: Ін-т мовознавства ім.О.О.Потебні, 2003. - 16 с.

¹⁷*Лисенко Н.І.* Архів О.О.Олесь еміграційного періоду: Автореф. дис... канд. філол. наук. - К.: Ін-т літератури ім.Т.Г.Шевченка, 2001. - 16 с.

¹⁸*Ковалів Ю.* “... Ходім в мою душу, в мій храм...” Олександр Олесь на тлі критичної рецензії // Літературна Україна. - К., 1998. - 17 грудня. - С.6; *Лисенко Н.* Поет, учений, борець // Дивослово. - К., 1998. - №8. - С.55-62; *Вона ж.* З еміграційного архіву О.О.Олесь // Хроніка 2000. - К., 1999. - Вип.29-30. - С.232-242; *Вона ж.* “Для мене довгих літ нема, але пісень... Пісень без краю” (з останніх записників О.О.Олесь) // Київська старовина. - 1999. - №6. - С.51-69; *Одинець І.* Від найперших вражень до свідомої оцінки (До вивчення творчості Олександра Олесь) // Українська література в загальноосвітній школі. - К., 1999. - №1. - С.15-17; *Лисенко Н.* З епістолярію О.О.Олесь (еміграційний період) // Слово і час. - К., 2000. - №10. - С.51-69; *Радишевський Р.* Феномен Олександра Олесь // Літературна Україна. - К., 2000. - 9 березня. - С.6; *Жулинський М.* Олександр Олесь (1878-1944) // *Жулинський М.* Слово і доля: Навч. посібник. - К., 2002. - С.215-228; *П'ятаченко С.* Проблема митця у “непатріотичних” п'єсах Олександра Олесь // Українська мова і література в школі. - К., 2005. - №8. - С.54-56 та інші.

¹⁹*Сірий [Тищенко] Ю.* З моїх зустрічей. О.О.Олесь і Г.Чупринка // Літературно-науковий збірник. - Ганновер, 1947. - Ч.2. - С.78-86; *Лащенко Г.* Поетичний шлях поета // Пороги. - Буенос-Айрес, 1956. - Ч.72-75. - С.27-35; *Неврлий М.* З неопублікованих і цензурую не скалічених віршів Олесь // Дукля. - Пряшів, 1969. - Ч.2. - С.56-59; *Мушинка М.* Олесь зблизька // Там само. - Ч.4. - С.64-67; *Бажанський М.* Ольжич і його батьки. - Детройт, 1986; *Одарченко П.* Співець українського відродження (Олександр Олесь) // *Одарченко П.* Видатні українські діячі. Статті. - К., 1999. - С.83-100; *Костюк Г.О.* Олесь і радянська критика 20-х років // *Костюк Г.* Літературно-мистецькі перехрестя (паралелі). - Вашингтон-К., 2002. - С.87-104 та інші.

²⁰*Власенко В.* Олександр Олесь й Український вільний університет / Олександр Олесь. Творча спадщина і сучасність. Зб. наук. праць. - Суми, 1999. - С.181-186.

ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ІСТОРІЇ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Велике князівство Литовське (далі - ВКЛ), як відомо, представляло доволі потужну військово-політичну силу серед тогочасних країн Східної Європи. Неодноразово литовські князі мірялися силами із Золотою Ордою або Московськими князями і мали шанси перехопити ініціативу в об'єднанні руських земель.

Вивчення даного періоду веде до більш глибокого пізнання політичних, соціальних або культурних особливостей тих південно-західних руських земель, що входили до складу ВКЛ.

За радянських часів історія ВКЛ не була актуальною темою. Хоча і вийшли фундаментальні монографії В.Пашуто і О.Хорошкевича, проте вони не стали стимулом для подальшої роботи у цьому напрямку¹. Важливим і якісно новим, до певної міри революційним, етапом для радянської історичної науки були 80-ті рр. Під впливом змін у суспільній думці поживався інтерес істориків до маловідомих сторінок вітчизняної історії.

Метою даної роботи є спроба висвітлення та порівняння тих тенденцій, проблем та здобутків у дослідженні історії ВКЛ, що існують у сучасній російській, українській та білоруській історичній науці.

Наприкінці 80-х - на початку 90-х рр. ХХ ст. серед російських дослідників зріс інтерес до вивчення джерел з історії ВКЛ та їх видання. Особливу увагу привертала Литовська Метрика. Так, у 1989 р. було видано збірник документів Литовської Метрики обсягом 385 сторінок. У 90-х рр. активність у цьому напрямку зупинилася. Однак публікація джерел продовжувалася. Варто відзначити діяльність видавництва "Языки русской культуры", яке випустило цілий комплекс літописних текстів. Деякі з них відносяться до історії ВКЛ.

Але попри великий інтерес до археографії, це не призвело до створення дослідницьких центрів, шкіл. Головну роль відіграла особиста ініціатива істориків.

За часів перебудови актуалізувалося питання пошуку історичних альтернатив "російської моделі". Подібні погляди мали місце у статтях С.Думіна². В цих роботах пропонувалися нові концепції. Так, стверджувалось, що ВКЛ, як і Московське князівство, також мало свою програму щодо об'єднання руських

земель. Приєднання Південно-Західної Русі - не загарбання, а історична необхідність. Населення цих територій нібито лише виграло, бо, по-перше, раніше звільнилося з-під влади Золотої Орди, а, по-друге, отримало нагоду жити у державі із демократичними рисами: релігійний плюралізм, магдебурзьке право у містах тощо.

Останнім часом у Росії зріс інтерес до вивчення історії релігії. Так, у російській історіографії виник більш-менш конкретний напрямок, пов'язаний перш за все з вивченням історії церкви ВКЛ.

Велику популярність отримала монографія М.Крома. Ця книга присвячена історії соціально-політичних процесів у ВКЛ кінця XV - першої третини XVI ст. Автор проаналізував ці процеси у контексті протистояння Московської держави із Королівством Польським та ВКЛ. Особливу увагу зосереджено на відносинах між руськими православними князями, ВКЛ і Московською державою. Вчений зробив висновок, що православ'я представників литовської знаті не обов'язково передбачало промосковську орієнтацію. Окремо також досліджено питання зовнішньополітичних прагнень міських верств ВКЛ. Оскільки М.Кром доводив, що симпатії православного населення не завжди були на боці Московії, монографія викликала неабиякий інтерес серед білоруських і литовських літуаністів³.

З другої половини 90-х рр. ХХ ст. серед російських істориків активність у вивченні історії ВКЛ почала знижуватись, зупинилися її пошуки у галузі методології цього періоду. Остання залишалася позитивістською.

Помітні зрушення відбулися у білоруській історичній науці. Ознаками цього є не лише збільшення кількості наукових робіт, публікації джерел, а й формування наукових центрів.

Серед навчальних посібників, що присвячені історії ВКЛ, слід відзначити працю декана Могилевського державного університету П.Дзмитрачкова "Беларусь у складзе Вялікага княства Літоўскага (другая палова XIII - першая палова XVII стст.)"⁴. Головну увагу зосереджено навколо внутрішньої та зовнішньої політики, соціально-економічного розвитку ВКЛ. Окремо автор розглянув історію міст, церкви та питання етногенезу.

Своєю концептуальністю виділяється робота М.Єрмаловича "Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае"⁵. Але теза щодо розташування історичної території Литви території сучасної Білорусі навряд чи відповідає дійсності.

За період незалежності зросла кількість академічних видань, що присвячені різним аспектам історії ВКЛ. Так, А.Кравцевич видав монографію про ранній період ВКЛ. Справедливо стверджуючи про більш високий рівень суспільного розвитку руських земель, автор применшує здатність литовців до самостійного державотворення⁶. Така собі своєрідна норманська теорія у литовському контексті. Це викликало певні зауваження з боку інших дослідників. Відносини між ВКЛ і Тевтонським орденом знайшли своє відображення у працях Г.Сагановича, А.Грицкевича⁷.

Незважаючи на глибоке вивчення соціально-економічного життя ВКЛ, поза увагою дослідників залишилися такі питання, як феодальне землеволодіння, фінансова та податкова політика, станова структура, сільська община тощо.

Конфесійна історія останнім часом приваблює багатьох дослідників. Роботи попереднього періоду мали антикатолицьке та антиуніатське забарвлення. Цікавою є робота С.Морозової, що висвітлює історію греко-католицької церкви. Авторка висунула гіпотезу, що виникнення уніатської церкви було обумовлено синтезом західної та східної культур і що її діяльність сприяла етноконфесійній консолідації⁸.

Проблемами взаємовідносин між католицькою та уніатською конфесіями займався С.Падокшин⁹. Історію діяльності єзуїтського ордену на білоруських землях висвітлено у роботах Т.Блінової¹⁰. Потребує подальшого вивчення діяльність протестантської та іудейської конфесій.

Останнім часом вийшло чимало цінних бібліографічних та енциклопедичних довідників з історії ВКЛ. Змістовні матеріали про духовну культуру ВКЛ публікує Національний науково-освітній центр імені Франциска Скорини "*Беларусіка-Albaruthenica*".

Про посилення у Білорусі інтересу до історії ВКЛ свідчать дисертаційні роботи. Якщо у 1978-1987 рр. було захищено лише 10 дисертацій, то у 1994-2003 рр. - вже 48¹¹. Літuanістика в сучасній Україні набуває поширення і поглиблення. Зараз в Україні питаннями історії ВКЛ займаються Ф.Шабурьдо, О.Русина та Н.Яковенко¹².

В українській історіографії домінує парадигма: історія ВКЛ як "*Литовська доба в історії українських земель*". Тобто головна увага приділяється не власне історії ВКЛ, а лише українським землям у його складі.

Відома робота О.Русинової "*Україна під татарами і Литвою*" є популяризаторською за суттю. Вона не містить

посилань та коментарів, що не дає підстав позитивно сприймати висновки та гіпотези¹³. Заслугове на увагу відома монографія Н.Яковенко "*Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.*" (1993). У цьому дослідженні авторка намагається об'єктивно дослідити проблему формування та роль тодішньої української еліти в складі ВКЛ та Польського королівства. Методологія багатьох робіт Н.Яковенко свідчить про вплив французької школи "*Анналів*", що і виділяє їх на фоні традиційних історіографічних схем. Отже, Н.Яковенко змогла започаткувати напрям, який можна охарактеризувати як історію еліт¹⁴.

В історії церкви основну увагу дослідників повертає проблема унії. Передусім - унії Флорентійської. Цій темі присвячені роботи Б.Гудзяка і І.Купайла. Спільним моментом у цих дослідженнях є оцінка поширення Флорентійської унії на українських землях та ставлення населення до неї¹⁵.

Широкої популярності у сучасній вітчизняній історіографії набирає урбаністика. В першу чергу - це дослідження історії Києва та міст Волині.

Проблема походження та розвитку (1248-1340 рр.) ВКЛ не є актуальною для української історіографії. Якщо зробити певні узагальнення тематики історичних досліджень ВКЛ, то відразу ж помітною стає перевага досліджень політичних. При цьому в багатьох з них переважає фактографічний підхід та позитивістська методологія. Основними темами, на яких зосереджується увага сучасних істориків, є: входження українських земель до ВКЛ, Київське князівство Олельковичів, московсько-литовське протистояння кінця XV - початку XVI ст., Люблінська унія тощо¹⁶.

Щодо видання та перевидання джерел з історії ВКЛ в Україні, то тут також спостерігається криза. Подібну ситуацію можна пояснити сучасними пріоритетами в історичній науці. Єдиною помітною подією у цьому напрямку стало видання у 2004 р. Литовських статутів.

Таким чином, на сучасному етапі українська літuanістика знаходиться в стадії певної кризи, що обумовлена низкою причин. По-перше, жоден з дослідників цього періоду не викладає у ВНЗ. Це створює певні труднощі для актуалізації періоду і виникнення наукових шкіл. По-друге, причиною невеликого захоплення ВКЛ є мовний бар'єр. Багатьох дослідників лякає перспектива вивчення литовської мови. Отже, можна сказати, що поживлення інтересу до історії ВКЛ у пострадянський період не стало стимулом для

подальших досліджень у російській історіографії. Натомість, серед українських дослідників можна спостерігати певні успіхи. Але вітчизняних істориків переважно цікавить розвиток українських земель і проблема дослідження і видання джерел. Зараз у даному напрямку активно і більш плідно працюють білоруські вчені.

¹Филлошкин А. Изучение Великого княжества Литовского и Речи Посполитой в российской историографии 1990-х гг.: проблемы, тенденции и перспективы // Вялікае княства Літоўскае: гісторыя вывучэння ў 1991-2003 гг.: Матэрыялы міжнар. круглага стала "Гісторыя вывуч. Вялікага княства Літоўскага 1991-2003 гг.". - Гродна, 16-18 траўня 2003 г. - С.8.

²Думин С.В. Об изучении истории Великого княжества Литовского / Советское славяноведение. - 1988. - №6.

³Кром М.М. Меж Русью и Литвой: Западнорусские земли в системе Русско-литовских отношений конца XV - первой трети XVI в. - М., 1995.

⁴Дзмітрачкоў П.Ф. Беларусь у складзе Вялікага княства Літоўскага (другая палова XIII - першая палова XVII стст.). - Ч.1. - Магьлёў, 1996.

⁵Ермалович М. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае. - Менск, 2000.

⁶Крайцевіч А.К. Стварэнне Вялікага княства Літоўскага. - Менск., 1998.

⁷Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. - Менск, 2001; Грыцкевіч В. Гісторыя і міфы. - Менск, 2000.

⁸Марозава С.В. Уніяцкая царква ў культурна-гістарычным развіцці Беларусі (1596-1839). - Гродна, 1996.

⁹Падокушын С.А. Беларуская думка ў кантэксце гісторыі і культуры. - Менск, 2002.

¹⁰Блинова Т.Б. Иезуиты в Беларуси. Роль иезуитов в организации образования и просвещения. - Гродно, 2002.

¹¹Галенчанка Г. Беларуская гістарыяграфія Вялікага княства Літоўскага XIII-XVIII ст.ст. за 1991-2003 гг. // Вялікае княства Літоўскае: "Гісторыя вывуч. Вялікага княства Літоўскага 1991-2003 гг.". - С.122.

¹²Шабульдо Ф.М. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. - К., 1998; Русина О.В. Україна під татарами і Литвою. - К., 1998; Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна). - К., 1993.

¹³Русина О.В. Вказ. праця.

¹⁴Яковенко Н. Вказ. праця.

¹⁵Гудзяк Б. Грецький Схід, Київська митрополія і Флорентійська унія // Записки наукового товариства імені Тараса Шевченка. - Праці історично-філософської секції. - Львів, 1994.; Купайло І. Григорій Цамблак (Київський митрополит, 1364-1419) // Україна. - 1991. - №17.

¹⁶Кириченко К. Історія Великого князівства литовського в Українській історіографії 1991-2003: основні тенденції // Вялікае княства Літоўскае: гісторыя вывучэння ў 1991-2003 гг.: Матэрыялы міжнар. Круглага стала "Гісторыя вывуч. Вялікага княства Літоўскага 1991-2003 гг.". - Гродна, 16-18 траўня 2003 г. - С.494.

ФОРМУЛЯРНІ СПИСКИ ПОВІТОВИХ СУДІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО БІОГРАФІЙ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО ДВОРЯНСТВА

Українське або, як його називали у XIX - на початку XX ст., малоросійське дворянство з'явилося після зрівняння Катериною II у 1785 р. в правах української козацької старшини з російським дворянством. Хоча багато його представників вели свою історію з більш давніх часів. Нові дворяни записувалися до родовідних книг тих губерній, на території яких проживали.

Інтерес до вивчення історії дворянства Російської імперії, зокрема історії українських родів, виник ще у XIX - на початку XX ст. У радянські часи цей інтерес з політичних причин дещо зменшився. Нині ж з'являються нові дослідження, присвячені українським дворянським родам або окремим їхнім представникам. Деякі дослідники намагалися розглянути інститут дворянства в цілому у різні періоди його існування¹. Але частина істориків присвятила свої дослідження саме представникам малоросійського дворянства, заторкнувши при цьому і генеалогію багатьох українських родів².

Досліджуючи історію українських дворянських родів, найчастіше використовуються такі джерела, як родовідні книги губерній і метричні записи. Менше використовуються документи з місць служби дворян, зокрема їхні формулярні (послужні) списки.

Такі документи є серед матеріалів різних державних установ. Зокрема, цінними є формулярні списки тих повітових судів, що діяли на території лівобережних українських земель протягом 1782-1864 рр. (у 1796-1831 рр. вони мали назву "повітовий земський суд").

Повітові суди були становими судовими установами першої інстанції і спочатку створювалися для вирішення цивільних та кримінальних справ дворян. Пізніше вони стали частково розглядати і справи стосовно деяких інших верств населення: купців, селян.

Нині матеріали цих установ зберігаються у державних архівах Брянської (Росія), Київської, Полтавської, Сумської, Харківської, Чернігівської областей. Серед цих матеріалів - не лише кримінальні та цивільні справи, але й різні внутрішні документи (переписка з іншими установами, журнали засідань, формулярні списки й атестати чиновників тощо).

Численні документи висвітлюють маловідомі біографічні дані представників багатьох українських дворянських родів. Це, здебільшого, вищезгадувані формулярні списки чиновників, заяви про прийняття до повітового суду на службу чи звільнення з нього та судові рішення з цього приводу, атестати чиновників, акти купівлі-продажу чи дарування майна, спадкові справи. Тільки серед матеріалів Глухівського та Конотопського повітових судів знаходимо відомості про Лазаревських, Розумовських, Нарбутів, Драгомирових, Костенецьких, Парпур, Герасимовських, Базилевичів та багатьох інших.

Найбільш точні біографічні дані містять формулярні списки чиновників цих судів. Вони заповнювалися на кожного службовця повітового суду за чітко визначеним зразком. Інформація про людину часто записувалася по 14-ти або 15-ти пунктах, які включали наступні відомості про неї:

- чин, ім'я, по-батькові та прізвище, вік, віросповідання, нагороди та розмір жалування (пункт I);
- походження (пункт II);
- чи володіє родовим або купленим маєтком він та його дружина (пункти III-VI);
- де і коли виховувався та отримував освіту, коли почав службу і де її проходив, в яких чинах і на яких посадах перебував, як відзначався по службі і чи перебував під судом і слідством (пункти VII-IX);
- чи брав участь у військових походах та бойових діях і в яких саме (пункт X);
- чи мав догани (пункт XI);
- чи заслуговує на підвищення по службі та нагороди (пункт XII);
- чи перебував у відпустках (пункт XIII);
- чи перебував у відставці (пункт XIV);
- сімейний стан (з наведенням дат народження, місця знаходження, віросповідання та імен дружини і дітей) (пункт XV).

Наведемо приклад досить розлогого формулярного списку 1855 р., заповненого на Конотопського повітового суддю А.П.Магеровського. Наводимо мовою оригіналу. Щоб зрозуміти, до якого пункту відносяться ті чи інші відомості, перед текстом зазначаємо відповідний номер.

«[I] Ротмистр Антон Петрович Магеровский. Судья Глуховского уездного суда. Шестидесяти четырех лет, православного исповедания. Кавалер ордена св. Анны 3-й

степени с бантом. Имеет серебрянную медаль за турецкую войну и принадлежащий Царству Польскому Знак отличия за военное достоинство. Жалование 342 руб. 58,5 коп.

[II] Из дворян.

[III-VI] Родового имени нет ни у него, ни у родителей. К благоприобретенному - Черниговской губернии в Глуховском уезде деревянный дом, водяная деревянная мельница, шинковый дом и крестьян 81 душа да 777 десятин земли.

[VII-IX] По воспитании в Дворянском полку произведен в прапорщики 6 апреля 1817 г. 24 апреля 1818 г. - на вакансию произведен в подпоручики. 26 ноября 1820 г. - в Кременчугский пехотный, что ныне Егерский полк назначен полковым адъютантом. 21 июня 1821 г. - произведен в поручики за смотр войск 9-й, что ныне 8-й пехотной дивизии при кр. Бобруйске удостоился получить в числе прочих Монаршее благоволение объявленное в Высочайших приказах (13 сентября 1823 г.). 28 июня 1827 г. - произведен штабс-капитаном. 19 июня 1828 г. - за произведенный в присутствии Государя Императора маневр войсками 3-го пехотного Корпуса в Болгарии при озере Карасу удостоился получить в числе прочих Монаршее благоволение объявленное в Высочайшем приказе. 18 сентября 1829 г. - переведен в Ахтырский гусарский полк с переименованием в штаб-ротмистры. 11 ноября 1832 г. - Высочайшим Его Императорского Величества приказом уволен от службы за болезнью ротмистром и с мундиром. 5 июня 1851 г. - по выбору дворянства поступил в Глуховский уездный суд судьейю.

[X] Был в войну с турками 1828 г. мая 27 в сражении при переправе русских войск чрез реку Дунай в Болгарии. За мужество, неустрашимость и усердие в этом деле удостоился получить в числе монаршую признательность, объявленную в Высочайшем приказе того ж числа, оттоле в движении на позицию к озеру Карасу июля 6 в авангардном деле при м. Яни-базаре в наступательном движении к крепости Шумле поражении под оною турецкой кавалерии и овладении неприятельской позицією за усердие и мужество в сем деле удостоился получить в числе прочих Монаршее благоволение объявленное в Высочайшем приказе 10 того ж Июля в продолжении блокады кр. Шумли 16, 19 и 21 числе находился под неприятельскими пушечными выстрелами.

Августа с 22 на позиции у м.Козлудлин с 29 при г.Проводах с 30 того же месяца. с.Девно октября с 12-го в походе чрез м.Козлудлин, г.Базардлики и кр.Гусов на зимовые квартиры в княжество Молдавии. 1829 апреля с 23 вновь в Болгарии мая 5 в сражении при обложении кр.Силистрии в... осады коей участвовал в делах 9, 16, 17, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 29 и 31 того ж месяца июня 2-го, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 13, 16 и 17 при отражении неприятельских вылазок при чем контужен пулею в грудь и пользовался при полку 18 при покорении Силистрии с 30 в движении к крепости Шумле июля с 6-го на позиции у м.Яни-базара Августа с 3-го при Мадерде с 18 при осаде одного из передовых Шумльских укреплений 19 и 22 в делах с турками при производстве траншейных работ за оказанное при сем отличие награжден орденом св.Анны 3-й степени с бантом по получении известия о заключении с Атаманскою портою мира возвратился в российские пределы в войну против польских мятежников 1831 г. в Волынской губернии Апреля 6-го у м.Баромля в атаке леса сильно занятого мятежниками и вытеснении их оттоль 7-го при Баромле ж в сражении с мятежническим корпусом Дверницкого 15 в атаке означенного корпуса у люшенской корчмы и при вогнании его в австрийские владения. За мужество и усердие в упомянутых делах удостоился получить в числе прочих Монаршее Благоволение объявленное в Высочайшем приказе 30 того ж апреля, июля с 6-го в Царстве Польском с 12 при обложении кр.Замостья, 14 в экспедиции с.Зверчинцу 15 и 19 при отражении делаемых мятежниками вылазок на передовую цепь и с.Калиновице Августа 4 при штурме редутов №1 и 2 впереди форштата кр.Замостья Нового места и занятии оногo 14 и 19 при отбивании вылазок мятежников к с.Хирме, Майдани и Яновице.

[XI] Не был.

[XII] Представляю на благоусмотрение высшего начальства.

[XIII] Был в 1818 г. на два месяца и явился на срок; в 1825 г. на 28 дней по болезни просрочки один месяц и 18 дней; 1854 г. на 28 дней и 1855 г. 28 дней и явился на срок.

[XIV] Был с награждением чина с 11 ноября 1832 г. по 5 июня 1851 г.

[XV] Вдов. У него дети сын Николай, родившийся 1850

г. июля 19 и дочь Наталья, родившаяся 1854 г. мая 24. Православного исповедания, которые находятся при отце”³.

За такою ж формою, наприклад, заповнений і формулярний список 1855 р. на представника відомого українського дворянського роду Нарбутів, засідателя Глухівського повітового суду Василя Олексійовича Нарбута⁴. Він мав чин колезького асесора і служив засідателем Глухівського повітового суду, вік - 44 роки, православний, мав відзнаку за 15 років безпорочної служби, отримував жалування 228 крб. 57,5 коп. на рік.

Походив В.О.Нарбут з дворянської родини. У Глухівському повіті Чернігівської губернії володів батьківським родовим маєтком з 24-ма душами кріпосних селян та 150-ма десятинами землі та купленими 60-ма десятинами землі і 5-ма кріпосними селянами. У його дружини не було родового маєтку, але було 40 десятин землі, куплених у тому ж повіті.

15 січня 1825 р. він почав службу в Глухівському повітовому суді після закінчення у 1824 р. Глухівського повітового училища. 19 вересня 1825 р. затверджений у званні канцеляриста. 25 квітня 1834 р. отримав чин колезького реєстратора, а з 26 листопада 1836 р. - на посаді реєстратора повітового суду. 25 квітня 1838 р. отримав чин губернського секретаря. 31 жовтня 1844 р. був обраний дворянством на 6 років попечителем сільських запасних магазинів Глухівського повіту і з цього ж дня - колезький секретар. 31 жовтня 1848 р. отримав наступний чин титулярного радника. 5 червня 1851 р. був обраний дворянством засідателем Глухівського повітового суду, а 22 серпня того ж року отримав відзнаку за 15 років безпорочної служби з грамотою. 31 жовтня 1853 р. отримав чин колезького асесора.

В жодних бойових діях участі не брав, доган не мав і під судом та слідством не перебував. Був визнаний повітовим суддею гідним до нагородження і підвищення. Чотири рази перебував у відпустках. У відставці не був.

Одружений В.О.Нарбут був на Матроні Степановій (побатькові). Мав двох синів - Михайла, який народився 29 вересня 1846 р., та Володимира, який народився 27 квітня 1851 р., а також двох доньок - Єфросинію, яка народилася 17 січня 1837 р., та Людмилу, яка народилася 18 квітня 1842 р. Всі діти на момент складання списку проживали з батьками і були православними.

Одночасно тут працював і молодший брат В.О.Нарбута губернський секретар, писар кріпосних справ Іван Олексійович

Нарбут, на якого також зберігся формулярний список⁵. Тут зазначалося, що йому було 30 років, він був також православний, а жалування отримував 9 крб. сріблом. Походив з дворян.

У Глухівському повіті І.О.Нарбут мав “*родовое имене у родителей... деревянный дом, деревянная водяная мельница совместная с дядею, земли до 200 десятин и 24 души крестьян*”⁶.

У 1840 р. він закінчив Глухівське повітове училище. 27 лютого 1841 р. вступив на службу до Глухівського повітового суду канцелярським служителем першого розряду. 27 лютого 1845 р. отримав чин колезького реєстратора. 27 лютого 1849 р. став губернським секретарем. З 23 січня 1850 р. перейшов до Глухівської дворянської опіки, але 30 травня 1851 р. знов повернувся до повітового суду, де менше ніж через місяць (22 червня) став писарем кріпосних справ. За час служби показав себе гідним нагородження. У бойових діях участі не брав. Під судом і слідством не перебував. У відставках та відпустках також не був.

На момент складання списку був неодружений.

Ця ж архівна справа містить і формулярні списки представників українських дворянських родів Базилевичів (на рідних братів Івана та Олександра Семеновичів Базилевичів), Дашинських, Муравських, Понирик та інш. (всього - 33 списки).

Значно більше формулярних списків зберігається серед матеріалів Конотопського повітового суду. Тут знаходяться відомості про більше ніж 40 чиновників цієї установи, більшість з яких - представники українського дворянства. Тут висвітлено окремі сторінки біографій М.І.Прасола⁷, О.Д.Костенецького, І.І.Черняхівського, П.Г.Колодчевського⁸, М.В.Стефановського, П.М.Заярневського⁹, С.С.Ясинського¹⁰, Н.С.Метельського¹¹, Ф.С.Парпури¹², В.Т.Білецького, І.Ф.Прасола, Я.Г.Ступачевського¹³ та багатьох інших вихідців з дворянських родів.

Так, у формулярному списку на підсудка (засідателя) від дворянства Конотопського повітового земського суду С.Семенова вказувалося, що він почав службу у 1770 р. при сотенній Конотопській канцелярії (колишнього Ніжинського полку). У 1773-1779 рр. - в комісії “*Смотрения коронных бывшего повета батуринского именов*”. У 1779-1782 рр. - канцелярист в канцелярії колишньої малоросійської генеральної артилерії. З 1782 р. був ратманом у Конотопському городовому магістраті. За бездоганну службу отримав чин полкового хорунжого. У 1785 р. С.Семенов був обраний бургомістром у цьому ж магістраті. З 1788 р. - секретар

Конотопського повітового суду, 1797 р. - засідатель (підсудок) від дворянства, колезький асесор.

С.Семенов був одружений з донькою титулярного радника А.Торанського Анастасією. У них було троє дітей - сини дев'ятирічний Іван та однорічний Яків і донька трирічна Надія. Згідно з ревізією, 1795 р. С.Семенов володів у хут.Колодковському та м.Конотоп шістьма кріпосними селянами “*мужеска поля*”¹⁴.

Незважаючи на високу інформативність формулярних списків, під час дослідження історії українських дворянських родів не слід обмежуватися лише цим джерелом, а залучати матеріали родоводних книг, метрик, атестатів та свідоцтв, виданих з місць служби чи навчання, заяв дворян тощо. Використання різноманітних джерел дає змогу отримати більш точну та об'єктивну інформацію про дворянство.

¹Романович-Славатинский А. Дворянство в России от начала XVIII века до отмены крепостного права. - СПб., 1870; Корф С.А. Дворянство и его сословное управление за столетие. 1762-1855 гг. - СПб., 1906; Корелин А.П. Дворянство в пореформенной России (1861-1904 гг.). - М., 1979; Кривошея І.І. Еволюція дворянства Правобережної України наприкінці XVIII - початку XX ст. (за матеріалами Київської губернії): Автореф... дис. канд. істор. наук: 07.00.01 / Київський національний університет ім.Т.Шевченка. - К., 1997. - 17 с.; Каюк Д.Г. Формування катеринославського та херсонського дворянства в 60-ті рр. XVIII - на початку XX ст.: Автореф... дис. канд. істор. наук: 07.00.01 / Дніпропетровський національний університет. - Дніпропетровськ, 2002. - 15 с.; Опанасенко В.В. Роль чернігівського дворянства в суспільно-політичному та культурно-освітньому житті України 1785-1860 рр.: Автореф... дис. канд. істор. наук: 07.00.01 / ХНУ. - Х., 2003. - 19 с.; та інші.

²Павловский И.Фр. К истории Полтавского дворянства. 1802-1902. Очерки по архивным данным. - В 2-х вып. - Полтава, 1906; Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. - Т.1-4. - К., 1908-1914 та інші.

³Державний архів Сумської області. - Ф.630. - Оп.1. - Спр.55. - Арк.1зв-4.

⁴Там само. - Арк.6зв-8.

⁵Там само. - Арк.16зв-17.

⁶Там само. - Арк.16зв.

⁷Там само. - Ф.582. - Оп.1. - Спр.735. - 173 арк.

⁸Там само. - Спр.562. - 47 арк.

⁹Там само. - Спр.573. - 16 арк.

¹⁰Там само. - Спр.593. - Арк.21.

¹¹Там само. - Спр.686. - 65 арк.

¹²Там само. - Спр.760. - 29 арк.

¹³Там само. - Ф.586. - Оп.1. - Спр.121. - 79 арк.

¹⁴Там само. - Спр.87. - Арк.5-6.

МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПІДПРИЄМСТВ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Останнім часом у нашому регіоні помітно зростає увага до різних аспектів історичного минулого Сумщини. Але актуальним залишається створення енциклопедично-довідкових видань, присвячених окремим питанням краєзнавства Сумщини. Такі видання відрізнялися б високою інформативністю і давали читачеві максимальне уявлення з того чи іншого питання.

Деяку інформацію про підприємства періоду кінця XVIII ст. подано у відомій роботі О.Шафонського *“Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России, из частей коей оное наместничество составлено”*. Автор подає загальну інформацію про стан економіки в цілому і, зокрема, промисловості в деяких повітах Чернігівського намісництва. Наприклад, мінеральний селітряний завод у містечку Красний Колядин, який був збудований у 1781 р. А.Коноваленком та І.Коноваленком - вихідцями з містечка Опішня Зіньківського повіту. На цьому заводі протягом літа виварювалося півтора пуда (24 кг) селітри з кожного котла (всього їх було два)³.

Велику кількість інформації про підприємства Чернігівської губернії другої третини XIX ст. подає у своїй праці М.Домонтович. Він називає понад 150 підприємств, що працювали тільки в межах земель нинішньої Сумщини (Глухівський, Конотопський, Кролевецький повіти). Автор детально описує такі відомі з них, як Шосткинський пороховий завод і капсульну установу, порцелянову фабрику у с.Волокитине (поміщика Миклашевського)⁴.

Зупиняє свою увагу автор і на менш відомих нині підприємствах. Він описує механічний завод княгині Долгорукової в с.Вишеньки (Кролевецький повіт), який *“производил паровые и центро-фугальные машины, терек, костоломки и другие изделия для сахарных заводов, маслобоек, лесопильных заведений”*⁵.

Описує М.Домонтович паперові фабрики поміщиків Кочубеїв і Неплюєвих (у Кролевецькому і Глухівському повітах відповідно), воскобійний завод купця С.Пономарьова у Конотопі, чавуноливарний завод Неплюєвих у с.Білиця (Глухівський повіт) та інші.

Інформацію про промислові підприємства дають також статистичні видання 20-30-х рр. XX ст. Особливий інтерес становлять матеріали до опису округ, видані у м.Харків у 20-х рр. XX ст. У розділі *“Промисловість”* наводяться підприємства тієї чи іншої округи з описом місцезнаходження установи, кількості працівників, промислової потужності. Але окрім поданої інформації, в цих виданнях також вказується, кому саме ці підприємства належали до 1917 р. Наприклад, *“Цукроварня Цукротресту (колишня Харитоненка)”* або *“Гуральня Цукротресту (колишня Кеніга)”*⁶. А така інформація дозволяє скласти більш повне уявлення про історію того чи іншого підприємства.

Матеріали про підприємства краю зберігаються в держархіві Сумської області. У фондах повітових земських управ зберігаються відомості про кількість фабрик і заводів у Конотопському, Кролевецькому, Лебединському, Охтирському, Роменському і Сумському повітах. В інших фондах є документи, присвячені цукровим заводам Харитоненків, Суханова, Лещинських, Кеніга; таким гігантам індустрії минулого, як Бельгійське анонімне акціонерне товариство Сумських машинобудівних заводів, Шосткинський пороховий завод тощо. Є тут документи про менш відомі підприємства: Товариство парового млина Кононенка та Пивоварова, Роменську тютюнову фабрику торгового будинку М.І.Римаренка та інші. Ще більша кількість архівних документів присвячена сучасним підприємствам Сумщини, серед яких Шосткинське ВО *“Свема”*, конотопські електромеханічний завод *“Червоний металіст”* та вагоноремонтний завод, СМНВО ім.М.В.Фрунзе (Суми), ВО *“Хімпром”* (Суми), шоколадна фабрика *“Україна”* (Тростянець) та інші.

Велика кількість матеріалів, присвячених підприємствам, що діяли і продовжують діяти на території Сумщини, дає змогу створити досить об’ємне й інформативне історико-довідкове видання з цієї теми.

¹Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России, из частей коей оное наместничество составлено. - К., 1851. - С.561.

²Домонтович М. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Черниговская губерния. - СПб., 1865. - С.359-365.

³Матеріали до опису округ УСРР. Сумська округа. - Х., 1926. - 53 с.; Матеріали до опису округ УСРР. Глухівська округа. - Х., 1926. - 44 с. та інші.

⁴Матеріали до опису округ УСРР. Сумська округа. - С.26.

СТАРОДАВНІ ПАМ'ЯТКИ РОМЕНЩИНИ

На сучасній археологічній карті України майже не залишилося місць, де б не були виявлені сліди перебування палеолітичної людини. Винятком до останнього часу залишалася Сумщина, на території якої досі практично не велися цілеспрямовані пошуки стоянок доби палеоліту. Випадкові знахідки епохи палеоліту, про які повідомляли дореволюційні видання, не збереглися, а тому пересвідчитися у їх достовірності неможливо.

Розвідки палеолітичних пам'яток у Роменському р-ні локалізувалися, головним чином, в околицях самого м.Ромни та сусідніх населених пунктів, пов'язаних з високими терасами басейну р.Сула. Сліди перебування первісної людини на теренах сучасної Роменщини, вірогідно, сягають кінця раннього палеоліту - так званої мустьєрської епохи (35-150 тис. років тому). Свідки тих часів - крем'яні рубила, скребла, гостроконечники, нуклеуси, типові для раннього кам'яного віку, нещодавно виявлені під багатометровою товщою землі в яру Муховець, що у Ромнах. Окремі кам'яні знаряддя праці та численні кістки викопних тварин - мамонта, шерстистого носорога, бізона, благородного оленя та інш. - знайдено поблизу сс.Довгополівка, Гаї, Плавинище, Житнє, Ярмолинці, Сурмачівка, Глинськ.

У добу неоліту цей край населяють мисливсько-рибальські племена ямково-гребінцевої і дніпро-донецької археологічних культур. За визначенням антропологів, це були пізні кроманьйонці. Неолітичні стоянки та поселення IV-III тис. до н.е., що переважно розташовувались вздовж річок на берегових мисах, виявлено в с.Герасимівка, на березі Сули під Ромнами, неподалік сс.Глинськ, Сурмачівка.

Таким чином, на сьогоднішній день ми маємо переконливі докази того, що територія Роменщини була заселеною ще за доби кам'яного віку.

У так званий бронзовий вік землеробсько-скотарські племена заселяють майже всю територію краю. Починає запроваджуватись орне землеробство, набуває подальшого розвитку скотарство.

Залишки кісток свійських тварин свідчать про розведення людиною биків, овець, кіз, коней, свиней. Пам'ятки бронзового віку у вигляді поселень виявлені неподалік сс.Коржі, Піски, Артюхівка,

Великі Будки, Ведмеже. Кам'яні сокири або їх уламки знайдено в різних кутках Роменщини - біля сс.Кропивенці, Басівка, Великі Будки, Салогубівка, Рогинці, на хуторі Олава. Остання кам'яна сокира знайдена у 1999 р. неподалік с.Зеленківщина.

Тож, протягом бронзового віку Роменщина активно заселялася племенами, що мали досить високий рівень розвитку.

Близько 3 тис. років тому в Подніпров'ї на зміну бронзовому віку прийшов залізний, що супроводжувався подальшим прогресом виробничих сил та докорінними демографічними змінами. Зі сходу в Північне Причорномор'я пересуваються численні племена скіфів. За короткий час осідле землеробсько-скотарське господарство краю змінюється кочовим скотарством. Войовничі іраномовні племена швидко захопили і підкорили величезну територію від Криму до Десни та Прип'яті та від Дону до Карпат. Вони принесли з собою нову культуру, налагодили тісні зв'язки із Середньою Азією, Сходом та античним Середземномор'ям. Період панування скіфів припадає на VII-III ст. до н.е.

Як спогад про одну з наймогутніших у світі країн - Скіфську державу - залишились численні кургани та неприступні городища, що густо вкривають майже всю територію сучасної України.

Значна концентрація скіфських пам'яток на Роменщині дала підставу вченим виділити їх в окрему Посульську групу. До неї також входять скіфські пам'ятки середніх течій Псла та Сейму, що концентруються навколо унікальних скіфських курганних некрополів біля Ромен.

Основна кількість курганів знаходиться північніше Ромен. Найбільші групи розкинулись поблизу сс.Пустовійтівка, Великі Будки, Басівка. Від Великих Будок, вгору за течією, вздовж правого берега Сули простягнувся майже безперервний ланцюжок курганів, який закінчується великим курганним некрополем неподалік с.Вовківці. Останній великий курганний могильник з цього ланцюга знаходиться поблизу сс.Плавинище і Герасимівка. Курганні групи на південь від Ромен відомі поблизу сс.Чеберяки, Глинськ, Ярмолинці, Сурмачівка, Попівка.

Починаючи з 70-х років XIX ст. розкопки посульських курганів проводили місцеві поміщики С.А.Мазаракі, Т.В.Кібальчич та інші. Їхні перші знахідки скіфської зброї та золотих прикрас невдовзі привернули увагу провідних археологів Д.Я.Самоквасова, І.А.Лінніченка, М.Ю.Брандербурга, В.Г.Ляскоронського, В.В.Хвойка. До Першої світової війни ними було розкопано бли-

зко 400 курганів. На жаль, тільки на 120 з них є хоча б якісь наукові дані. За свідченням археологів, більшість посульських курганів було споруджено у VI-V ст. до н.е.

За більш ніж 2,5 тисячі років відтоді більшість малих курганів було розорано і зрівняно з землею, а значну кількість великих пограбовано ще до нашої ери і розкопано понад сто років тому.

Від скіфських часів на Посуллі також залишилось декілька укріплених городищ: Роменське, Глинське, Басівське та інш. Всі городища за своїм характером багатощарові. Окрім скіфської культури VI-III ст. до н.е., на них виявлені комплекси пізніших слов'янських культур VIII-XVIII ст.

Центральним на Посуллі і одним із наймогутніших у Скіфії, безперечно, було Басівське городище, загальною площею 170 га. Його найбільш укріплену центральну частину становлять три відроги плато, розділеного глибокими ярами, що підходять до р.Хмелівка. Миси навколо обнесені валами і ровами, найпотужнішими з боку поля. Велике північно-західне укріплення називається "Бахта", середнє - "Аршавське", південно-східне - "Малий городок", їх загальна площа - 12 га. Вони були зайняті під поселення. Від названих мисів на плато в східному напрямку розташоване велике передмістя, оточене валом і ровом. На передмісті сьогодні знаходиться с.Пшінчине.

Під час розкопок були виявлені залишки наземних житлових будівель і неглибокі землянки. Наземні споруди, очевидно, були дерев'яними з глиняними долівками, довжиною 10 м і шириною 5 м. Землянки невеликі, овальної форми з підірними стовпами всередині і глиняною долівкою. Ширина їх 4 м. В обох типах жител печі мали склепіння, вони були складені з глини на каркасній основі із лози.

Крім ліпного посуду, на поселеннях знайдено амфори, античний художній посуд, наконечники стріл, пластини від панцирів, ножі, серпи, булавки, браслети, зернотерки, вироби з кістки. Наявність серпів, зернотерок, кісток свійських тварин свідчать про розвинене скотарство і землеробство.

Вперше розвідувальні розкопки на городищі провів у 1906 р. М.О.Макаренко. У 50-60-х роках XX ст. ґрунтовно досліджувалось городище експедицією інституту археології НАН України під керівництвом В.А.Іллінського, у 90-х - експедицією під керівництвом Ю.В.Болтрика. Загалом було розкопано не більше 10% площі.

Майже сторіччя продовжує хвилювати вчених характер походження посульських курганів, більшість з яких насипані в VI-

V ст. до н. е. Але розквіт життя на посульських городищах припадає на кінець V - початок III ст. до н.е.

Таким чином, час життя на городищах не співпадає в часі зі спорудженням курганів. В той же час в степовому Причорномор'ї відсутні некрополі VI-V ст. до н. е. при значному заселенні краю. Тому більшість вчених схильні ототожнювати Посулля зі священною землею Геррос, де, за свідченням Геродота, скіфи хоронили свою знать та царів. Підступи до царських некрополів з боку рівнинного плато надійно захищало Басівське городище.

Під натиском сарматів, що мешкали в Прикаспії в кінці III ст. до н. е., скіфи не тільки позбулись колишньої військової могутності, але втратили майже всю підлеглу територію. З цього часу і до II ст. н. е. скіфи мешкали виключно в Криму.

Отже, розквіт життя на посульських городищах припадає на кінець V - початок III ст. до н. е. Крім скіфської культури VI-III ст. до н. е., на них виявлені комплекси пізніших слов'янських культур VIII-XVIII ст.

Таким чином, завдяки археологічним дослідженням на Роменщині вдалося підтвердити версію про заселення території краю ще за часів палеоліту, знайти унікальні комплекси пам'яток доби неоліту та скіфських часів.

І сьогодні питання про дослідження стародавніх пам'яток Роменщини залишається актуальним, оскільки край зберігє ще безліч таємниць своєї історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Моргунов Ю.Ю. Предварительные данные о летописном городе Ромене // Вивчення історичної та культурної спадщини Роменщини: проблеми та перспективи. Тези доп. та повід. наук.-практ. конф., присвяченої 70-річчю Роменського краєзнавчого музею. - Суми-Ромни, 1990. - С.61-63.
2. Панченко В.В. Про прапор м.Ромен // Вісті Роменщини. - 1998. - №6. - С.4.
3. Скоробагатський В. Легенда про Ромен // Там само. - №11. - С.6-7.
4. Діброва Г., Саквук М. Символи нашого міста // Вісті Роменщини. - 1999. - №31. - С.4.
5. Сухобоков О. До часу виникнення міста Ромен. Археологічні розвідки // Пам'ять століть. - 2001. - №3. - С.11-21.
6. Кулиняк Д. Тисячолітній Ромен // Там само. - С.6-10.
7. Симонюк М.С. Історія Роменщини. - К., 2001.
8. Діброва Г.В., Іващенко О.В., Панченко В.В. Край наш роменський. - Суми, 2002. - С.12-26.

ПРО КОЛОНІЗАЦІЮ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ

Унікальність Слобожанщини полягає в тому, що вона ніколи не була ареною міжетнічних конфліктів. Тому на тлі протистояння в подібних прикордонних територіях вивчення історії заселення саме цього регіону є актуальним.

Слобідською Україною називалася південна окраїна Російської держави у XVII-XVIII ст. Її територія охоплювала нинішню Харківську, Сумську, частково Донецьку, Луганську області України та деякі райони Воронежської, Белгородської та Курської областей Росії.

Протягом століть змінювався не тільки її адміністративно-територіальний поділ, але й статус. З історичного погляду слід згадати, що більша частина Слобожанщини була тереном давньої слов'янської колонізації і протягом X-XIII ст. входила до складу Чернігово-Сіверського князівства. Її простори були ареною заповзатої боротьби з половецькими ордами, й десь на території нинішньої Харківщини завершився нещасливий похід сіверських князів, оспіваний у *"Слові о полку Ігоревім"*. Татарська руїна на довгі століття перетворила цей край на безлюдну пустелю, яка тільки в першій половині XVII ст. почала знову колонізуватися переважно українським населенням.

Наприкінці XIV ст. на півночі сформувалися два нові державницькі центри - Велике князівство Литовське та Велике князівство Московське. Саме вони повели боротьбу за білоруські та українські землі.

Територія Слобожанщини - це частина так званого Дикого поля, звідки з'являлися дрібні і великі татарські загони для нападу на окраїни Московщини. Тому виникла потреба організувати постійну охорону з боку степу.

Перша згадка про масове переселення українських козаків разом з родинами на Слобожанщину пов'язана з подіями козацько-селянського повстання 1637-1638 рр. Після його поразки, рятуючись від репресій з боку поляків, у 1638 р. прийшло у Белгород з гетьманом Я.Остряницею 865 чоловік. Друга велика хвиля переселенців пов'язана з подіями Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького 1648-1657 рр.

Третя масова хвиля припадає на часи Руїни - 50-70 рр. XVII ст. Переселенці цих років, як і попередні, шукали спокою від безкінечних усобиць, війн, спустошень, які охопили Наддніпрянщину. Московський уряд з радістю зустрічав нових переселенців, надавав їм обширні незайняті землі, дозволяв зберігати свій козацький устрій і внутрішню автономію. За короткий час були засновані міста Суми, Лебедин, Харків, Охтирка й велика кількість слобід, від яких, власне, край і отримав свою назву - Слобідська Україна.

Результати колонізаційних процесів яскраво ілюструють такі цифри: у 1692 р. в Охтирському полку було 12 міст і 27 сіл, у 1732 р. - 13 міст, 63 села або слободи, 22 хутори і слобідки; у Харківському разом з Ізюмським у 1662 р. - 25 міст і містечок, 54 села, у 1732 р. - 32 міста і містечка, 26 сіл, слобід, 121 хутір та слобідка.

Таким чином, процес формування Слобідських козацьких полків завершився у 80-х рр. XVII ст.: Острозький, Харківський, Ізюмський, Охтирський, Сумський.

На Слобожанщині полковника і старшину обирала полкова старшина. Крім того, посади обіймалися не тимчасово, а до самої смерті. Це було відмінністю порівняно з Гетьманщиною. Вибір підтверджували московські власті. Вони ж могли й позбавити посади.

Владні повноваження полковника були широкими: він видав всіма військовими та адміністративними справами полку, затверджував судові постанови, роздавав землі, видавав універсали. Символами його влади були пернач, прапор і печатка.

Полкову старшину складали: полковий обозний, суддя, осавул, хорунжий, два полкові писарі. Полкова старшина збиралась на полкову Раду, яку очолював полковник. Всі мали по одному голосу, а полковник - два. Судові справи вирішувалися у полковій ратуші, куди входили ті ж самі урядовці, але керував тут суддя.

До сотенної старшини відносилися: сотник, отаман, осавул, писар, хорунжий. Сотника обирала полкова старшина, а він вже добирав собі сотенну старшину і міг змінювати її.

Провідною верствою суспільства стало козацтво. На Слобожанщині не було шляхти, та й старшини було небагато. Населення міст поділялося на козаків полкової служби та міщан. До останніх прилучалися цехові та селяни. Міщан очолював вїйт, а над цеховими стояли цехмістри. Іншим станом було селянство, яке складало велику частину переселенців.

Спочатку вони селилися на вільних від державців землях, тоді вони вважалися вільними. Але частіше - на землях козацької

старшини, російських дворян, козаків, тоді вони вважалися у "послушенстві", тобто були залежними. Послушенство включало в себе панщину і оброк. За даними на 1700 р., список тих, що мали нести службу, складав по всіх п'яти слобідських полках 3500 чоловік, з них у Сумському полку було 1230 компанійців, в Охтирському - 820, Харківському - 850, Ізюмському - 250, в Острозькому - 350.

Процес формування старшини на Слобожанщині був подібним до Гетьманщини. Тут встановився звичай спадковості полковницького уряду. Так, протягом майже століття автономного козацького устрою родина Донців дала п'ять полковників, родини Кондратьєвих та Лесевицьких - по чотири.

Типовими представниками козацької старшини були Кондратьєви. Засновником цього роду став Герасим Кондратьєв, колишній отаман м.Ставище Білоцерківського полку на Правобережжі.

В Сумах Г.Кондратьєв був обраний городовим отаманом, а потім, наприкінці 1658 р., став полковником Сумського слобідського козацького полку. Як і переважна більшість старшини, вони прагнули багатства та чинів. Все це міг дати уряд Московщини, тому вони йому вірно служили. Крім полковницьких посад, Кондратьєви займали й інші. В документах згадуються капітан Кондратьєв, поручик, прапорщик, підпрапорщик, корнет.

Основою матеріального статку в ті часи були переважно земельні володіння. Тому Кондратьєви намагалися їх збільшити. Помітний слід залишили Кондратьєви і в культурному житті краю. Саме з Сумським полком пов'язана одна з перших згадок про школу на Слобожанщині. Дбали вони й про релігійне життя. У 1658 р. Г.Кондратьєв заснував у дванадцяти верстах від м.Суми по р.Псел Сумський Успенський монастир.

Розвиток господарства Слобожанщини залежав від таких чинників: матеріальної культури, побуту, укладу життя, який переселенці принесли з собою, та від природних умов самої Слобідської України.

Головною галуззю господарства слобідського населення було землеробство. Ним займалися не лише населення сіл, хуторів, слобід, але й міст та містечок. Основним знаряддям обробки землі був плуг, запряжений волами, і борона. Застосовувалася перелогова та трипільна система. Складовою частиною землеробства було городництво. Традиційними для українців заняттями були

садівництво, тваринництво, вівчарство, бджільництво; займалися такими промислами: добування дьогтю, випалювання поташу та кам'яного вугілля, варіння селітри. Розповсюдженим було ремісництво.

Українська колонізація Слобожанщини відбувалася в три етапи. Всі вони пов'язані з активізацією національно-визвольного руху на Наддніпрянщині. Переселенці приносили з собою культуру, звичаї, способи ведення господарства, а також полково-сотенний устрій. В результаті, у межах Московщини існувала автономна Слобідська Україна, яка мала свої певні відмінності і специфіку, обумовлені процесами її поступового заселення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. - Харків, 1990.
2. Бердута О.М. До питання про заснування і заселення перших поселень на території Сумського та Ахтирського Слобідських полків (II пол. XVII ст.) // Матеріали другої Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції (Частина I. Історія). - Суми, 1994. - С.7-11.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. - Т.9. - Кн.1. - К., 1996.
4. Корогод Б.Л. Кондратьєви і їх роль в політичному і соціально-економічному житті Сумщини // Матеріали четвертої Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції (14-15 грудня 2001 р.). - Суми: СумДПУ ім.А.С.Макаренка, 2001. - С.70-75.
5. Корогод Б.Л., Корогод Г.І. Нарис історії Сумщини. Вип.2. Від середини XVII ст. до кінця XVIII ст. - Суми, 2000.
6. Корогод Г.І. Заснування міста Суми, його розбудова і роль в історії краю // Матеріали четвертої Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції (14-15 грудня 2001 р.). - Суми: СумДПУ ім.А.С.Макаренка, 2001. - С.75-79.
7. Маслійчук В.Л. З приводу деяких нюансів формування слобідсько-української козацької старшини // Історичні віхи Слобідської України: XVII-початок XX ст.: Наукова збірка праць учасників наукової конференції: "Визвольна боротьба українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького за українську державність". - Х., 1997. - С.33-38.
8. Пономаренко П.В. Зв'язки Путивля з українським козацтвом // Третя Сумська обласна наукова історико-краєзнавча конференція. Збірник статей. - Суми, 1999. - С.42-44.
9. Україна і світ. Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства: Навч. посібник для вузів / Б.Д.Лановик та ін. - К., 1994.

ДО ІСТОРІЇ ПІДПРИЄМСТВ СУМЩИНИ ХІХ ст. (за матеріалами М.Домонтовича)

Кожен історичний період характеризується певним станом розвитку економіки. Вивчаючи історію Сумщини, дослідники зверталися перш за все до історії становлення та розвитку промислових підприємств, мануфактур, ремесел.

Важливу інформацію про це містить праця М.Домонтовича *“Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Черниговская губерния”* (СПб., 1865).

У першій половині ХІХ ст. на зміну феодално-кріпосницьким відносинам приходять капіталізм. Землевласники змушені пристосовуватися до нових умов ведення господарства. В цей час широко запроваджується вирощування та переробка цукрових буряків. У краї діяло більше 20-ти цукрових підприємств. Домонтович звертає увагу на Михайлівський завод Терещенка в Глухівському повіті: *“Завод этот идет почти круглый год, рабочих на заводе 600 душ из коих жалование получают: мужчины 5, а женщины 3 рубля в месяц...”*¹. З кожним роком обсяги виробництва цукру помітно зростали, що змушувало цукрозаводчиків шукати нові ринки збуту своєї продукції. Сумський цукор знали далеко за межами України. Контори з продажу цукру знаходилися у Москві, Томську, Владивостоці, Баку, Читі, Виборзі, Харбіні (Китай). *“Терещенко ежегодно отправляет в Москву 250000 пудов песку”*².

Крім Терещенка, цукрові заводи мали княгиня Долгорукова (Кролевецький повіт), купець Мерпет (Глухівський повіт), про які згадує Домонтович. Взагалі ж у Глухівському та Кролевецькому повітах було 19 заводів.

Значні площі у краї займали зернові культури. Їх врожайність в результаті застосування нової техніки і удосконалення обробітку землі постійно зростала. Здебільшого вирощували жито, овес, гречку, пшеницю, ячмінь, просо, горох.

Не втрачала свого значення і борошномельна промисловість, в якій поступово на зміну вітряним та водяним млинам прийшли парові. У дослідженні Домонтовича згадується: *“Крупчатая мельница устроена мастерами из Орловской губернии в*

*Руденке, Кролевецкого уезда... Паровые мельницы в Ретике, Вишеньках Кролевецкого уезда”*³.

Не залишилися поза увагою Домонтовича й інші переробні підприємства. Зокрема, це крохмальний завод *“В деревне Гутке Новгород-северского уезда, помещицы г-жи Шотт. На нем в 1860 г. крохмалу добыто было до 700 пудов на сумму 1400 рублей серебром”*⁴.

В роботі Домонтовича можна знайти цікаві факти і про паперові фабрики. *“Пречистенская писчебумажная фабрика, близ деревни Ретик..., принадлежащая помещикам Кочубеям. Основана в 1842 г., в ход пущена в 1843 г., машинистами выписанными из Лондона”*⁵. Розвиток промисловості, потреби суспільства змушували підприємців та поміщиків збільшувати не лише обсяги, а й асортимент своєї продукції. Так, поміщик Неплюєв в Ямполі, Глухівського повіту, на хуторі Карачевському збудував в 1836 р. фабрику, *“...выделяющую бумагу: писчую, оберточную, сахарную и чайную”*⁶. Паперова фабрика в с.Ретик вважалася тоді найбільшою на Лівобережній Україні⁷.

Поряд з паперовою, потреби споживачів почала задовольняти нова для нашого регіону на той час порцелянова промисловість.

З 1839 до 1862 рр. діяв порцеляновий завод в с.Волокитине, Глухівського повіту. У Домонтовича читаємо: *“Фарфоровая фабрика в с.Волокитине, Глуховского уезда. Принадлежит помещику А.М.Миклашевскому, основавшему ее в 1839 году. Для работ были выписаны опытные мастеровые и живописцы по фарфору. Завод выделял не только посуду столовую и чайную, но и вещи довольно крупного размера, к числу которых принадлежит иконостас и паникадила, сделанные для церкви в с.Волокитине”*⁸. Поряд з порцеляновим заводом, Миклашевський мав *“каменоломный завод близ с.Кочерги, Глуховского уезда, в имени помещика А.М.Миклашевского, при каменной горе над рекой Есманью”*⁹.

Подібного роду підприємства створювали купці.

*“Каменоломня в х.Курдюмовском, Глуховского уезда, принадлежащая купцу Терещенко... В основном изготавливаются жернова разных размеров”*¹⁰.

Поступово набирають поширення машинобудування і металообробка. Домонтович свідчить *“Деснянский механический завод, при с.Вишеньках, Кролевецкого уезда, в имени княгини Долгоруковой. Производил паровые и центро-фугальные*

машины, терек, костоломки, и другие изделия для сахарных заводов, маслобен, лесопильных заведений”¹¹.

Існувала в краї і дрібна металургія. “Чугунно-литейный завод в с.Белицы, Глуховского уезда, помещиков Неплюевых. Число печей - 1, количество изделий - 655, ценность изделий - 1330 рублей, число рабочих - 2”¹².

Одним із найбільших підприємств краю був Шосткинський пороховий завод. “На заводе соединены два производства: литрование селитры и пороходелие. Пороха выделяется - 20000 пудов по 6,73 рубля за пуд (для казны). Готового пороха на заводе в 1860 г. хранилось 42391 пуд...”¹³.

В 1848 р. поряд з пороховим заводом в Шостці було збудовано капсульний завод за участю бельгійського механіка Фалліса. На його будівництво витрачено 331329 руб. 46 коп. Про його рентабельність свідчить 50 млн. капсулів на суму 103485 руб. сріблом, виготовлених за 1860 р.

У своїй роботі Домонтович подає інформацію про свічковосальні заводи, миловарні, порцелянові копальні, виробництво скляного посуду, маслوبيїні, обробку шкіри, випалювання поташу та дерев’яного вугілля, видобування дьогтю, смоли та інш.

Отже, робота Домонтовича є важливою у справі дослідження розвитку промислового і кустарного виробництва у краї. Вона дає можливість проаналізувати особливості процесу становлення та розвитку промисловості в окремому регіоні.

¹Домонтович М. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Черниговская губерния. - СПб., 1865. - С.330.

²Там же. - С.333.

³Там же. - С.347-348.

⁴Там же. - С.344.

⁵Там же. - С.348-350.

⁶Там же. - С.350.

⁷История городов и сел Украинской ССР. Сумская область. В двадцати шести томах. - К., 1980. - С.25.

⁸Домонтович М. Указ. соч. - С.359-360.

⁹Там же. - С.360.

¹⁰Там же. - С.360.

¹¹Там же. - С.361.

¹²Там же. - С.357-358.

¹³Там же. - С.262-364.

ПРО ВІДНОВЛЕННЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА НА СУМЩИНІ У ПОВОЄННІ РОКИ

(за матеріалами газети “Більшовицька зброя”)

Протягом 1941-1944 рр. смертоносна хвиля воєнних дій двічі прокотилася територією України, забравши 3,9 млн. мирних жителів, а 2,2 млн. були силоміць вивезені до Німеччини; 10 млн. осіб втрапили житло. На руїни були перетворені 714 міст і селищ міського типу та понад 28 тис. сіл України (понад 250 з них були знищені разом із населенням), 16,5 тис. промислових підприємств, 18 тис. лікувальних установ, майже 33 тис. колгоспів, радгоспів, машинно-тракторних станцій. В Україні залишилося лише 19% довоєнної кількості промислових підприємств. Прямі збитки, завдані господарству України, становили 285 млрд. крб., а загальна сума втрат, яких зазнали населення й господарство України, дорівнювала майже 1,2 трлн. крб.¹

За такого катастрофічного стану повоєнного господарства західні експерти пророкували 20-25 років (а дехто - 100) для відновлення потужності країни. Проте сталося навпаки: усі галузі народного господарства відбудовувалися надзвичайно високими темпами, що й сформувало образ незламного радянського трударя у свідомості кількох поколінь. Як же насправді відбувався процес відновлення господарства протягом повоєнної п’ятирічки 1946-1950 рр. на прикладі нашого регіону, маємо можливість простежити за допомогою матеріалів сумської обласної газети “Більшовицька зброя”. 4-сторінкове видання формату А3 виходило українською мовою 7 разів на тиждень (навіть у неділю!) і коштувало 20 коп. Під назвою зазначалося, що газета є органом Сумського обкому і міськкому КП(б)У, обласної та міської рад депутатів трудящих; незмінним було і гасло “Пролетарії всіх країн, єднайтеся!” Наклад становив 30000 екз. Редакція та видавництво знаходилися за адресою: м.Суми, вул.Кузнечна, 2. У розпорядженні редакції було 4 номери телефонів. Матеріали надходили від штатних, позаштатних авторів та робітників.

Але найчастіше публікувалися невеликі листи читачів - простих селян і робітників з майже всіх куточків області, що надавало газеті духу всеохоплюючої єдності, відчуття важливості кожної людини. Так, у №24 за 1949 р. у рубриці “Скромні

трудоівники” розповідається про звичайних колгоспників Зноб-Новгородського р-ну, які успішно відбудовують села, вирощують понаднормові об’єми цукрових буряків, постачають країні високоякісну деревину². Саме з таких сільських трударів і складалася більшість населення країни.

Видання подавало різні матеріали про розбудову господарства: зведення про хід робіт у районах та колгоспах області, меліорацію території, шляхобудування, відбудову та електрифікацію населених пунктів, заготівлю та успіхи у тваринництві, а також відзнаки передовикам та висловлення доган. Здебільшого, говорилося про перевиконання встановлених планів на 120, 140, 160%, інколи продуктивність робіт сягала 400% і под. Такі показники отримували більше уваги з боку редакції: про них розповідали у рубриках “Школа передового досвіду” та “Мічурінські читання “Більшовицької зброї”. Наприклад, агроном з Роменського сільськогосподарського технікуму В.Доброгорський знайомив читачів з тонкощами вирощування нової для країни с/г культури чумизи, “...китайського проса, яке використовується і як харчова, і як кормова культура. Крупа трохи менша за тионо, але швидко розварюється і добре набухає. Смаком (у вареному вигляді) нагадує рис і пшенично-манну крупу”³.

Так, у змаганнях тваринників кращим колгоспним чабаном став працівник Недригайлівського р-ну, який “у 1948 р. одержав 213 ягнят від 100 вівцематок, а у 1949 р. зобов’язався одержати 250 ягнят”, а найвищих надоїв досягли доярки Півненківського бурякорадгоспу, “застосовуючи передові методи роздоювання корів”⁴. На думку автора, всенародне налаштування на індивідуальну підвищену результативність було могутнім стимулом у справі відновлення господарства. Припускаємо, що це бажання було добровільним, хоча про матеріальні винагороди передовикам у повідомленнях газети даного періоду не йшлося.

У цей же час газета не соромилася сповіщати про “противників дружньої соціалістичної праці”, які стають на заваді підйому господарства. Про таких можна дізнатися з рубрики “Слідами неопублікованих листів”, де повідомлялися результати перевірок роботи правління та голів колгоспів, які, за словами працівників цих колгоспів, неякісно виконували свої обов’язки. Наприклад, робітники Басівського відділення Пришибського радгоспу написали до редакції, що завідувачий відділом Скринник “зловживає своїм службовим станом,

розбазарює цукрові буряки, грубо поводить з робітниками”, на що була надана відповідь: “Як повідомив редакцію начальник відділу загального нагляду обласної прокуратури, факти, наведені в листі, ствердилися. За зловживанням службовим станом проти Скринника порушено кримінальну справу”⁵.

Припустимося, немало роль відіграв пункт звинувачення про буряки, оскільки ця технічна культура була основною в області, а загалом Сумщина давала більше 10% загальнодержавного врожаю цієї культури і посідала п’яте місце за цим показником серед інших областей⁶. На сторінках газети часто з’являлися повідомлення про відновлення діяльності промислового виробництва. Так, Сумська швейна фабрика перевищила річне завдання. Фабрика працювала рентабельно і вже дала понад 50 тис. крб. надпланових коштів. До того ж значно підвищено якість продукції, впроваджено конвеєр⁷.

Активно розвивалося спиртове виробництво. Річний план 1948 р. спиртовики с.Будилка виконали на 145%. Завод дав державі 7853 тис. крб. надпланових коштів. А на Білопільському харчпромкомбінаті відбудували новий цех безалкогольних напоїв. Планувалося, що він щорічно даватиме 250 тис. л напоїв⁸.

Мало не щомісяця “Більшовицька зброя” подавала плани, карти-схеми полезахисних лісових смуг, залісення ярів і пісків, будівництва ставів і водойм в колгоспах. Повідомлялося, що осушено 28440 га боліт, побудовано і відремонтовано 186 км осушувальних каналів. У 1948 р. засіяно городніми та технічними культурами 5500 га осушених боліт⁹.

За повідомленням газети, “У 1947 р. колгоспи Сумщини збудували і ввели в дію 4 гідроелектростанції, 12 теплових, 4 вітряних станції загальною потужністю близько 400 кіловат. Проведено понад 110 км ліній електропередач. Електрифіковано 15 колгоспів і багато сіл. В колгоспному селі спалахнуло понад 26 тис. електричних лампочок”.

Найпоширеніша галузь - сільське господарство - отримувала великі прибутки від городини. Говорилося, що “останнім часом на базарах Сумщини помітно знизилися ціни на продукти харчування: цукор подешевшав в 4-5 разів, сало - в 3 рази, масло тваринне - на 35%, олія - в 3 рази, картопля - в 2 рази. Особливо цей спад помітний у сільських місцевостях”. Валовий збір зернових культур за 1948 р. досяг рівня 1940 р., а урожайність їх перевищила довоєнну¹⁰.

У цей же час для допомоги колгоспникам-тваринникам в успішному розвитку племінного конярства та розведення породи брабансон в Ромнах на базі радгоспу "Лучки" створена державна заводська конюшня. Сюди були поставлені перші 34 жеребці, завезені до Ромен з Саранська. Усі вони були чистопородними брабансонами. Ця порода є важкотяглою, тварини крупні, швидкорослі, працездатні. Вперше виведені у Бельгії в XIX ст., високо ціняться в Європі та США¹¹.

Загалом протягом 1946-1950 рр. обсяг капіталовкладень у господарство країни становив понад 65 млрд. крб. (у довоєнних цінах). Це перевищувало відповідні капіталовкладення за три довоєнні п'ятирічки разом узяті. При уряді в Москві було створено спеціальний комітет із відбудови народного господарства, який здійснював координацію і спрямовував усю роботу. За рішенням московських інстанцій з Уралу, Далекого Сходу, Поволжя та ще кількох регіонів в Україну надсилали кадри, везли техніку й устаткування. Ці зусилля, про ціну яких не згадується, дали швидкі й вагомні результати: в Україні було загоєно рани війни, відбудовано промисловість.

Визначеного п'ятирічним планом на 1950 р. рівня промислового виробництва було досягнуто в IV кварталі 1949 р. Обсяг валової продукції промисловості України в 1949-1950 рр. збільшився в 4,4 рази й перевищив рівень 1940 р.¹²

Успішне виконання плану післявоєнної відбудови й розвитку промисловості та с/г забезпечило ріст добробуту народу.

Скасування карткової системи постачання і грошова реформа, проведені в грудні 1947 р., були могутнім засобом подальшого зміцнення радянської держави й поліпшення матеріального становища трудящих.

Державний бюджет УРСР за три роки післявоєнної п'ятирічки значно виріс. Бюджет 1948 р. перевищив обсяг державного бюджету 1940 р. на 96%. Середньомісячна заробітна плата робітників та службовців у народному господарстві УРСР у вересні 1948 р. на 78% перевищувала рівень зарплати у вересні 1940 р. Приємно відзначити, що "1948 р., і особливо останні місяці, дали різке збільшення народжуваності... Держава постійно піклується про інвалідів та сімей загиблих..."¹³. При цьому не згадувалися втрати населення від голоду 1946-1947 рр. За три роки післявоєнної п'ятирічки роздрібний товарооборот виріс більше

ніж удвоє. У 1948 р. продаж м'яса, риби й олії на душу міського населення через державну торговельну мережу досяг довоєнного рівня, значно розширилась кооперативна торгівля.

Сама держава постійно переконує і підбадьорює населення: "Ми маємо великі можливості й ресурси для того, щоб поліпшити обслуговування трудящих"¹⁴. Деякі джерела тлумачать такі звіти дещо по-іншому: "Повоєнне відновлення економіки здійснювалося переважно на екстенсивній основі. Понад 70% робітників промислових підприємств України досягали норм виробітку здебільшого ручною працею./.../ П'ятирічку було виконано за 4 роки і 5 місяців, хоча, як і в попередніх п'ятирічках, показники продукції групи Б були нижчими від показників групи А. Зайвий раз підтверджувалося, що життєвому рівню людей приділялася другорядна увага"¹⁵.

Тому при вивченні післявоєнного періоду за матеріалами радянської преси дослідникам слід досить критично ставитися до друкованої на сторінках газет інформації, оскільки вона має переважно односторонній, упереджений, дозований, ідеологічно забарвлений характер.

¹¹ Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та інш. - Т.6. - К.: Генеза, 2003. - С.16.

¹² Скромні трудівники // Більшовицька зброя. - 1949. - №24. - С.2.

¹³ Вирощуємо нову культуру // Там само. - С.4.

¹⁴ Змагання тваринників // Там само. - №25. - С.3.

¹⁵ Слідами неопублікованих листів // Там само. - 1948. - №10. - С.2.

¹⁶ Власенко С.І. Стан сільського господарства на території військової зони України в роки німецько-фашистської окупації (на матеріалах Сумської області) // Сумська старовина. - 2004. - №№XIII-XIV. - С.243.

¹⁷ Більшовицька зброя. - 1949. - №3. - С.1.

¹⁸ Коротко // Там само. - 1950. - №2. - С.4.

¹⁹ Меліоративні роботи // Там само. - 1949. - №3. - С.4.

²⁰ Зниження цін на базарі // Там само. - 1948. - №8. - С.3.

²¹ Більшовицька зброя. - 1949. - №3. - С.4.

²² Політична історія України. XX століття: У 6 т. - С.17.

²³ Повідомлення Статистичного Управління Сумської області // Більшовицька зброя. - 1950. - №1. - С.4.

²⁴ Звіт Центрального Комітету КП(б)У. Доповідь Секретаря ЦК КП(б)У тов. М.С.Хрушова на 16 з'їзді КП(б)У 25 січня 1949 року // Там само. - 1949. - №19. - С.2.

²⁵ Політична історія України. XX століття: У 6 т. - С.18-19.

ВАСИЛЬЕВ К.К.

ДОКТОР МЕДИЦИНЫ МАРТИН АНДРОНИКОВИЧ ГАЛИН
(к истории украинской политической эмиграции)

Статьи, посвященные М.А.Галину (1858-1943), есть в изданной за рубежом и переизданной в постсоветское время "Енциклопедії українознавства", в биографическом справочнике П.Пундия "Українські лікарі" (кн.1, 1994; подпись - П.П., Я.Г.), в "Енциклопедії Сучасної України" (авт.: Я.В.Ганиткевич). Отдельную главу М.Г.Галину посвятил в своей книге "Українські лікарі-вчені першої половини 20 століття та їхні наукові школи" (2002) Я.Ганиткевич, где он приводит как опубликованные труды доктора Галина, так и литературу о нем. К сожалению, в указанной литературе биографические данные о М.Г.Галине неполны и ошибочны, что неудивительно, так как до сих пор не введены в научный оборот архивные материалы.

В Российском государственном военно-историческом архиве (РГВИА) хранится личное дело студента Петербургской военно-медицинской академии М.А.Галина (Ф.316. - Оп.64. - Д.1039. - 13 л.).

В этом деле имеется подлинник формулярного списка о службе отца М.А.Галина - священника с.Роши Аккерманского уезда Свято-Архангело-Михайловской церкви Андронника Ивановича Галина за 1872 г. (лл.3-8). Из него мы узнаем, что А.И.Галину, сыну священника, на момент составления формулярного списка было 54 года. В 1845 г. он окончил полный курс наук в Кишиневской духовной семинарии со степенью студента, и того же ноября 14 по его прошению рукоположен в диакона, а 15 ноября - в священника Архангело-Михайловской церкви с.Роши Аккерманского уезда. 14 июля 1847 г. по его прошению переведен к Покровской церкви посада Папушой того же уезда, однако уже 28 ноября этого же года по прошению переведен обратно к прежнему месту. Принял на себя безвозмездное наблюдение и наставление учеников в открытой 1

ноября 1847 г. приходской "поселянской" школе. 24 июля 1851 г. епархиальным начальством был назначен членом Императорского Петербургского русского географического общества в Аккерманском уезде. 7 августа 1853 г. отношение этого общества за доставление в оное климатических сведений изъявило ему искреннюю признательность. 31 января 1859 г. отношением географического общества за доставление климатических сведений снова изъявлена ему искренняя признательность. В 1859 г. был утвержден помощником благочинного 2-го округа Аккерманского уезда.

В 1867 г., по передаче сельских народных школ и училищ вообще в ведение Министерства народного просвещения, оставлен был по прошению наблюдающим за учениками в приходской школе. В 1867 г. принял на себя в приходской школе безвозмездно должность законоучителя. В 1872 г. был определен законоучителем в народных училищах в селениях Роши и Ханкишла. 19 сентября 1873 г. умер.

Из этого же формулярного списка мы узнаем, что "в семействе у него": жена Анна Степановна - 44 лет; дети их: Мария - окончила курс в училище девиц духовного звания в г.Кишинев - 17 лет; Мартин - обучается в училище при Кишиневской духовной семинарии - 15 лет; Гулиана - обучается в училище девиц духовного звания в г.Кишинев - 12 лет; Надежда - обучается там же - 10 лет; Симеон - 8 лет; Густин - 6 лет.

В деле хранится копия свидетельства данного из Кишиневской духовной консистории "вследствие прошения вдовы священника Анны Степановой Галин, урожденной Твердиевич, о выдаче ей метрического свидетельства о рождении и крещении сына ее Мартина".

В этом метрическом свидетельстве, которое было выдано 18.12.1876 г., указано, что "1858 г. апреля 14 дня у священника Аккерманского уезда, казенного селения Роши Архангело-Михайловской церкви Андронника Иоаннова Галина и законной жены его Анны Степановны, оба православного исповедания, родился сын Мартин", а 20 апреля он был крещен (л.12).

Из этого же дела мы узнаем, что Мартин Галин был допущен физико-математическим факультетом по отделению естественных наук Новороссийского (?) университета к испытанию на степень кандидата, "по выдержании какового и по одобрению

факультетом диссертации” удостоен был Советом университета 31 мая 1882 г. степени кандидата естественных наук (л.13).

Окончив в 1882 г. естественное отделение, М.А.Галин решил получить еще и медицинское образование, и в связи с этим тогда же подает прошение в Военно-медицинскую академию (л.2), которую закончил в 1886 г.

В Государственном архиве г.Киев хранится дело “О допуске докторанта медицины М.Галина к защите диссертации на звание доктора медицины” (Ф.16. - Оп.465. - Д.5245. - 24 л.). 27 марта 1888 г. младший врач 131-го Тираспольского полка Галин просит допустить его к защите диссертации (л.11). 23 ноября 1888 г. медицинский факультет утвердил его в степени доктора медицины (л.19). Приложены рецензии Г.Н.Минха, Ф.К.Борнгаупта, К.-Г.-Э.Г.Гейбеля.

Таким образом, М.А.Галин защитил диссертацию на степень доктора медицины в Университете Святого Владимира в Киеве в 1888 г., а не в 1887 г., как ошибочно утверждается в “*Энциклопедії Сучасної України*”.

Из документов же РГВИА, которые мы здесь привели, следует, что М.А.Галин родился в 1858 г., а не в 1856 г., как указано во всей без исключения литературе. Впервые мы узнаем дату и место его рождения - 14/26 апреля 1858 г. в с.Роши Аккерманского уезда, как и то, что дед и отец М.А.Галина были священниками. Мы узнали имя деда - Иван (Иоанн), и имя отца (отчества доктора Галина в литературе не приведено).

Впервые мы проследили служебную карьеру отца М.А.Галина - Андронника Ивановича Галина (†1873), и узнали имя его матери. Вводимые впервые в научный оборот архивные документы позволили выяснить, где доктор Галин получил высшее медицинское образование, что также не было до сих пор известно. Становится понятным, почему в эмиграции М.А.Галин поселился в Бессарабии - в Императорской России Аккерманский уезд был в составе Бессарабской губернии, а между двумя мировыми войнами его территория входила в состав Румынии.

Вместе с тем, предстоит выяснить, в каком университете он окончил естественное отделение.

КЛИМЕНКО В.А.,
КЛИМЕНКО А.

ОЛЕКСІЙ ГРИГОРОВИЧ ДОЯРЕНКО - ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ

Історія вітчизняної науки знає багато трагічних сторінок. Особливо це стосується періоду 20-30-х років, коли стверджувався тоталітарний режим в країні, здійснювався жорстокий контроль над діяльністю вчених, значна частина яких зазнала репресій. Серед імен, несправедливо вилучених зі списку видатних, є ім'я професора Олексія Григоровича Дояренка.

О.Г.Дояренко (1874-1958) увійшов до плеяди вчених, що створювали основи сучасної сільськогосподарської науки, це вчений зі світовим ім'ям, перший радянський і український агрофізик, професор кафедри загального землеробства Петровської (пізніше - Тимирязівської) сільськогосподарської академії. Працював разом з М.І.Вавіловим, Д.М.Прянишниковим, О.В.Чаяновим - це було блискуче покоління високоталановитих професіоналів з широким світоглядом!

О.Г.Дояренко був сином селянина зі Слобожанщини. В автобіографічній роботі “*Из агрономического прошлого*” О.Г.Дояренко писав, що його мати, Марфа Савеліївна, була з кріпосних селян, батько - теж селянин. В чотири роки Олексій Дояренко вже навчився читати, в сім років вступив до гімназії в м.Суми. Після закінчення гімназії вступив до природничого факультету Петербурзького університету, одночасно був вільним слухачем юридичного факультету. В цей же період (середина 90-х років) він закінчив консерваторію по класу композиції у Римського-Корсакова, був особисто знайомий з Федором Шаляпіним. Але цього для нього виявилось недостатньо, і в 1897 р. О.Дояренко вступив до Московського сільськогосподарського інституту (Петровська академія). Першою його науковою роботою була праця “*Про динаміку російського землеробства*” (1900 р.)².

Згодом О.Г.Дояренко став професором Петровської академії, завідуючим її дослідним полем. Коло його наукових інтересів було значним: праці в галузі агрофізики, мікробіології, радіобіології ґрунтів, дослідження з використання рослинами сонячної радіації, керівництво дослідними станціями, вивчення різних систем землеробства тощо. Довгі роки О.Г.Дояренко був також редактором журналу “*Вісник сільського господарства*”.

Дояренко є основоположником радянської агрофізики. Йому належать десятки праць, високо оцінених за кордоном. Однак широкі наукові пошуки вченого суперечили пануючому становищу в агрономічній науці таких вчених, як академік В.Р.Вільямс, який, як і відомий Т.Лисенко, базуючись на псевдонаукових теоріях, обіцяв швидко підняти врожайність зернових культур в Нечорнозем'ї за рахунок т.зв. травопільної системи.

Ідеї Вільямса дістали підтримку уряду і стали особливо активно пропагуватися в перші роки колективізації, коли в державі не вистачало техніки, кваліфікованих спеціалістів, не було чіткої системи землеробства, придатної для використання у великих господарствах. Проти системи Вільямса виступили всі видатні вчені (О.В.Чаянов, М.І.Вавілов та інші). Але основним його опонентом був О.Г.Дояренко, який своїми науковими дослідженнями повністю спростував цю "теорію"³.

Переслідування О.Г.Дояренка почалися ще з кінця 20-х років. У 1930 р. п'ятнадцять видатних вчених-аграрників, в тому числі професор О.В.Чаянов - член колегії Наркомзему, Держплану СРСР, професори М.Д.Кондратьєв, П.Н.Юровський, О.Г.Дояренко та інші, були заарештовані, потім звинувачені в зраді, шкідництві проти радянської влади. Всі вони були засуджені до різних строків ув'язнення, деякі розстріляні. О.Г.Дояренко відбував покарання в м.М.Суздаль і Кіров. В середині 50-х років його було реабілітовано, і останні роки життя він працював в Інституті зернового господарства в Саратові, де і помер у 1958 р.

Реабілітація основних наукових досягнень вченого відбувалась тільки в кінці 80-х років. Сесія ВАСХНІЛ 1987 р., присвячена боротьбі з посухою, відновила в правах основні положення наукових досліджень О.Г.Дояренка, зокрема систему "сухого землеробства", яка включала елементи мінімізації ґрунтообробки та інші.

Але вченим ще потрібно визначити, скільки втратило сільське господарство за десятиліття монополізації в науці і скільки втратила сама наука за роки панування тоталітаризму.

¹ Орловський Н.В. Алексей Григорьевич Дояренко. - М., 1980.

² Дояренко А.Г. Из агрономического прошлого. - М., 1968. - С.13.

³ Он же. Избранные сочинения. - М., 1963; Он же. Занимательная агрономия. - М., 1963; Он же. Жизнь поля. - М., 1965; Он же. Агрофизика. - Суздаль, 1932 та інші.

ДО БІОГРАФІЇ П.І.КАЛНИШЕВСЬКОГО

Народився Петро Іванович Калнишевський в с.Пустовітівка Роменської сотні Лубенського полку в липні 1691 р. в сім'ї козацького старшини. Був найстаршим сином у сім'ї. У нього було щонайменше два брати: козак Смілянської сотні - Панас, та священник Миколаївської церкви у Смілі - Семен. Також він мав сестру, яка була заміжня за козаком Лук'яновичем із с.Торцівка, що на Лохвиччині. Про його життя існує багато легенд, за якими відомо, що з юнацьких літ він потрапив до Запоріжжя. Там швидко заслужив повагу і довіру серед козацтва. Ще будучи молодим, він зарекомендував себе на Січі вправним козаком, добре володів різними видами холодної і вогнепальної зброї, також мав неабиякий хист до стратегії і тактики ведення бойових дій. Саме завдяки цим якостям Калнишевський неодноразово за дорученням кошового очолював різні військові загоны козаків, які ходили в небезпечні походи проти турків і татар.

Петро Іванович займав різні старшинські посади: 1752-1761 - похідний отаман; 1754-1761 - військовий осавул; 1762 - кошовий отаман; 1763-1764 - військовий суддя; 1765-1775 - кошовий отаман (вперше за історію обирався на посаду кошового 10 років поспіль, чого, як тоді говорили на Січі, "зроду-віку не бувало"). Це свідчило про великий авторитет Калнишевського серед запорожців. Також виконував відповідальні дипломатичні місії, захищав інтереси війська Запорозького в Петербурзі. 1768-1774 рр. запорожці на чолі з Калнишевським брали активну участь у російсько-турецькій війні, де він виявив особисту хоробрість, відвагу та героїзм¹.

Блискучі перемоги кошового оцінила Катерина II, яка в 1770 р. нагородила його золотою медаллю з діамантами та зі своїм портретом, а в 1773 р. П.І.Калнишевський отримав високий чин царської армії - генерал-лейтенант, і був нагороджений орденом Андрія Первозванного.

Калнишевський був не тільки вправним і умілим господарником, а й високоосвіченою людиною, він дуже добре розумів мистецтво, сприяв розквіту духовного життя на Україні, був меценатом і покровителем будівничих і художників. За власний кошт побудував чудові церкви в м.Лохвиця, Межигірському монастирі, біля Києва, в с.Петриківка (саме село також засноване

Калнишевським і назване на його честь). Кошовий переймався і освітянськими проблемами, відкривав нові школи і виділяв гроші на їх утримання.

Дбав отаман і про свій рідний край. Ще будучи військовим суддею, він у 1762 р. подарував церкві рідного села Євангеліє в коштовній оправі з дарчим написом. Цей шедевр нині зберігається в Роменському краєзнавчому музеї. Вже коли Калнишевський став кошовим, у 1773 р., він побудував нову церкву в Пустовійтівці. А протягом 1764-1770 рр. його коштом споруджується грандіозна дерев'яна Покровська церква в Ромнах.

За свої 85 років на волі кошовий зробив дуже багато для України. Та незважаючи на все це, на всі заслуги кошового і всього війська запорозького, 4 червня 1775 р. російське військо на чолі з Текелієм раптово напало на Січ і розгромило її. Калнишевського схопили і вивезли до Москви, де утримували під вартою близько року без суду і слідства.

Відіграв важливу роль в цьому ніхто інший, як Потьомкін, який неодноразово виказував на словах свою повагу і любов до кошового, підкреслював свою готовність служити *“милостивому своєму батьку”*, як він називав улесливо кошового. А сам віддав наказ про арешт Калнишевського, потім написав листа до цариці, в якому ніби *“просить”*, щоб до смертної кари їх (разом з військовим суддею і військовим писарем) не засуджували, а *“вместо того, по изведенной уже опасности от ближнего пребывания их к бывшим запорожским местам, повелеть отправить на вечное содержание в монастыри, из коих кошевого - в Соловецкий...”*². За *“вірну службу”* цариця пожалувала Потьомкіну 100 тис. дес. землі.

8 червня 1776 р. Калнишевського відправили в Соловецький монастир. Настоятелю Соловецького монастиря було надіслано указ, а начальнику тюрми - додаткове розпорядження стосовно Калнишевського, якого слід утримувати під неослабною вартою солдатів. 30 липня 1776 р. настоятель Соловецького монастиря Досифій доповів у Синод, що арештанта прийняв для утримання згідно з царським указом³.

З самого початку існування Соловецького монастиря у широких стінах фортечних башт знаходились кам'яні комори для пороху, які скоро переобладнали під одиночні камери для *“царських супостатів”* та *“державних злочинців”* (*“злочинців”* з погляду царизму)⁴. Петра Калнишевського протягом 1776-1788 рр.

утримували в Головленковій вежі, а пізніше він був переведений до кращої камери поряд із кухнею, яка майже нічим не відрізнялася від попередньої. Історик М.Кончин так описує його камеру:

*“Перед нами маленькі, аршина два (аршин - 71 см) двері з крихітним віконечком посередині. Житло має форму лежачого урізаного конуса з цегли, завдовжки аршина чотири, завширшки - сажень (2,1 м), висота при вході - три аршини, а у вузькому кінці - півтора. При вході праворуч - лава-ложе для в'язня. На другому боці залишки розламаної печі. Стіни... сирі, плісняві, повітря затхле, сперте. У вузькому кінці кімнати знаходиться маленьке віконце вершків шість (вершок - 4,4 см) у квадраті, промінь світла, наче крадькома, через три рами і двоє ґрат тьмяно освітлює цей страшний каземат. При такому світлі читати можна було в найсвітліші дні, й то з великим напруженням зору. Якщо ув'язнений пробував крізь це вікно подивитися на світ Божий, то його погляду відкривалося саме кладовище, що знаходиться просто перед вікном. Тому, хто пробував близько півгодини в задушливій атмосфері каземату, стає душно, кров приливає до голови, з'являється якість безмежне відчуття страху”*⁵.

Тюремний режим кошового отамана відзначався суворістю. Його виводили з камери лише три рази на рік: на Великдень, Преображення Господне та Різдво. Він був під постійною охороною чотирьох солдат з офіцером, хоча інших ув'язнених вартували по двоє конвоїрів. Були знайдені книги монастиря, що свідчать про те, що Калнишевському було визначено утримання по карбованцю на день. Але цікаво, що кожного разу за одержання цих грошей розписувалися караульні солдати⁶.

Лише через 25 років, 2 квітня 1801 р., коли імператором став Олександр I, Петро Калнишевський отримав *“волю”*. У одному з довгих списків *“помилуваних”* він значиться під №28 як шляхтич і колишній отаман. Йому було дозволено повернутися в рідні краї, але старий, хворий, осліплий у підземеллі кошовий не прийняв тієї *“милості”*. Калнишевський не схотів перед смертю повертатися на Батьківщину. Він залишився на Соловках, постригся у монахи і доживав віку простим ченцем. Там він і помер 31 жовтня 1803 р., проживши 112 років. Похований був в найпочеснішому місці обителі, у дворі, недалеко від вівтаря Преображенського собору. Нині точне місце, де знаходиться могила кошового, невідоме. Залишилася тільки надгробна плита, яку перенесли до Германосовського дворику Соловецького монастиря, з вибитою на ній епітафією: *“Здесь*

погребено тело в Бозе почившего кошевого бывшего некогда Запорожской грозной Сечи казаков атамана Петра Калнышевского, сосланного в сию обитель по высочайшему повелению в 1776 году на смирение". І далі: "Скончался 1803 года, октября 31 дня, в субботу, 112 лет от роду, смертью благочестивою, доброю"⁷.

Вже декілька років Роменщина вшановує пам'ять нашого славетного земляка. 14 листопада 2005 р. було видано розпорядження Президента "Про заходи щодо вшанування пам'яті останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського". Цим документом Кабінету Міністрів було поставлено завдання створити на території Роменського та Недригайлівського районів Державний історико-культурний заповідник, а в с.Пустовійтівка - історико-меморіальний комплекс "Батьківщина кошового отамана Петра Калнишевського".

2006 р. відзначився інтересом до Петра Калнишевського. Була широко відсвяткована 315 річниця від дня його народження. На батьківщині, в с.Пустовійтівка на Сумщині, було відновлено збудовану коштом кошового церкву святої Трійці. Невелика, трикупольна, триарусна, дерев'яна, без жодного залізного цвяха, зроблена в стилі українського бароко, вона - точна копія тієї, яку збудував у 1773 р. П.І.Калнишевський. Там же в липні 2006 р. відбулося всеукраїнське козацьке свято "Калнишева Рада". Пройшла науково-практична конференція, присвячена Калнишевському в Ромнах, згадували його і на спеціальних заходах на Дніпропетровщині та на Запоріжжі. А 14 жовтня Президент відкрив перший в країні музей П.І.Калнишевського.

¹Калнишевський Петро Іванович // Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. 2-ге видання, перероблене та доповнене. - Суми, 2004. - С.186.

²Фруменков Г.Г. Узники Соловецкого монастиря. - Архангельськ. - 1968 г. - С.43.

³Солошенко О.М. Петро Калнишевський // Історія та правознавство. - 2004. - №7 (11). - С.7.

⁴Іваненко О. Пам'ятник Калнишу на Соловках // Тандем Пресс. - 2004. - №34 (496). - С.3.

⁵Сало І.В. Калнишевський Петро Іванович // Сало І.В. Сумщина: від Київської Русі до сьогодення. Нариси. - Суми, 2003. - С.46-47.

⁶Боровок Т. Важкий хрест нездоланного отамана // Військо України. - 2005. - №7. - С.36.

⁷Лукив М. Пам'ять архіпелагу // Науковий світ. - 2004. - №12. - С.12; Сало І.В. Вказ. праця. - С.48-49.

ГРАФИ БОБРИНСЬКІ - ЦУКРОЗАВОДЧИКИ ТА МЕЦЕНАТИ (ДО ІСТОРІЇ РОДИНИ)

Початок династії графів Бобринських поклав Олексій Григорович Бобринський, який був "дитям кохання" Великої Княгині Катерини Олексіївни (дружини імператора Петра III, у майбутньому - імператриці Катерини II) та її фаворита, капітана гвардії Григорія Орлова (в майбутньому - граф, світліший князь). Згідно з сімейною легендою, коли немовля, загорнуте в боброве хутро, покоївка показала Катерині, та промовила: "Богу слава - життя тобі"¹. Це одна з версій походження прізвища Бобринських.

Існує й інша версія походження прізвища - від родового маєтку у Богородиці і Бобріках, який Катерина II у 1765 р. подарувала незаконнонародженому синові. Крім великих володінь, вона перерахувала на його ім'я в Опікунську раду більше одного мільйона карбованців.

Після смерті Григорія Орлова, який мало цікавився долею сина, вона викупила для нього величний палац на Мойці, який колись сама подарувала Орлову.

Коли Олексію виповнилось 19 років, Катерина II надала йому титул графа і затвердила увінчаний графською короною герб роду Бобринських, поклавши в його основу свій власний - Ангальт-Цербстський.

Олександр Олексійович (1823-1903), старший з синів Олексія Олексійовича Бобринського, 1845 р. закінчив Петербурзький університет, здобувши ступінь кандидата права. Він багато зробив для розвитку освіти у м.Сміла. Разом з братами заснував і підтримував тут навчальні заклади. Ще у 1872 р. пожертвував значну суму на "технічне училище", а також "місце з садом у центрі Сміли для будівництва самого училища".

Першим з родової чоловічої лінії графів Бобринських, котрі були власниками Смілянського маєтку, був Олексій Олексійович Бобринський.

За словами друга О.С.Пушкіна, поета і публіциста, князя П.А.Вяземського, який близько знав графа, "Бобринський був людиною захоплень, але завжди благородних і чистих. Його допитлива натура безперервно вимагала новизни"².

Він один з перших звернув увагу на перспективність розвитку нової галузі господарства - цукрового виробництва.

Тривалий час цукор постачали лише для царського столу і вищої знаті. Його також можна було купити в аптеках, де він вважався дорогими ліками, і деякий час його продавали на вагу срібла³. О.О.Бобринський у 1824 р. звернув увагу Московського товариства сільського господарства на можливість і бажаність створення в Росії власної цукрової промисловості. Пропозиція графа викликала неабиякий інтерес у членів товариства. І.А.Мальцев, А.І.Герард підтримали ідею Бобринського і стали разом розробляти плани створення нової для Росії галузі промисловості.

О.О.Бобринський в с.Михайлівське (родовому маєтку) збудував великий цукровий завод. Він переконав селян у вигідності вирощування цукрових буряків і скуповував їх за вигідними цінами в рахунок оброку. На заводі запроваджувалися найновіші на той час обладнання і технології. Граф не шкодував коштів і на різні дослідження, безкоштовно навчав учнів з інших заводів. Його приклад перейняли брати Василь, який збудував завод у Бобріках, і Павло - завод поблизу Богородицька Тульської губернії⁴.

Бобринські приділяли чимало уваги покращенню соціальної сфери. У 1842 р. в м.Сміла вони побудували для робітників лікарню, з 1851 р. діяла поштово-телеграфна контора. На утримання лікарні її володарі витрачали 800 крб. на рік. У наступні роки вона була значно розширена. У 1858 р. при Успенській церкві була відкрита приходська школа⁵.

Бобринські піклувалися не лише про власне збагачення, а й про розвиток міста. Вони примушували лісних сторожів збирати жолуді та висаджувати їх на галявинах. Запроваджувалася восьмидесятирічна вирубка, і всі ліси були розділені на квартали, між якими робилися просіки завширшки в два сажні (4,26 м). Через кожні 10 років проводилось вибіркове очищення лісу від сухостою.

Смілянські ліси поступово перетворилися на парки. Вони були розділені на 8 лісництв. У кожному з них були будиночок лісничого з усіма службами та будинки для прислуги і кучера⁶.

У поданні попечителя Київської учбової округи від 30 жовтня 1913 р. до Департаменту народної освіти зазначалося, що "почесним попечителем гімназії графом Л.О.Бобринським спеціально для навчального закладу побудовано прекрасну кам'яну двоповерхову будівлю, на його ж кошти обладнано фізичний кабінет, гімнастичний зал, кабінет лікаря, освітлення"⁷.

У вересні 1909 р. була відкрита жіноча гімназія у складі підготовчого і п'яти основних класів. Попечительниця гімназії, графиня О.П.Бобринська, подарувала гімназії рояль і піаніно, щорічно вносила близько 300 крб. для допомоги бідним ученицям оплачувати навчання⁸.

Велику увагу графиня Бобринська приділяла і питанню надання медичної допомоги населенню. Перша у Черкаському повіті лікарня була побудована у Смілі ще при Самойлові на честь його доньки - майбутньої графині Бобринської - і одержала назву "Софіївська".

Бобринські мали також цілу мережу амбулаторій-лікарень для т.зв. приходящих хворих. Смілянська - найбільша в повіті - була заснована в 1899 р. донькою А.О.Бобринського - Софією.

А.О.Бобринський влаштував у 1905 р. в Смілі богодільню, де утримувалися на його кошти 10 чоловік, а через п'ять років тут вже нараховувалось 30 ліжок. В місті працювало 2 аптеки.

Всі службовці заводів мали квартири з електричним освітленням, садиби. Для робітників був побудований театр, для дітей влаштовувались свята, новорічні ялинки. В 1895 р. уродженка с.Гречківка артистка Петербурзького Маріїнського театру О.Ласкава заснувала в Смілі українську трупу. Любителі ставили п'єси Т.Г.Шевченка, М.Л.Кропивницького й інших авторів.

¹Гайван С.Є. Сміла. Путівник. - Сміла: Кооператив "Реклама", 1992. - С.128.

²Ковалинский В. Граф-работник // Киевские новости. - 1992 - 24 июля.

³Російський державний історичний архів (далі - РДІА). - Ф.733. - Оп.167. - Спр.322. - Арк.1-28.

⁴Ковалинский В. Указ. соч.

⁵Коваленко А. Записки про Смілянщину // Червоний стяг. - 1990. - 22, 25, 29, 31 серпня; 3, 10 жовтня.

⁶Записки графа Бобринського // Смілянські обрії (Сміла). - 1992. - 8 серпня.

⁷РДІА. - Ф.733. - Оп.167. - Спр.322. - Арк.1-28.

⁸Ковалинский В. Указ. соч.

ДО БІОГРАФІЇ В.ЛИПІНСЬКОГО (до 125-річчя з дня народження)

В'ячеслав Липинський народився 5(18) квітня 1882 р. у с.Затурці на Волині у родинному маєтку польського шляхетського роду Липинських. Зростав у середовищі католицькому, хліборобсько-шляхетському, культурно-польському. Рід Липинських гербу Бродзіч, який походив з Мазовії, висунув цілу низку діячів, що займали поважне місце серед тогочасної шляхти.

Шляхетське походження Липинського мало вирішальний вплив на формування його поглядів та ставлення до життя.

Навчався він у Житомирській, Луцькій та Київській гімназіях. У 1902 р. Липинський відбував військову службу у Ризькому драгунському полку, що стояв у Кременці на Волині. Однак пізніше військова комісія визнала його *“нездатним до війська через легені та серце”*. Згодом його здоров'я покращилося настільки, що на початку Першої світової війни він був мобілізований як резервний офіцер до 4-го драгунського Новотроїцько-Катеринославського полку. Через тяжкі воєнні умови легенева недуга відновилася, і Липинський був переведений до резервних частин спочатку в Дубно, потім в Острог і, нарешті, в Полтаву.

Весною 1903 р. майбутній вчений вступив до Ягеллонського університету в Кракові, де вивчав агрономію та слухав лекції з історії, а також з української літератури у Богдана Лепкого. У 1906 р., закінчивши навчання, одружився у Кракові з Казимирою Шумінською та виїхав з нею до Женеви, щоб вивчати соціологію у тамтешньому університеті. Але пробув там лише рік, оскільки швейцарський клімат погано впливав на здоров'я, і лікарі порадили йому виїхати.

В'ячеслав Казимирович брав участь в організації за межами Росії українського політичного центру, трансформованого в Союз Визволення України (1914).

У 1917 р., на початку визвольних змагань, Липинський звинувачував українських соціал-демократів у відсутності державницької волі. Після Лютневої революції брав участь в українізації військових частин на Полтавщині і одночасно разом з С.Шеметом, як він сам згадував, *“політично організовував хліборобські консервативні елементи на Полтавщині”*. Тоді ж

став автором політичної програми Української демократично-хліборобської партії, виданої у жовтні 1917 р.

Після визволення України від більшовиків, навесні 1918 р. В.Липинський зближується з П.Скоропадським. У той самий час консервативні сили (УДХП, *“Українська Народна Громада”* П.Скоропадського та *“Союз земельних власників”*) створюють опозиційну до Центральної Ради коаліцію і за офіційного нейтралітету німецьких окупаційних сил розпочинають підготовку до державного перевороту. 29 квітня 1918 р. Центральну Раду було повалено, а П.Скоропадського - проголошено гетьманом.

У 1918-1919 рр. Липинський працював послом. Хоч він і був *“переконаним прибічником гетьманської форми правління”*, все ж вважав, що у складні для нації часи слід відкинути усі ідеологічні розбіжності задля роботи на благо України. Однак подальші події в Україні, той процес *“самоспалення, в якому згоряє наша хата”*, а зокрема розстріл полковника Болбочана, стали причиною його відставки з посади посла УНР у Відні.

Наприкінці серпня 1919 р. Липинський передав справи посольства своєму заступникові і після короткого перебування у санаторії *“Гутенбрун”* у Бадені оселився у гірському містечку Райхенау у Нижній Австрії. У листопаді 1926 р. Липинський за дорученням гетьмана П.Скоропадського переїздить до Берліна працювати дійсним членом новоствореного Українського наукового інституту. За порадою лікарів він залишає працю в Інституті і знову повертається до Австрії. Оселяється у гірській місцевості Бадег поблизу Граца у 1928 р.

Саме у цей час загострюються суперечності між П.Скоропадським та В.Липинським. В'ячеслав Казимирович фактично розриває свої стосунки з колишнім гетьманом і, натомість, зближується з Василем Вишиваним (Вільгельм фон Габсбург), який зарекомендував себе українським патріотом і докладав чимало зусиль до справедливого вирішення українського питання за кордоном. Український союз хліборобів-державників розколюється. Прихильники гетьмана об'єднуються у Союз гетьманців-державників, а прихильники В.Липинського у 1930 р. - у Братство українських клясократів-монархістів, гетьманців.

Але недуга загострюється. Після серцевого нападу 26 квітня 1931 р. Липинського перевозять до санаторію *“Вінервальд”*, де він помирає 14 червня 1931 р. Похований В'ячеслав Казимирович у родинному склепі Липинських в Затурцях на Волині.

ДО БІОГРАФІ Ф.Л.ЕРНСТА

Федір (Теодор) Людвигович Ернст - історик мистецтва, пам'яткоохоронець, син німецького колоніста - народився 28.10.(9.11) 1891 р. у м.Київ¹. Батько його - Людвиг Карлович - тривалий час працював у Київському страховому товаристві "Надія". Потім на позичені гроші купив у Глухові три десятини землі, де побудував шпагатний завод. Сюди 1897-1898 рр. перевіз свою сім'ю. Тут 1900 р. молодший син Федір вступив до Глухівської чоловічої гімназії, де здобув середню освіту. У 1909 р. за успіхи у навчанні був нагороджений срібною медаллю. У атестаті зазначалося, що Ф.Ернст має відмінні успіхи, особливо у фізиці та історії. Під час навчання в гімназії приятелював з Г.І.Нарбутом, який відіграв важливу роль у формуванні його як особистості².

Вступив на філософський факультет Берлінського університету. Кошти на навчання дав йому дядько - відомий київський лікар Нізе. Але влітку 1910 р., провчившись два семестри, він повернувся до Києва, де продовжив освіту на історико-філологічному факультеті Університету св.Володимира. Через кілька місяців перевівся на кафедру мистецтв цього ж університету, яку очолював професор Г.Г.Павлуцький. Під його впливом молодий студент почав наукову й дослідницьку діяльність у Київському художньому музеї: написав конкурсну працю "Київська архітектура XVII-XVIII століть", за яку отримав золоту медаль³. Молодий історик співпрацював з журналом "Україна", відвідував засідання Наукового товариства ім.Шевченка, слухав лекції членів "Старої громади", був членом прогресивного гуртка студентів Київського університету.

З початком Першої світової війни, згідно з розпорядженням поліції, був відправлений до Оренбурга, а потім у Челябінський повіт Оренбурзької губернії. У квітні 1917 р. Ф.Ернст прийняв підданство Росії, а 12 квітня 1917 р. приїхав до Києва. Наступного року закінчив Київський університет. Його залишили на кафедрі історії мистецтв для підготовки до викладацької роботи. З 1 квітня 1919 р. Ф.Л.Ернст став інспектором Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтв і старовини. Працюючи в органах наркомосвіти, вчений перевіз до Всеукраїнського історичного музею і музею Академії

художеств у Києві велику кількість предметів мистецтва і старовини, що були у палацах, володарі яких виїздили за кордон. Багато зробив для Лаврського музею культів та Київської картинної галереї: влаштував виставки картин Т.Шевченка, Г.Нарбута, О.Кравченка. Дуже цікавою є його праця "Шевченко як мляр на ті доби".

З 1922 до 1924 рр. Ф.Ернст читав лекції студентам у художньому та архітектурному інститутах у Києві. А з 1923 р. десять років завідував художнім відділом Всеукраїнського історичного музею ім.Т.Г.Шевченка.

23 жовтня 1933 р. Федора Людвиговича заарештували⁴, а в 1934 р. його засудили до трьох років виправних робіт і вивезли до Біломор-Балтійських таборів. Відбуваючи покарання, мистецтвознавець створив музей у смт Повенець, а звільнившись у 1936 р., очолив музей будівництва каналу Москва-Волга в м.Димитров. В 1938 р. була відкрита Казахська національна художня галерея, де Ф.Ернст виконував обов'язки заступника директора. 26 червня 1938 р. він виїхав до Уфи, де працював заступником директора по науці Башкирського художнього музею.

Та недовго перебував на волі Федір Ернст. 16 липня 1941 р. його знову заарештували, звинувативши у контрреволюційній, антирадянській діяльності. Особлива нарада при НКВС СРСР 10 жовтня 1942 р. прийняла рішення: "Ернста Федора Людвиговича, він же Львович, за зраду Батьківщині і антирадянську агітацію - розстріляти. Особисте майно конфіскувати"⁵. 28 жовтня 1942 р. вирок було виконано. Реабілітований посмертно.

¹Побожій С.І. Ернст Федір (Теодор) Людвигович // Енциклопедія Сумщини (матеріали). Випуск III. Діячі науки. - Суми, 1999. - С.24-26.

²Він же. На знаменитій Києво-Московській: краєзнавчий пошук // Панорама Сумщини. - 1991. - 31 жовтня.

³Він же. Ернст Федір (Теодор) Людвигович // Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. - Суми, 2003. - С.146.

⁴Білокінь С.І. Щоденник Федора Ернста як пам'ятка української культури 1920-30-х років // Північне Лівобережжя та його культура XVIII-початку ХХ століть. - Суми, 1991. - С.49.

⁵Звагельський В.Б. Брати Ернст // Реабілітовані історією. Сумська область. У трьох книгах. - Книга перша. - Суми, 2005. - С.445.

ПЕРШИЙ ДИРЕКТОР РОМЕНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Говорячи про історію і діяльність Роменського краєзнавчого музею, завжди згадують ім'я першого директора Михайла Максимовича Семенчика - людини цікавої і складної долі, котра залишила помітний слід в культурно-мистецькому житті нашого краю.

М.М.Семенчик народився у м.Ромни у жовтні 1890 р. в сім'ї прикажчика. Після закінчення п'ятого класу Роменського реального училища у 1911-1913 рр. вчився в одній із московських художніх шкіл, працював художником-декоратором у московському міському театрі, перебував на військовій службі в Полтаві.

Закоханий у мистецтво, історію, літературу, юнак спробував свої сили на педагогічній ниві, працював вчителем малювання в Засульській школі, викладав у комерційному училищі. Поряд з викладацькою діяльністю М.М.Семенчик займався вивченням історії рідного краю, колекціонував предмети старовини, цікавився археологічними пам'ятками Роменщини.

В умовах революції і громадянської війни, коли гостро постало питання про охорону і збереження пам'яток матеріальної культури, М.М.Семенчик разом з групою ентузіастів створив у Ромнах Товариство по захисту пам'яток старовини та мистецтва, яке проводило велику роботу зі збирання, обліку і збереження пам'яток історії та культури.

17 березня 1920 р. на засіданні комісії Роменського повітового відділу народної освіти було заслухано питання про утворення при відділі народної освіти колегії музею, членами якої стали І.П.Кавалерідзе, Г.О.Коломієць, Г.Д.Волков, А.М.Ломакіна - архіваріус, М.М.Семенчик - завідуючий музеєм.

Окрилений довірою і першими успіхами на ниві краєзнавства, молодий директор очолив підготовчі роботи по відкриттю краєзнавчого музею. Під керівництвом М.М.Семенчика сформовані фонди музею: з покинутих поміщицьких маєтків надходять книги, картини, килими, предмети побуту. Він постійно турбувався про поповнення музейних колекцій, збільшення бібліотеки. Зокрема, по Роменщині були розіслані листи до виконкомів сільських рад, вчителів, окремих осіб з проханням

провести відповідну роботу по збору та збереженню предметів, що становили історико-культурну цінність. Цей захід значно поліпшив роботу музею, і незабаром з усіх кінців повіту почали надходити до музею повідомлення про цікаві матеріали, прохання направити спеціаліста з метою визначення музейної цінності того чи іншого предмету. Найчастіше на місце знахідок виїжджав М.М.Семенчик, залучаючи до цього добровільних помічників.

Географія поїздок була надзвичайно широка: обстеження місць знахідок, культових споруд та підземних ходів у Гадячі, Лохвиці, Недригайлові. Одночасно М.М.Семенчик багато фотографував. Незважаючи на велику завантаженість у справі організації роботи музею, М.М.Семенчик часто виступав перед трудящими краю, у навчальних закладах. Його лекції та екскурсії по музейних залах завжди викликали захоплення. Як правило, свої виступи М.М.Семенчик супроводжував хімічними дослідженнями, фотографіями, документами.

Близько 30 років працював у Роменському краєзнавчому музеї М.М.Семенчик, але його невтомна діяльність вийшла далеко за межі музею. За його ініціативи при школах та просвітах почали працювати різноманітні гуртки; краєзнавців, фотолюбителів, дослідників природи та інші. Його ім'я невіддільне від багатьох подій, що у 20-30-ті роки відбувалися на Роменщині. Це і археологічні та мистецтвознавчі дослідження пам'яток старовини, і пошуки нафти, і вивчення корисних копалин тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Роменський краєзнавчий музей. Путівник. - Х., 1973.
2. Нелін А.П., Діброва Г.В. Ромни. Путівник. - Х., 1986.
3. Вивчення історичної та культурної спадщини Роменщини: проблеми та перспективи. Тези доп. та повід. наук.-практ. конф., присвяченої 70-річчю Роменського краєзнавчого музею. - Суми-Ромни, 1990.
4. Панченко В. Роменська скарбниця духовності // Комуністичним шляхом. - 1990. - №185; *Він же. Перший директор* // Там само.
5. Сухорученко С. Свята церква та Ромен // Вісті Роменщини. - 1997. - №41(12070).
6. Горячун В. Слава і гордість нашого краю // Вісті Роменщини. - 1997. - №41.

КУПРЕЄНKOBA A.

З ІСТОРІЇ МІСТА РОМНИ

Глибоке коріння та давню історію має м.Ромни. Багато білих плям виникає під час дослідження питань про його виникнення та розбудову. Історією міста у різні часи цікавилися багато вчених. Серед них найбільш відомими є І.О.Курилов, Д.Я.Самоквасов, М.О.Макаренко, І.І.Ляпушкін, Ю.Ю.Моргунов.

Ромен - перше місто на Сумщині, що згадується у давньоруських літописах. Уперше назва з'являється у Лаврентіївському літописі у зв'язку з походом київського князя Володимира II Мономаха проти половців. Літописний Ромен - прикордонна фортеця на сході Переяславського князівства, що входила до Посульської оборонної лінії, спорудженої для охорони молодої слов'янської держави Київська Русь. Фортеці Вир і Ромен захищали руські землі від нападів кочових орд дикого степу.

Коли ж саме на місці древніх поселень і городищ виникло м.Ромен? У своєму автобіографічному творі "Повчання дітям", яке дійшло до нашого часу у складі Лаврентіївського літопису, Володимир II Мономах, серед інших епізодів власного життєпису, розповідає про події 6604 (1096) року, коли половці на чолі з ханами Аепою та Боняком намагалися захопити місто Вир. Але цьому перешкодив Мономах своїм превентивним походом, про що скупо говориться: "...Къ Ромну идохъ съ Олгом и дитьми на нѢ и онѢ очутивши, бѣжаша..."¹.

Щодо хронології згадуваних Мономахом подій історики дещо розійшлися у думках: одні вважають 1096 р. автентичною датою (М.М.Тихомиров, О.С.Стрижак та інш.²), у той час як другі, виходячи з даних Іпатіївського літопису, в якому ті ж події, але без згадки м.Ромен, описані після 1111 р., схильні говорити про кінець квітня цього, або ж 1113 р. (Л.Е.Махновець³). Останню думку поділяла і визнаний фахівець з вивчення кочовиків півдня Східної Європи С.О.Плетньова⁴. І.О.Курилов, автор "Роменської старини", стверджує, що згідно з церковними записами, рік заснування міста - 1096. Але й не відкидає припущення, що поселення існувало раніше, ніж було засновано "город".

Отже, писемні джерела не дають однозначної відповіді на питання про час виникнення цього давньоруського міста. Проте на диво багато різноманітних версій та легенд щодо його появи ми зустрічаємо у народній творчості. Ще у тридцяті роки минулого століття на Роменщині жила легенда про Вольну та Романію, що часто згадувалась у переспівах кобзарів, у думках на недільних роменських базарах та ярмарках.

За однією з версій легенди, першими поселенцями на високих берегах Сули були язичницькі племена слов'ян та романів, вихідці з Сербії, Бесарабії, теперішньої Болгарії та Румунії. Географічне положення перших поселень, які мешканці назвали Вольною та Романією, було осторонь войовничих шляхів сполучень між князівствами, тому їм довго вдавалось зберігатися в таємниці, що не раз рятувало життя. Тому, як пише І.О.Курилов, до XVII ст. важко знайти щось про Ромен у літописах.

Версій щодо походження міста небагато. В цілому майже всі легенди, які ми маємо на сьогоднішній день, базуються на таких версіях походження міста - шляхом проникнення на територію сучасної Роменщини римського населення або ж вихідців з Сербії та Бесарабії.

Можливо, Ромен, як і багато інших міст Київської Русі, в середині XIII ст. було зруйновано монголо-татарами, але вже у XV ст. виникло нове поселення, що на початку XVI ст. в документах згадується як Старе й Нове Роменське. А на початку XVII ст. Ромен вже був чималим укріпленим містом (у ньому налічувалося близько 300 дворів. Навколо виникли дрібні поселення). Тоді місто вже мало свою власну символіку - печатку та герб.

Герби Роменщини мають довгу історію. На території сучасної Роменщини свої історичні герби мають м.Ромен і с.Глинськ (у минулому ці городища були опорними пунктами Посульської оборонної лінії). Відомо, що складаючи герби міст, їх власники брали до уваги їх історію, географічні і природні особливості тощо. Такою особливістю Ромен була наявність великої кількості курганів на його околицях. Вважають, що саме ця особливість історії і краєвиду Ромен стала основою створення символіки міста. Нині немає точних даних, з якого саме часу існував герб Ромен, швидше за все - з кінця XVI - початку XVII ст., коли місто було приватною власністю князя Вишневецького. При затвердженні герба для Ромен князь Вишневецький дозволив ратуші мати печатку, де хрест на могилі був символом похованих під Ромнами захисників міста. Ця печатка відома з 1743 р. Про вигляд герба можна довідатись і з пізніших

З ІСТОРІЇ КРАСНОПІЛЛЯ

міських печаток. На підтвердження символіки стародавнього герба Ромен доцільно згадати перше графічне зображення плану міста на картах середини XVII ст., виконаних французьким інженером Г.Бопланом. На карті Ромен показано як важливу цитадель з баштами, а біля неї - велика кількість підвищень у вигляді могил. Існує таке припущення, що на древньому гербі зображено у вигляді хреста давньоруський символічний меч, увіткнутий в землю.

Після возз'єднання України з Росією міська геральдика України розвивалася в одному руслі з російською. У червні 1782 р. Катерина II затвердила новий герб Ромен (тоді ж було затверджено і герб Глинська), автором якого був геральдмейстер Волков. На ньому з'явилося двоступіне підвищення і зелений колір на щиті. Символи читалися так: зелений колір символізував надію, радість і багатство, підвищення - гористий ландшафт міста і багатство культової архітектури, золотий хрест - символ православної віри. Цей герб існував до початку XX ст., а точніше - до революції 1917 р.

Новий герб був затверджений рішенням виконкому Роменської міськради у березні 1980 р. Проте він, відповідаючи загалом геральдичим вимогам, не має під собою жодної історичної традиції і досить умовно може характеризувати місто та його історію.

Краєзнавство зараз перебуває в авангарді національно-культурного відродження суверенної України, є опорою її державності. Про це свідчать офіційні документи і матеріали, зокрема Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року" від 10 червня 2002 р.

Звичайно, з часом все більш цікавими здаються нам питання про походження та історію древніх міст України, до яких ми відносимо і м.Ромен. І хочеться вірити, що у недалекому майбутньому інтерес молодих археологів та краєзнавців до історичних та культурних пам'яток буде тільки зростати.

¹ Полное собрание русских летописей. - Т.1. - М., 1962. - С.247.

² Тихомиров М.Н. Древнерусские города. Изд. 2-е. - М., 1956. - С.34; Радянська енциклопедія історії України. - Т.4. - К., 1972. - С.10; Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. - К., 1986. - С.116.

³ Літопис Руський за Іпатіївським списком / Пер. Л.Є.Махновець. - К.: Дніпро, 1989. - С.172.

⁴ Плетнева С.А. Половецкая земля // Древнерусские княжества. - М., 1975. - С.273.

Сьогодні Краснопілля - це селище міського типу, залізнична станція Сумської області. Розташоване в долинах річок Сироватки, Закобилі й Тонкої, за 40 км від обласного центру. Дворів - 2621, населення - 9000. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Михайлівка, Михайлівське, Новодмитрівка, Таратутине.

Виникнення Краснопілля пов'язане з будівництвом Белгородської оборонної лінії, призначеної для захисту південних кордонів Російської держави від набігів кримських і ногайських татар. Близько 1640 р. спорудили невеличкий острог - укріплення Краснопілля.

Починаючи з 1651 р., поселення швидко зростало. Сюди рушила сила українських селян і козаків - утікачів від польсько-шляхетського гніту. Російський уряд, зацікавлений у залюдненні прикордонних земель, заохочував утікачів селитися в цьому краї.

Наприкінці 50-х років XVII ст. Краснопілля стало сотенним містечком Сумського слобідського полку. З часом дедалі зростало його значення як оборонного пункту, а вже у 1673 р. тут виникла чимала фортеця, де мешкало 1136 чоловік.

Неодноразово Краснопілля зазнавало ворожих нападів. Так, 1659 р. татари пограбували й забрали в полон багато мешканців Краснопілляської сотні. Вони нападали на містечко у 1663 та 1668 рр. Місцеві козаки в складі Сумського полку брали участь у багатьох військових походах проти спільних ворогів українського й російського народів.

У зв'язку з перенесенням кордону Російської держави далеко на південь, Краснопілля втрачає значення оборонного пункту.

В кінці XVIII ст. в Краснопіллі з прилеглими пунктами жило понад 2400 державних селян і близько 800 кріпаків. Через 60 років кількість державних селян збільшилась до 3560 осіб, а кріпаків - до 836. Панщина на початку XIX ст. зросла до 3-4 днів на тиждень.

Напередодні реформи підкраснопільські землі скупив генерал-майор Е.К.Петерс. У с.Успенка, на хут.Ступівці та в інших місцях до нього переходять 1282 дес. землі і 284 кріпаки. Його дружина одержала в спадщину хут.Гребельки з 185 дес. землі і 85 кріпаками. Серед навколишніх сіл Краснопілля славилася своїми ярмарками, де продавали сільськогосподарські продукти, коней,

велику рогату худобу, овець, птицю, рибу, сіль, кустарні вироби, тканини, посуд. Товари привозили з Сум, Курська, Рильська, Обояні та інших міст.

Кріпосництво згубно позначилося на культурному розвитку села. У 1732 р. в слободі існувало три школи, засновані козацькою й сільською громадами. Працювало тут 5 учителів. Кожна із шкіл, як правило, мала по 30-40 учнів. У 1857 р. на все село лишилося дві парафіяльні школи.

У процесі здійснення селянської реформи 1861 р. колишні кріпаки фактично обезземелилися. Після реформи у поміщиків Петерсів було 1358 дес. землі, а у 369 селян - тільки 109 дес.

В другій половині XIX - на початку XX ст. Краснопілля поступово зростало. У 1886 р. в ньому мешкало 5656 чоловік, а в 1913 р. - 7468. Економічному розвитку Краснопілля сприяло прокладення через слободу Белгород-Сумської залізниці, будівництво якої почалося 1898 р. Перший поїзд пройшов тут 2 серпня 1901 р. Краснопілля стало станцією цієї залізниці.

У роки Першої російської революції посилюється селянський рух. У листопаді 1905 р. відбувся виступ наймитів хут.Петровський. Вони вимагали зменшення робочого дня й збільшення заробітної плати, зрівняння оплати праці жінок і чоловіків, поліпшення харчування, усунення ненависних наглядачів та сторожів, дозволу пасти худобу на полях економії, зменшення орендної плати за землю. Заворушення почалися й в інших економіях.

На початку 1908 р. влада вдалася до розправи над учасниками революційних заворушень. Двох керівників селянських виступів Плєскача й Пилипця поліція кинула за ґюрємні ґрати.

Після запровадження столипінської реформи прискорилося класове розшарування села. Збільшилася кількість куркульських господарств. У 1913 р. їм, поміщикам, церквам і Ряснянському монастирю належало 5023 дес. орної землі, а 79,6% бідняцьких господарств - лише 1752 дес.

Розвиток охорони здоров'я в пореформений період майже не відбувався. Невдовзі після утворення земств відкрилася невеличка дільнична лікарня, де працювали 1 лікар, 2 фельдшери, 1 акушерка.

Не здобула після реформи розвитку й народна освіта. На 1866 р. у слободі лишилась одна парафіяльна школа, яку відвідувало 50 хлопчиків і 12 дівчаток. Єдиним учителем був піп. В 1886 р. відкрилася земська початкова школа, яку відвідувало 115 хлопчиків і 13 дівчаток, навчали їх 3 вчителі. У 1905 р. відкрилася друга

земська початкова школа (жіноча), а в 1907 р. - двокласна земська школа, пізніше - 3 початкові школи. Напередодні Першої світової війни тільки 16,4% краснопільців були грамотними.

У роки Української революції 1917-1921 рр. влада у Краснопіллі змінювалася неодноразово: спочатку Центральна Рада, потім - німці, гетьманат, Директорія. У серпні 1919 р. місто захопили денікінці. З часом повернулася радянська влада.

Незабутньою подією в житті краснопільців стало створення у вересні 1921 р. перших колгоспів "*Червоний серп*" і "*Червоний мурашник*". Ці господарства були невеликі: перше об'єднувало 9 дворів, друге - 7. Щоб залучити найширші маси до участі в громадській праці, відбувалися суботники. У голодні 1921-1923 рр. селяни Краснопілля чинили опір політиці радянської влади.

1923 р. приніс істотні зміни в адміністративному статусі Краснопілля. З березня воно - центр новоутвореного Краснопільського району Сумського округу.

З 1932 р. Краснопілля - центр однойменного району Харківської області, а з 1939 р. - Сумської. Селом суцільної колективізації Краснопілля стало в березні 1933 р. Не оминула Краснопілля національна трагедія - голодомор 1932-1933.

10 жовтня 1941 р. німецько-фашистські війська увірвалися до Краснопілля. Шибениці, розстріли, грабежі супроводжували "*господарювання*" фашистів. 228 краснопільців вивезли окупанти на примусові роботи до Німеччини, 63 чоловіки повісили і розстріляли. На території району діяв партизанський загін ім.Сталіна, командиром якого був В.А.Литвиненко, а комісаром - М.М.Гончаренко.

23 лютого 1943 р. радянські війська вигнали окупантів із Краснопілля, але 18 березня знову змушені були відійти. Під час визволення села загинули 308 солдатів і офіцерів. З 27 листопада краснопільці знову змогли читати свою районну газету, яка тепер стала називатися "*Перемога*". Ставали до ладу промислові підприємства. Вже у жовтні 1943 р. видобувала торф Краснопільська торфоартіль "*Брат шахтаря*". В 1944 р. почали діяти автоколони, промартіль ім.Мікояна, вальцьовий млин, райхарчокомбінат. Запрацював лісопильний завод, а згодом і деревообробний комбінат.

В перші дні після визволення відкрилася аптека і районна санітарно-епідемологічна станція. З кінця 1943 р. почали діяти клуб і кінотеатр, у 1949 р. в селі звели районний будинок культури. У

1956 р. Краснопілля стає селищем міського типу. У 1959 р. почалось спорудження першої в області механізованої птахоферми. 1962 р. тут утримувалось 17218 курей. В 1960-1962 рр. споруджено типове приміщення харчкомбінату, став до ладу цегельний завод "Міжколгоспбуду", хлібзавод. На початку 1973 р. запрацював міжколгоспний комбикормовий завод.

Було налагоджено медичне обслуговування населення. Районна лікарня розширилася до 170 ліжок. У ній хворих доглядали 22 лікарі і 53 особи середнього медичного персоналу. В 1967 р. завершено будівництво нового приміщення поліклініки.

Задовольнялося прагнення молоді до знань. У 1956 р. відкрито другу середню школу. Працювала загальноосвітня заочна школа. В усіх школах навчалися 1,7 тис. учнів і викладало понад 120 учителів. Коштом колгоспів у 1967 р. на околиці селища споруджено піонерський табір на 100 місць. Музичну освіту з 1965 р. здобувають в місцевій музичній школі. З 1966 р. відчинилися двері нового широкоекранного кінотеатру "Колос".

Незважаючи на численні публікації у місцевій пресі про радянський період історії Краснопілля, залишилися поза увагою науковців і краєзнавців гострі його сторінки - голоди 1921-1923, 1932-1933 і 1946-1947 рр., примусова колективізація селянських господарств, розкуркулення, репресії. Потребує подальшого дослідження така тема, як Краснопілля в роки революції 1917-1921 рр. тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Сумської області. - Ф.4. - Оп.3. - Спр.281. - Арк.17; Ф.730. - Оп.1. - Спр.15. - Арк.25, 27-29; Ф.737. - Оп.2. - Спр.5. - Арк.53, 54; Ф.757. - Оп.1. - Спр.20. - Арк.126, 137, 146.
2. Кованько С.И. Описание Харьковской губернии. - Х., 1857. - С.35.
3. Державний архів Харківської області. - Ф.Р-432. - Оп.1. - Спр.229. - Арк.52.

ДО ІСТОРІЇ СЕЛА ВЕЛИКА ЧЕРНЕЧЧИНА

Історія Великої Чернеччини нерозривно пов'язана з Сумським Успенським монастирем, адже саме на його землях були поселені перші 80 сімей із Придніпров'я, що прибули на Слобожанщину в період "Руїни". Сама назва "Чернеччина" походить від слова "чернець" (монах). А перше слово назви "Велика" отримує, на відміну від Малої Чернеччини, хутор, який нині злився із с.Токарі.

За короткий час Велика Чернеччина перетворюється на великий населений пункт. У 1732 р. тут проживало 534 ревізійні душі в 104 дворах. В Чернеччині більшість людей займалася землеробством. На жаль, досить часто були неврожайні роки, зокрема 1787 р., який призвів до тяжкого голоду. Звичним заняттям для жителів Великої Чернеччини були промисли та ремесла. У селі були свої теслі та бондарі. Із закриттям Катериною II Успенського монастиря селян Великої Чернеччини перевели до складу державних селян під назвою економічних, тобто вони були особисто вільні, але змушені були платити оброк, який на довгі роки тяжким ярмом ліг їм на плечі.

У другій половині XIX ст. у Великій Чернеччині широкого поширення набули кустарні промисли. Село перетворюється на один із центрів виробництва коліс, возів і саней. За рік виготовлялося близько 600 саней. Але із зменшенням деревини, вирубкою лісу навколо села ці промисли поступово занепадають. У середині XIX ст. у селі працювала паперова фабрика, яка згодом припинила своє існування. У 1784 р. в селі вже була однокласна школа². За документами обласного архіву, на початку XX ст. тут вже функціонувала трикласна заочна школа, де три вчителі навчали 70 учнів. Після революції 1917 р. майже всі діти села навчалися в початковій школі. У 1929 р. початкова школа була реорганізована в семирічну. З цією метою було збудоване нове цегляне приміщення на десять кімнат.

Лише з 1913 р. у Великій Чернеччині була відкрита амбулаторія. З травня 1906 р. село має телефонний зв'язок із Сумами. У період Української революції 1917-1921 рр. Велика Чернеччина перебувала під владою Центральної Ради, Директорії, більшовицьких військ та військ генерала Денікіна. 29 листопада

1919 р. на території села остаточно закріпилися більшовики. Почалася політика “військового комунізму”. Великого лиха селянам завдала колективізація. Перша артіль у селі виникла у 1929 р., до неї вступило 18 господарств. Під час колективізації розкуркулено 24 сім’ї. У 1935 р. було створено 4 окремі колгоспи: ім.Ілліча (Зелений гай), Червона зірка (Вільшанка), ім.Фрунзе та Якіра (потім - Орджонікідзе). Того ж року семирічна школа була реорганізована в десятирічну. До війни зі школи вийшли 4 випуски десятикласників. У 1941 р. мирне небо над Великою Чернеччиною закрили хмари Великої Вітчизняної війни. На її фронтах боролися 794 жителі села, 400 з них загинули, 237 нагороджені орденами і медалями СРСР³. 15 жовтня 1941 р. село було окуповане німцями. Остаточо Велика Чернеччина була звільнена 19 серпня 1943 р.

Після війни починається відбудова господарства. У 1950 р. три колгоспи були об’єднані в один. Зведені Будинки культури, стадіон, дитячий садок, цегляний завод. У 1969 р. прийняла перших хворих лікарня на шістьдесят місць. У 1972 р. в селі проживало вже 3528 чол. Тут працювала швейна майстерня Сумського побутокombінату, райпромкомбінат з виробництва коліс та возів. У 1975 р. завершилося будівництво нового шкільного приміщення на 600 місць. На базі школи вже понад 10 років функціонує лицей хіміко-біологічного профілю. В центрі села, де дорога Суми-Миропілля повертає на північ і опускається до заплави річки, виявлено поселення раннього середньовіччя, а поблизу с.Липняк - поселення раннього залізного віку⁴.

В селі народилися Герой Радянського Союзу В.Д.Литвиненко⁵; заслужений агроном УРСР В.А.Литвиненко; кандидат технічних наук І.О.Приходченко; кандидат сільськогосподарських наук О.І.Лохоня; доктор філософії університету Південна Кароліна (США) В.Здоровцов; гуморист, поет-пісняр Г.Єлишевич; поет А.М.Семенюта; художник О.О.Мосягін.

¹Бойко О.Д. Історія України. - К.; Академвидав, 2004. - С.214.

²Сенько Н., Матвеева І. Ми - Велика Чернеччина // Вперед. - 2006. - 25 листопада. - С.4.

³Історія городів и сел Украинской ССР. Сумская область. - К., 1980. - С.549.

⁴Сумщина від давнини до сьогодення. - Суми: “Слобожанщина”, 2000. - С.30.

⁵Литвиненко Василь Дмитрович // Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. - Суми, 2003. - С.261.

СЕКЦІЯ ІСТОРІЇ ТА КРАЄЗНАВСТВА:

З ІСТОРІЇ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ, НАУКОВИХ
ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ УСТАНОВ

ФЕДЧЕНКО Л.А.

ДО БІОГРАФІЙ НАГЛЯДАЧІВ ЛЕБЕДИНСЬКИХ УЧИЛИЩ М.І.ЮРКЕВИЧА ТА В.У.ЧАПЛІЦА

(за матеріалами Державного архіву Сумської області)

У Державному архіві Сумської області зберігається фонд Лебединського повітового училища. Тут зберігаються формулярні (послужні) списки попечителів, вчителів, меценатів, наглядачів (громадських діячів, які обиралися органами самоврядування для нагляду за діяльністю навчального закладу). Зокрема, зустрічаються формулярні списки наглядачів Лебединських повітового та міського 4-х класного училищ - колезького асесора М.І.Юркевича та штаб-ротмістра В.У.Чапліца. Ці формулярні списки фіксують деякі сторінки їх біографій, які раніше не висвітлювалися, і дають детальну інформацію про життя і діяльність наглядачів.

Метою даної роботи є дослідити біографії цих людей, користуючись їхніми формулярними списками.

Документи Лебединського повітового училища містять таку інформацію про цих наглядачів.

Юркевич Микола Іванович - штатний наглядач Лебединського повітового училища. Походив із родини дворян. Православного віросповідання. Родового маєтку не мав.

У 1859 р. закінчив Харківську губернську гімназію. Продовжив навчання в Харківському імператорському університеті, який успішно закінчив і здобув звання вчителя арифметики та геометрії повітового училища. Микола Іванович був опікуном Харківського навчального округу.

3 лютого 1864 р. призначений учителем Лебединського повітового училища. Указом №155 Державного Сенату від 19 вересня 1868 р. був призначений губернським секретарем, а вже 25 січня 1870 р., згідно з указом №13 Державного Сенату, за вислугою років став колезьким секретарем¹.

6 жовтня 1871 р. Микола Іванович став титулярним радником. 22 грудня 1872 р. М.І.Юркевич за старанну службу був нагороджений орденом Св. Станислава, а 22 серпня 1874 р., згідно з указом №83 Державного Сенату, став колезьким асесором.

Керівник Харківського навчального округу 18 липня 1885 р. призначив Миколу Івановича штатним наглядачем Лебединського повітового училища і членом Лебединської повітової училищної ради від Міністерства народної освіти.

9 грудня 1882 р. М.І.Юркевич *“Государем императором, согласно удостоению Комитета Министров, за отлично усердную службу и осдбые труды Всемилоствейше награжден орденом Св.Анны третьей степени”*².

Будучи попечителем Харківського навчального округу, 4 жовтня 1893 р. призначений членом Лебединської повітової спархіальної училищної ради від Міністерства народної освіти. З 3 лютого 1894 р. до 3 лютого 1899 р. *“Попечитель Харьковского Учебного округа в следствии предоставления Директора народных училищ Харьковской губернии оставлен, за выслугой тридцатилетнего срока на службе на пять лет”*.

Був одружений з Уляною Андріївною. Мав чотирьох синів: Євгена (нар. 24 жовтня 1873 р.), Миколу (нар. 28 жовтня 1877 р.) - виховувався в першій Харківській гімназії за державний кошт, Петра (нар. 22 жовтня 1884 р.), Дмитра (нар. 28 липня 1886 р.) - виховувався в Полтавському кадетському корпусі за дворянський кошт. Дружина і діти - православного віросповідання³.

Згадки про дворянську родину Чапліц ми зустрічаємо в статті В.М.Власенка⁴, але формулярний список В.І.Чапліца дає додаткову, раніше невідому інформацію про цю родину.

Чапліц Володимир Устинович (Юстинович) - почесний наглядач Лебединського 4-х класного училища. Походив із родини потомствених дворян, син генерал-лейтенанта. Мав 300 десятин землі в області війська Кубанського, майорат та маєток, що приносив йому прибуток 750 крб. на рік. Був ще у Володимира Устиновича маєток у 1700 десятин землі в Лебединському повіті Харківської губернії.

Після закінчення Тифліського кадетського корпусу 30 серпня 1889 р. В.У.Чапліц прикомандирований до Миколаївського кавалерійського училища. 14 вересня 1889 р. зарахований юнкером рядового звання. 23 вересня 1889 р. переведений до Миколаївського кавалерійського училища. 7 серпня 1890 р. отримав звання унтер-офіцера.

Після закінчення повного курсу наук по I розряду 5 серпня 1891 р. *“Высочайшим приказом произведен в корнеты 26-го Драгунского Бугскаго Его Императорскаго Королевскаго Высочества Эрц-Герцога Австрийскаго Франца Фердинанда полка”*. 30 вересня 1890 р. прибув до полку.

З дозволу військового міністра прикомандирований до лейб-гвардійського Драгунського полку.

5 травня 1883 р. призначений на посаду завідуючого розвідниками. 10 липня 1893 р. переведений на службу в лейб-гвардійський Драгунський полк⁵. 6 грудня 1895 р. став поручиком. 26 лютого 1896 р. Володимир Устиновичу *“Высочайше пожалована серебряная медаль для ношения на груди на Александровской ленте в память царствования в Бозе почившаго Императора Александра III”*. 14 травня 1896 р. йому *“Высочайше пожалована медаль для ношения на груди на Андреевской ленте в память Священного Коронования Их Императорских Величеств”*⁶.

З 27 квітня до 4 червня 1896 р. Володимир Устинович перебував у складі військ, зібраних у м.Москва у зв'язку з коронуванням їх Імператорської Величності. 16 червня 1896 р. був звільнений з посади завідуючого розвідниками I ескадрону.

З 22 липня 1900 р. призначений штабс-ротмістром. З 26 липня 1900 р. до 9 серпня 1900 р. та з 26 січня 1901 р. до 13 лютого 1901 р. тимчасово командував I ескадроном.

З 6 червня 1902 р. до 10 вересня 1902 р. тимчасово виконував обов'язки полкового ад'ютанта.

З 5 листопада 1902 р. до 6 квітня 1904 р. був діловодом полкового суду.

В.У.Чапліцу *“Высочайше разрешено в 14 день апреля месяца 1903 г. принять и носить пожалованный Его Королевским Величеством Королем Итальянским Итальянский орден офицерский крест “Короны”*⁷.

З 23 квітня 1905 р. до 13 березня 1906 р. - *“Находился ординарцем у Помощника Его Императорского Высочества. Главнокомандующаго войсками Гвардии и Петербургского военного округа Генерал от Инфантерии Ребендера”*⁸. З 20 березня до 6 квітня 1906 р. тимчасово командував I ескадроном. З 31 травня 1906 р. до 31 липня 1906 р. Володимир Устинович проходив курс стрільби в Красному селі при гвардійській кінно-артилерійській бригаді.

6 грудня 1906 р. був нагороджений орденом "Святого Станислава 3-ей степені"⁹. 7 грудня 1907 р. піклувальником Харківського навчального округу призначений на посаду наглядача Лебединського міського 4-х класного училища.

Був одружений з Марією Костянтинівною - донькою генерал-ад'ютанта Ребендера, фрейліною її Величності.

Мав двох синів: Бориса (нар. 23 листопада 1895 р.) та Всеволода (нар. 21 серпня 1898 р.)¹⁰. Дружина і сини - православного віросповідання.

Таким чином, виявивши формулярні списки серед матеріалів Лебединського повітового училища, що зберігаються нині в архівних фондах, можна дослідити біографії осіб, які були причетні до цих установ, у тому числі наглядачів, а також отримати інформацію про представників дворянських родів.

Формулярні списки цінні тим, що подають достовірні дані про життя людей, на яких вони заповнювалися. Тому залучення подібних матеріалів є важливим при виявленні біографічних даних різних осіб.

¹Державний архів Сумської області (далі - ДАСО). - Ф.523. - Оп.1. - Спр.257. - Арк.7зв.

²Там само. - Арк.9зв.

³Там само. - Арк.8.

⁴Власенко В.М. Чапліци // Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. - Суми, 2004. - С.509.

⁵ДАСО. - Ф.523. - Оп.1. - Спр.257. - Арк.31зв.

⁶Там само. - Арк.33.

⁷Там само. - Арк.33зв.

⁸Там само.

⁹Там само.

¹⁰Там само. - Арк.32.

КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

Один із навчальних закладів Східної Європи - Київський колегіум, згодом - Києво-Могилянська академія, - утворився у 1632 р. Тут зосередились кращі професорські сили, які володіли тогочасними досягненнями науки¹.

Ідеї гуманізму й просвітництва пропагувались в курсах лекцій професорів академії. Протягом свого двохсотлітнього існування Києво-Могилянська академія відіграла важливу роль в усіх сферах життя не лише України².

Філософський курс закладу викладали провідні мислителі того часу: Йосип - Конович Горбацький (нар. 1653), Інокентій Гізель (1600-1683), Стефан Яворський (1653-1722), Феофан Прокопович (1677-1736), Григорій Сковорода (1722-1794).

Програма академії намагалася поєднати багаті національні традиції шкіл України з програмами та методами навчання західноєвропейських університетів. В академії викладалась ціла низка природничих наук, і важливе місце у натурфілософії відводилось проблемі матерії.

У пізнанні беруть участь відчуття, сприйняття, уявлення, пам'ять, мова, мислення. Пізнання починається з відчуттів, і в інтелекті немає нічого, чого б не було раніше у відчуттях. Чуттєве пізнання є першим етапом пізнавального процесу, який завершується в розумі. Раціональне пізнається як вищий, порівняно з чуттєвим, ступінь пізнання. З огляду на увагу до проблем пізнання, в академії була розвинута логіка і мова, остання розглядалась як основа абстрактного мислення.

Значна увага у Києво-Могилянській академії приділялася людині, яка розглядалась як мікрокосм у макрокосмі, Всесвіті, як невід'ємна частина природи. Людина володіє свободою волі і сама відповідає за свої вчинки, за свою долю не тільки перед Богом у потойбічному житті, але й на землі, перед людьми. На цій основі киево-могилянцями ставились проблеми громадського обов'язку, патріотизму, любові до своєї Батьківщини: це те, що дістало назву "громадського гуманізму".

Українські філософи розглядали проблему сенсу життя, визначення мети, до якої повинна прагнути людина протягом свого

життя. А мета буває фізична і моральна, пов'язана із земним життям, добродійністю, і реалізується вона через досягнення людиною благ. Серед них найбільше цінуються ті, що пов'язані з розумом, волею, совістю, талантом тощо як *“необхідною зброєю для дії душі”*³.

В Києво-Могилянській академії було запроваджено окреме вивчення філософії та богослов'я. Курс філософії був зорієнтований на вивчення системи Аристотеля та іншої філософської проблематики античності, знайомство з творами східних *“отців церкви”* з ідеями західної патристики, схоластики, Відродження, реформації⁴.

Значну увагу вчені Києво-Могилянської академії приділяли проблемі взаємозв'язку волі і розуму. Визначаючи свободу волі, вони пріоритетного значення надавали переважно розумові. Останній, на їхню думку, здійснює вплив на волю, даючи їй різні варіанти вибору між добром і злом. При цьому вони наголошували на необхідності гармонізації раціонального і вольового моментів у людині, що сприяло здійсненню нею такого життєвого шляху, який привів би її до мети, тобто блага, щастя⁵.

У філософських курсах викладачів академії значне місце займає проблема натурфілософії, характерною рисою якої були зміни предмета пізнання, а саме: на передній план виступило пізнання природи і людини у коренях з богопізнанням. Вони висловлювали думку, що людину, як і природу, створив Бог і, наділивши її розумом, дав їй можливість самостійно творити, пізнавати закони Всесвіту, розуміти своє призначення. Такі гуманістичні ідеї сприяли розкріпаченню особи, утверджували її гідність⁶.

За часів свого існування Києво-Могилянська академія, що проіснувала до 1817 р., репрезентувала когорту видатних мислителів⁷.

¹Смальков О.А., Дециньський Ю.Л. Філософія. - Львів: “Магнолія Плюс”; Видавель СПДФО “В.М.Піга”, 2006. - С.188-189.

²Федір Ю.Г., Мозкова Н.В. Історія української філософії. - К.: Україна, 2000. - С.112-114.

³Сморж Л.О. Філософія. - К.: Кондор, 2004. - С.116.

⁴Смальков О.А., Дециньський Ю.Л. Вказ. праця. - С.189.

⁵Філософія / І.Ф.Надольний, В.П.Андрущенко, І.В.Войченко та інш. - К.: Вікар, 1999. - С.181-182.

⁶Смальков О.А., Дециньський Ю.Л. Вказ. праця. - С.117.

⁷Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія. - К.: Академвидав, 2006. - С.221.

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТИТЕЛЬСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ О.О.ПАЛІЦИНА

Олександр Олександрович Паліцин - талановитий архітектор, літератор, перекладач творів французьких просвітителів і, крім того, перший перекладач *“Слова о полку Ігоревім”* в Україні. Засновник Попівської (Паліцинської) академії.

За влучним висловом В.Н.Каразіна, О.Паліцину *“...обязаны мы большей частью началами европейского быта в Украине”*¹.

Існує версія, що предком О.Паліцина був келар Троїцько-Сергіївської лаври (1608-1619), організатор його оборони (1618), письменник Авраам (в миру - Аверкій Іванович).

Сам Олександр Олександрович народився у 1749 р. Навчався у кадетському корпусі, де сподобався фельдмаршалу Румянцеву, який забрав його служити ад'ютантом до Петербурга. Його товаришами по службі були Завадовський, Безбородько та інші діячі того часу, але, на відміну від них, військової кар'єри зробити не зміг. Наступного дня після Кагульської баталії (12 липня 1770 р.) Паліцин у розмові з товаришами *“...захотел блеснуть своей ученостью”* і почав доводити, що їхня *“...победа была бы еще блистательнее, если бы..!”* Про це дізнався Румянцев, який спростував усі *“если бы”* і виключив Паліцина зі штабу своєї армії, відрадивши його до якогось полку. Але там Паліцин так і не з'явився і у віці 21 року пішов у відставку, здобувши чин прем'єр-майора².

У період 1771-1772 рр. він одружився і згодом переїхав до с.Попівка Харківської губернії, неподалік від повітового міста Суми (нині с.Залізняк Сумської області), де і пройшла більша частина його життя.

Будинок О.Паліцина не зберігся. У краєзнавчій літературі зустрічаються згадки про існування в Залізняку *“подільського дому”* Кириякових (рос. Кириаков), в подальшому перебудованого, з яким і пов'язується історія так званої *“Попівської академії”*. Спосіб життя *“попівського пустельника”*, як себе називав О.Паліцин у поетичних творах, відповідав тодішнім уявленням дворянського стану про життя на лоні природи³.

Олександр Паліцин був людиною широкою і добродушною, тому Ярославський пише: *“Об образе... жизни (Палицина), о его правилах и об удовольствии, какое находил он, чтоб*

*приласкать молодых людей, передать им свои познания, свой вкус и никогда никому не отказывать в нужных им советах или планах для построек, без всякого с их стороны возмездия, кроме приязни*⁴.

*“...Цей майор в одставці, власник 30 душ крепаків, мешканець глухої провінції - відіграє досить поважну роль у культурному житті країни, бо й більше - бере близьку участь у літературних суперечках того часу, у відомій боротьбі “каразіністів” з “шишковістами”*⁵.

Тут Паліцин займався, в першу чергу, архітектурою. Саме завдяки його плідній роботі з’являються церкви, храми, звичайні будинки та навіть цілі вулиці. Документально це підтверджує опис діяльності Паліцина Ярославським. У маєтку Штеричевої за планами Паліцина було збудовано великий кам’яний дім. На горішнім поверсі було влаштовано домову церкву. *“Также были построены два каменных флигеля, оранжерея, двор огражден решеткою и все деревянные службы на заднем дворе; заведены близ дома обширный цветник и фруктовый сад”*.

У Кам’янці, маєтку Надаржинських, за планом Паліцина збудовано на високій горі *“каменную превосходную церковь, которую видно, едучи даже по дороге из Ахтырки в Богодухов”*.

Г.Р.Шидловському у Старому Мерчику, *“он выстроил каменный огромный двухэтажный дом на высоком цоколе; внизу помещались печи и от них нагревались стены залы и гостиной в два света с хорами для музыкантов. Напротив был каменный двухэтажный флигель для помещения кухни и прислуги. Еще два каменных флигеля, один для приезда гостей, а другой для дворецкого; на заднем дворе каменные конюшни и сараи. В саду каменный манеж, беседка, резервуар и ротонда в виде круглого храма в два этажа со сводами; наверху, бывало, играет музыка, а внизу в прохладе отдыхают посетители. Все домашние и садовые постройки обнесены были каменной оградой. Сверх того и на селе построены были два каменные двухэтажные дома”*.

Для багатого дідича, таємного радника М.І.Комбурля, О.О.Паліцин збудував у селі Хотінь *“большую каменную оранжерею”, конюшню и целую улицу деревянных сельских домов для музыкантов, певчих и домашней прислуги*⁶.

Крім таланту архітектора, Паліцин відзначився ще й своєю літературною діяльністю. Його ім’я, в першу чергу, пов’язується з

першим перекладом *“Слова о полку Игоревім”* в Україні, також відомі його переклади французьких авторів. Окрім перекладів, О.Паліцин і сам писав. Особливого розквіту його літературна діяльність набула в останні роки життя. Деякі вчені стверджують, що літературна діяльність Паліцина була перервана у молодому віці, а вже більш зрілим він знову до неї повертається. Свідченням на користь цього може служити послання Є.Станевича *“К Александру Александровичу Палицыну”*: *“...Когда чрез тридцать лет заставил вновь тебя Писать стихи...”*⁷.

Та і літературний доробок - не останній внесок Паліцина в культуру нашого краю. Професор М.Ф.Сумцов писав: *“Деятельность Палицына совпала по времени и по направлению с деятельностью В.Н.Каразина, и эти два человека положили краеугольные камни в деле развития просвещения в Харьковской губернии”*⁸.

В цей час *“начала оказывать заметное влияние на высшее харьковское общество европейская образовательная стихия. Она нашла себе приют преимущественно в Сумском уезде. У Сумских дворян еще в 1767 году возникла мысль об основании в Сумах университета. Тут же и образовался литературный кружок Палицына”*⁹.

Переїхавши до Попівки, О.Паліцин об’єднав навколо себе велику кількість людей, з яких склався літературний гурток, що згодом дістав назву *“Попівська академія”*. З часом саме на її ґрунті виникла ідея створення університету для дворянських дітей у Сумах. Це підтверджує професор А.Г.Слюсарський: *“На Слобожанщині имело место создание литературного кружка в 60-х годах XVIII столетия. Известный архитектор Сумщины А.А.Палицын организовал такой кружок в с.Поповка... Участники кружка поставили вопрос про открытие университета на Слобожанщине...”*¹⁰.

Членами Попівської академії стали найближчі друзі О.О.Паліцина. Серед них: В.Н.Каразін, М.Ф.Алфьоров, В.І.Ярославський, Є.І.Станевич, В.В.Капніст, І.Ф.Богданович, В.Л.Пушкін та інші відомі діячі. До академії також входила дружина О.О.Паліцина - Авдотья Олександрівна.

Діяльність академії все ж не залишилася непоміченою, і в 1805 р. в Харкові було відкрито університет. 24 листопада 1809 р. Паліцина обирають почесним членом Харківського університету, як *“ревнителя просвещения местного края”*. До того, як це

сталось, О.О.Паліцин подарував деякі рукописи своїх творів університету. Згодом, після високої оцінки професором І.Ризьким¹¹, їх було видано у друкарні цього навчального закладу.

Але, здається, і цього не було достатньо для того, аби Паліцин увійшов до історії, оскільки *“і Скворода, і Каразін, і навіть Квітка давно вже зробилися надбанням науки; ще року 1866 вийшла “Украинская Старина” Г.Данилевського, де підбивалися підсумки діяльності названих осіб. Незабаром по виході цієї книги один з учнів Паліцинових, В.Ярославський, у листі до автора її висловлював “надежду, что Вы, милостивый государь, в следующих выпусках о других украинских деятелях признаете и Палицына достойным поместить в числе прочих людей отличного ума и познаний Вашей отчизны, хотя он и не в ней родился, равно как Скворода”*¹².

Отже, внесок О.О.Паліцина до культури Слобідської України очевидний. Він перший започаткував тут традиції європейського побуту, перейнявся проблемою освіти дворянських дітей та просвітництва місцевого населення. Він об'єднав навколо себе культурну еліту Слобожанщини і залучив її до творів французьких класиків, і саме йому ми маємо завдячувати створенням у 1805 р. Харківського університету, бо саме на основі створеної ним Попівської академії зародилася ця ідея.

¹Сумцов Н. Просветительная деятельность Палицына // Труды Харьковской комиссии по устройству XIII археологического съезда в г.Екатеринославе: сб. Харьковского историко-филологического общества. Т.6. - Х., 1905. - С.164-181.

²Айзеншток Я.Я. О.Паліцин. З культурного минулого Слобожанщини // Записки історично-філологічного відділу. Кн.ХІІІ-ХІV. - 1927. - С.57-69.

³Черкасова К.Т. О.Паліцин і художня культура Слобожанщини кінця ХVІІІ - поч. ХХ // Українська біографістика: Збірник наукових праць. - Вип.3. - Київ, 2005. - С.249.

⁴Айзеншток Я.Я. Вказ. праця. - С.59.

⁵Там само. - С.61.

⁶Там само. - С.61-62.

⁷Там само. - С.63.

⁸Там само. - С.57.

⁹Тесля М., Близнюк А. Паліцинська академія (Культурно-освітнє життя Сумщини). - Суми, 2004. - С.97.

¹⁰Там само. - С.98.

¹¹Айзеншток Я.Я. Вказ. праця. - С.57-59.

¹²Там само. - С.58.

ДО ІСТОРІЇ СУМСЬКОЇ ОЛЕКСАНДРІВСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ

Нинішня Сумська класична гімназія раніше була відома як Олександрівська чоловіча гімназія. Ще в 1790 р. була відкрита двокласна казенна школа, що згодом (1806 р.) переросла у повітове училище, яке до 1870 р. перетворилося на прогімназію. Саме цей навчальний заклад став основою майбутньої гімназії.

Друга половина ХІХ ст. відзначилася Олександрівськими реформами. Почалося активне зведення навчальних установ. Тож, 25 лютого 1871 р. на надзвичайній сесії земських зборів вперше визнано необхідність мати в місті гімназію. Було прийняте рішення про перетворення прогімназії на гімназію, а також про спорудження для неї приміщення у Новому місті. Частина території безкоштовно передавало земству міське товариство, інша ж частина була викуплена в поміщика Праведнікова за 2500 крб. У 1871 р., за угодою царя, прогімназія була назва на його честь. Проте заняття в закладі розпочалися ще рік до того.

Нарешті 7 березня 1873 р. Державна рада ухвалила рішення про перетворення Сумської прогімназії з 1 липня 1873 р. на класичну гімназію. Тим більше, що в 1871 р. був виданий новий Устав, згідно з яким всі чоловічі гімназії знову ставали класичними.

Гімназія утримувалася на земські та державні кошти. Але цього було недостатньо, тож заручення підтримкою меценатів стало необхідністю. Наприклад, першим опікуном прогімназії і гімназії був камергер, предводитель повітового дворянства М.Д.Кондратьєв. Він на власні кошти відкрив церкву при гімназії та фінансував обладнання хімічного кабінету. Щодо Святодухівської церкви, кошти на спорудження якої було виділено також із державної скарбниці Сумського земства, то її старостами були у 1884-1885 рр. П.І.Харитоненко, а в роки Першої світової війни - І.М.Лещинський. У 1884-1885 рр. на кошти братів Федоровських (116 тис. крб. з боку полковника І.С.Федоровського) та М.Д.Кондратьєва був споруджений пансіон (гуртожиток) для гімназистів з інших населених пунктів, розрахований на 40 чоловік, що свідчило про відповідний рівень навчального закладу.

Другим опікуном гімназії у 1878 р. став граф П.С.Строганов. Він подарував гімназійній бібліотеці 1440 крб., які були витрачені на придбання книг, організував допомогу для 12 найбідніших учнів

(120 крб.), таким чином, п'ять відсотків учнів звільнялися від плати за навчання. У 1886 р. попечителем гімназії став дійсний статський радник, предводитель дворянства Сумського повіту В.О.Савич. Але останнім почесним куратором Олександрівської гімназії був цукрозаводчик, відомий меценат П.І.Харитоненко.

Першим директором гімназії був М.В.Сибільов, який 8 липня 1899 р. з нагоди 25-річчя діяльності на цій посаді отримав звання почесного громадянина м.Суми, останнім - заслужений викладач древніх мов - М.О.Лашенков.

Цікавим питанням є сам процес навчання в закладі. Батькам гімназистів доводилося витрачати від 15 до 50 крб. у 70-80-ті роки ХІХ ст., що було досить високою платою, яка з кожним разом збільшувалась. Але натомість у гімназії давали загальну освіту, велася підготовка до вступу в університет. Вищі навчальні заклади країни були відкриті для випускників, до того ж вони отримували право вступу на державну службу, де їм надавався класний чин після відпрацювання певного терміну. А нагороджені золотою або срібною медалями отримували чин відразу ж після вступу на державну службу. Серед предметів, які викладалися, були російська, церковнослов'янська, грецька, латинська, французька і німецька мови, російська словесність, логіка, російська і загальна історія, географія, математика, фізика, креслення, малювання, закон Божий.

За архівними даними, у 1901 р. в Олександрійській гімназії навчалось 336 учнів, у 1906 р. - 407, у 1917 р. - 485. Серед видатних випускників - літературознавець, критик В.Ф.Переверзев, художник Д.Д.Бурлюк, хірург М.І.Ситенко та багато інших.

Тож, двоповерховий учбовий корпус гімназії становить не лише історичну й архітектурну цінність для міста. Досить важливим є те, що цей заклад єднає нас із минулим, вогонь знань палає в ньому й тепер, і ми маємо всі підстави пишатися тим, що й у нашому місті продовжують справу, започатковану предками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власенко В.М. Про заснування Сумської Олександрівської гімназії // Сумська старовина. Збірник наукових праць. - Суми, 1996. - С.39-40.
2. Сапухіна Л.П. Навчальні заклади дореволюційних Сум. - Суми, 2000. - С.7-9.
3. Суми. Вулицями старого міста: історико-архітектурний альбом. - Суми, 2003. - С.166-168.
4. Карапетян Н.Д. Именные стипендии на Сумщине // Ваш шанс. - 1997. - №24.

З ІСТОРІЇ КРОЛЕВЕЦЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ГІМНАЗІЇ

Нещодавно минуло 130 років з дня відкриття у Кролевеці жіночої гімназії. Для міста це неабияка подія. До ювілею була підготовлена довідка про історію цього навчального закладу. В її основу покладено матеріали з Центрального державного історичного архіву України (м.Київ) та Державного архіву Чернігівської області. В них було виявлено та опрацьовано більше 20 справ, що стосуються Кролевецької гімназії. За винятком двох справ, всі матеріали використовуються вперше. У статті також використані записані у 1993-1995 рр. спогади колишніх гімназисток В.М.Ревенко та Д.М.Ранюк, за які висловлюємо їм глибоку вдячність (Дати вказано за старим стилем - О.К.).

"... Открывая у себя женскую прогимназию, если не совершаем этим великого и громкого дела, и не достигнем вдруг блестящих результатов, по крайней мере докажем, что не остаемся беззаботными и равнодушными в то время, когда все хлопчут об образовании, по крайней мере будем проникнуты убеждением, что делаем свое дело, которое, уверенны, в будущем скажется в высокой степени благотельно и благотворно..." (3 промови священика Василя Смоленського на відкритті Кролевецької жіночої прогімназії 2 листопада 1875 р.)¹.

Термін "гімназія" в перекладі з грецької означає "вправляюсь в гімнастиці" та має два значення: 1) місце для вправ та 2) середній навчальний заклад певного типу. Поступово гімназії перетворилися на освітні школи, в котрих вели бесіди філософи, риторичні вчені.

Як середній навчальний заклад, гімназії беруть свій початок з ХVІ ст. Посівши певне місце у середній освіті Західної Європи, вони стали підготовчими закладами для вступаючих до університетів. Із Західної Європи гімназії перейшли й до колишньої Росії.

У середині ХІХ ст. на Чернігівщині з'явилися жіночі училища, що поступово перетворилися на гімназії. З них першими в нашому краї були: Глухівська жіноча гімназія (у 1870 р. з жіночого училища перетворена на 4-класну прогімназію, 26 вересня 1894 р. - на

гімназію), Чернігівська гімназія (перетворена у 1877 р. з жіночого училища, відкритого 1865 р.), Сосницька жіноча прогімназія (заснована у 1874 р.), Новгород-Сіверська жіноча гімназія (відкрита 12 листопада 1875 р.)².

Перші згадки про заснування жіночого навчального закладу в Кролевіці, які нам вдалося знайти, відносяться до другої половини 60-х років XIX ст. Уродженець Кролевця, попечитель Київського учбового округу, до складу якого входили навчальні заклади Чернігівської губернії, П. Антонович неодноразово висловлював своє бажання відкрити в Кролевіці навчальний заклад, але не зустрічаючи серед кролевчан ніякої підтримки, все відкладав здійснення своєї мрії. Одного року, здавалося б, його мрія була близька до здійснення, місто навіть виділило кошти на утримання жіночого училища, був отриманий дозвіл на його відкриття - імператор Олександр II дозволив майбутньому училищу іменуватися Маріїнським. Та знову ж боротьба між кролевецькими консерваторами та лібералами перешкодила його відкриттю.

У 70-х роках до складу міської думи були обрані більш-менш освічені люди, і питання про відкриття жіночого закладу у Кролевіці нарешті було вирішено позитивно. На одному з своїх засідань дума вирішила клопотати про відкриття у місті жіночої прогімназії, а також уповноважила гласних М. П. Іванова та Є. Л. Риндіна подати до інстанцій прохання кролевчан. На цьому ж засіданні було ухвалено рішення відпустити з прибутків міського громадського банку на утримання майбутньої прогімназії 3 тисячі карбованців щорічно. Земство теж виділило 300 карбованців, а директор банку Риндін одноразово пожертвував свою річну платню - 300 карбованців. Попечитель П. Антонович особисто клопотався перед іншим нашим земляком - капіталістом, почесним попечителем Глухівської прогімназії М. Терещенком про приміщення для майбутнього закладу. Завдяки його клопотанню Микола Артемович пожертвував на потреби гімназії свою садибу на Малій Миколаївській вулиці (нині вул. ім. Івана Франка)³.

27 вересня 1875 р. попечитель Київського учбового округу П. Антонович листом №9693 повідомив Кролевецьку міську думу про дозвіл відкрити в місті 4-класну прогімназію. На засіданні міської думи було обрано попечительську раду прогімназії у такому складі: почесна попечителька Х. М. Іванова, поручик артилерії М. П. Іванов, статський радник П. Ф. Федченко, губернський секретар П. Б. Маркович. На превеликий жаль, архівна справа про

відкриття жіночої гімназії пошкоджена часом, і нам не вдалося прочитати кілька прізвищ. Ми припускаємо, що далі йдуть прізвища: І. Р. Фененко, Марія Степанівна (прізвище незрозуміле), Н. А. Терещенко. Попечительська рада розпочала свою діяльність 7 жовтня 1875 р. і на першому ж засіданні були обрані начальниця прогімназії та наставниці. Відразу ж було розпочато підготовку до відкриття навчального закладу⁴.

2 листопада (14 листопада за новим стилем) 1875 р. у Кролевіці урочисто відкрито 4-класну прогімназію. На відкриття зібралось багато жителів, прибуло все міське духовенство, відбулося богослужіння з водосвяченням та окропленням приміщення прогімназії святою водою. Почесна попечителька Х. Іванова подарувала закладу образ Спасителя. Після цього привселюдно було оголошено про відкриття прогімназії та розпочато прийом заяв. Протягом першого ж тижня було подано 50 заяв.

На жаль, ми поки не знаємо прізвищ перших викладачів Кролевецької прогімназії. Відомо лише, що з 29 серпня 1876 р. до серпня 1905 р. начальницею прогімназії була О. М. Шрамченко.

В Центральному державному історичному архіві України (м. Київ) нам вдалося віднайти справу "*Об увольнении начальницы Кролевецкой женской прогимназии Александры Шрамченко от службы и назначении ей пенсии. 1905 год*". З цієї справи видно, що О. Шрамченко у 1905 р. було 53 роки. Таким чином, вона народилася близько 1852 р., закінчила Київський інститут шляхетних дівчат, її батьки - дворяни - мали 130 десятин землі у Глухівському повіті.

Своїї сім'ї Шрамченко не мала, на посаді начальниці Кролевецької жіночої гімназії працювала 28 років 11 місяців 14 днів. Враховуючи те, що Олександра Миколаївна вислужила більше 25 років, їй була призначена пенсія у розмірі 400 крб. на рік. Окрім Шрамченко, з дня відкриття прогімназії в ній працювала О. Д. Огієвська. Свого часу вона навчалася у Санкт-Петербурзькому училищі ордена Св. Катерини, викладала російську мову, 11 грудня 1891 р. звільнилась з кролевецької прогімназії за станом здоров'я⁶.

Протягом перших тридцяти років свого існування жіноча прогімназія знаходилась на Малій Миколаївській вулиці. На початку XX ст. виникла потреба у побудові нового, більш сучасного приміщення прогімназії. 10 серпня 1903 р. міська дума для пошуків зручного місця для майбутнього приміщення обрала комісію у складі

гласних: Ф.Оникієнко, О.Новицького, І.Руденко, І.Риндіна. 5 вересня комісія, обстеживши міські площі, прийшла до висновку, що *"...наиболее подходящим по центральности положения в городе, а также по отношению требований гигиенических условий представляется ровная и открытая площадь бывшего гостиного двора Крестовоздвиженской ярмарки, состоящая в первой части города Кролевца, окаймленная со всех сторон улицами, против зданий пожарной команды, церковного двухклассного училища, Николаевской церкви, городского суда и домовладений Шрамченковой, Тушинской, наследников Нуджевской..."*

15 вересня 1903 р. міська дума, заслухавши доповідь комісії, ухвалила: погодитись з думкою комісії, обгородити вибране місце і, отримавши дозвіл, розпочати навесні 1904 р. будівництво. За відомостями старшого наукового співробітника НДІТІАМ В.Вечерського, проект будівлі розробив технік М.Соколовський за участю інженера М.Ракінта. На жаль, про М.Соколовського ми поки що не маємо відомостей, а ось про Ракінта дещо вдалося віднайти. Думаємо, що кролевчанам буде цікаво дізнатися про людину, дітище якої ось уже 100 років милує око.

М.Ракінт народився 8 липня 1850 р. в сім'ї дворянина Петербурзької губернії. Закінчив Миколаївське інженерне училище та Миколаївську інженерну академію. У різний час служив у Кавказькому військовому окрузі (м.Поті) та Закаспійській обл., у 1892-1893 рр. був начальником Курської інженерної дистанції. 24 липня 1899 р. звільнився з військової служби у званні генерал-майора. З 8 травня 1899 р. до 1 березня 1904 р. виконував обов'язки архітектора Київського учбового округу.

За час перебування Ракінта на цій посаді за його проектами та під його наглядом було побудовано 15 нових споруд на суму більш ніж 500 тис. крб. Серед них - будинок ремісничої школи у Києві, будинок міського училища в Умані, ремісниче училище у Глухові, чоловіча гімназія у Стародубі та інші.⁷

7 березня 1904 р. на засіданні Кролевецької думи було вирішено будувати приміщення більшого розміру, ніж планувалося раніше, доповнивши основну будівлю двома боковими крилами, спрямованими у двір гімназії.

Ця зміна проекту пояснювалась тим, що після закінчення будівництва планувалося перетворити прогімназію на повну

гімназію. При цьому, не маючи всіх коштів на будівництво, місто було змушене взяти позику в сумі 35 тис. крб., а все будівництво обійшлося кролевчанам у 54 тис. крб.⁸

За 1904-1905 рр. під наглядом Чернігівського губернського архітектора Войцехівського постав будинок, що ось уже не одне десятиліття прикрашає місто. На думку спеціалістів Науково-дослідницького інституту теорії та історії архітектури й містобудування (м.Київ), будинок Кролевецької жіночої гімназії - один з найкращих за архітектурою навчальних закладів початку ХХ ст. на Лівобережній Україні. Розпорядженням представника Президента України А.О.Спіфанова за №349 від 1992 р. будинок жіночої гімназії в м.Кролевець оголошено пам'яткою архітектури і взято на облік під номером 272-См.

Після переходу прогімназії у нове приміщення розпочалась підготовка до перетворення її на повну гімназію: у 1905/1906 навчальному році був відкритий 5-й клас, 1906/1907 - 6 клас⁹.

20 липня 1907 р. попечитель Київського учбового округу дозволив відкрити 8-й клас, чим прогімназія була остаточно перетворена на повну гімназію¹⁰. 5 червня 1913 р. при гімназії відкрито 8-й додатковий педагогічний клас, а восени 1917 р. - другий додатковий (8-й загальноосвітній клас) та паралельні класи (підготовчий, перший, другий, четвертий, шостий). Відкриття паралельних класів було обумовлене великим впливом до Кролевця біженців з театру військових дій Першої світової війни.

Отже, у 1913 р. гімназія мала 8 загальноосвітніх класів і два підготовчі. Тут навчалось 326 гімназисток. Плата складала: у підготовчому класі - 20 крб. на рік, в 1-4 класах - 25 крб., в 5 класі - 40 крб., в 6 - 50 крб., в 7 - 60 крб., в 8 - 120 крб. на рік.

Головою попечительської ради у цей час був В.І.Рудзинський. До складу ради входили: І.Т.Соломко, І.Є.Риндін, М.О.Тюрін, Ф.Д.Оникієнко, М.П.Павлушенко, О.М.Лисенко, П.П.Забелло, В.К.Чижевський¹¹.

Не менш цікаві дані взяті нами з *"Отчета женской гимназии г.Кролевца Черниговской губернии за 1917 год"*. Отже, на 1 січня 1918 р. на службі в Кролевецькій жіночій гімназії знаходилось 29 осіб, а навчалось 519 учениць.

Свого часу радянські історики і краєзнавці зламали немало пер, щоб довести становий характер колишніх гімназій. А ось про що свідчать документи: з 519 гімназисток дочок потомствених

дворян було 18 (або ж 3,41%); особистих дворян та чиновників - 60 (11,56%); осіб духовного звання - 26 (5,01%); почесних громадян та купців - 17 (3,28%); козаків - 80 (15,40%); міщан - 234 (45,09%); селян - 77 (14,84%).

Окрім вже зазначених предметів, у старших класах гімназії вивчали: педагогіку, космографію, латинську мову, гігієну, українську мову. В бібліотеці закладу знаходилося 4644 книжки, а у фізичному кабінеті та кабінеті природи - 386 навчальних допоміжних посібників. 114 ученицям була надана матеріальна допомога: одяг, взуття, посібники, звільнення від плати за навчання тощо¹².

Наприкінці нашої розповіді про гімназію скажемо кілька слів про її внутрішнє життя. Крелевецька жіноча гімназія була відкрита і весь час діяла на основі положення від 24 травня 1870 р. Згідно з ним до жіночих гімназій приймалися учениці всіх станів та віросповідань. Перші 3-4 класи складали прогімназію. При кожній гімназії діяли ради: педагогічна - для обговорення учбових та виховних питань, попечительська - "*для ближашого содействия успешному со стороны общества развитию гимназий*". На чолі гімназії стояла начальниця, яку затверджував міністр освіти. В прогімназіях викладались: закон Божий, російська мова, російська історія та географія, арифметика, краснопис (чистописання), рукоділля. В гімназіях ще додавалися такі предмети: загальна географія та історія, природна історія, фізика, гімнастика. Окрім вищевказаних обов'язкових для всіх училищ предметів, були ще необов'язкові. За додаткову плату їх вивчали лише бажаючі. Необов'язковими були німецька та французька мови, малювання, музика, співи, танці.

Навчальні плани жіночих гімназій відрізнялись від чоловічих лише відсутністю тригонометрії та більш стислими курсами алгебри та геометрії. Гімназисткам, які закінчили 7 класів, видавався атестат на звання учительки початкових шкіл, закінчивши 8 класів - атестат домашньої вчительки, а тим, хто отримав медаль, - домашньої наставниці. Закінчення 8 класу давало право вступити без іспитів до вищих жіночих курсів. Система оцінювання була п'ятибальною¹³. Як згадують колишні випускниці Крелевецької жіночої гімназії, навчальний рік тривав з 16 серпня до 1 червня, уроки тривали по 45 хвилин, було 5 уроків на день, заняття розпочинались о 9 годині ранку. Головними видами покарання були: занесення до "*кондуїта*", "*чорного*" списку, котрий знаходився в учительській кімнаті, та "*станьте без места*" - стояти біля своєї

парти. Наприкінці кожної чверті проводилось нагородження "*наградным листом*", що разом з творами російських класиків видавався гімназисткам, які не мали трійок. В цей же час проводилися "*вечера*". Силами учнів чоловічої та жіночої гімназій ставились п'єси "*Жизнь за царя*" ("*Иван Сусанин*"), "*Ревизор*" та інш. Виступав хор, учні декламували твори Пушкіна, Лермонтова та інших поетів. Наприкінці вечора діти танцювали.

До речі, з початком Великої Вітчизняної війни, так у Росії того часу називали Першу світову війну, танці були заборонені. Начальниця гімназії О.Огієвська, за свідченнями її колишніх учениць, була суворою дамою, поводитись "*твердо и строго*". Серед своїх вихованок мала прізвисько "*Фандра*" або ж "*крива Фандра*" (Опанасія Дмитрівна трішки кульгала). На своїй посаді залишалась десь до 1918 р. Потім викладала російську мову, своєї сім'ї не мала, померла у 1942-1943 рр.

У 1918-1920 рр. жіноча гімназія була перетворена на трудову школу I (1-5 класи) та II (6-8 класи) ступенів. За винятком закону Божого, предмети викладання залишилися ті ж. Навчання стало безкоштовним.

І понині приміщення гімназії використовується за призначенням. Зараз тут розташована ЗОСШ №5.

¹Центральний державний історичний архів України (далі - ЦДІА України). - Ф.707. - Оп.155. - Спр.43. - Арк.56зв.

²Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. - К., 1990. - С.168, 547, 761, 858.

³ЦДІА України. - Ф.707. - Оп.155. - Спр.43. - Арк.54, 68, 101.

⁴Там само. - Арк.51зв.

⁵Там само. - Оп.71. - Спр.112. - Арк.2-13.

⁶Там само. - Оп.57. - Спр.167. - Арк.1-11.

⁷Там само. - Оп.155. - Спр.43. - Арк.1-2.

⁸Там само. - Арк.35, 39.

⁹Там само. - Арк.43.

¹⁰Там само. - Оп.73. - Спр.79. - Арк.52.

¹¹Там само. - Оп.168. - Спр.635. - Арк.1-26.

¹²Брокгауз Ф., Ефрон И. Энциклопедический словарь. - Т.VIII-А. - СПб., 1893. - С.705-706.

ПРО СТАНОВЛЕННЯ ОСВІТИ НА РОМЕНЩИНІ

Необхідність вивчення стану та розвитку освіти на Роменщині обумовлена тим, що це питання недостатньо досліджене, а також складністю і неоднозначністю процесів, що відбувалися в той чи інший час в населених пунктах, що нині складають її територію.

Перші спроби запровадити в Україні обов'язкову початкову освіту були здійснені в Гетьманщині (до якої колись входила і Роменщина, зокрема до Лубенського полку). У 1760-1762 рр. лубенський полковник І.Кулябка наказав сотенним правлінням всіх козацьких синів, здібних до науки, направляти до парафіяльних шкіл, а "нездібних і у літах прирослих" навчати військових вправ. Ініціативу І.Кулябки схвалив гетьман, і в 1765 р. Генеральна Військова канцелярія передала всім полкам розпорядження про набір учнів до шкіл¹.

Вагомий внесок у поширення писемності на Лівобережній Україні зробили мандрівні дяки, яких запрошували працювати домашніми вчителями у заможні сім'ї.

На Полтавщині, до складу якої упродовж багатьох десятиліть входила Роменщина, здавна існували приватні, дяківські та церковні школи, але в XVII-XVIII ст. їх було небагато. Звичайно, існували вони й на Роменщині, яка і в ті роки не була на узбіччі української освітньої справи.

Перший навчальний заклад у м.Ромни, згідно з законом 1786 р., був заснований 1799 р. Ним стало Роменське народне училище, яке того року прийняло перших учнів у приміщенні, що було придбане міською громадою у місцевого поміщика С.П.Воротеляка. Упродовж багатьох років у ньому працював прекрасний педагог Г.Х.Вольховський, вихованець Харківського університету².

У 1806 р. було відкрито повітове училище в Ромнах³. Навчалися в ньому переважно діти купців, міщан, ремісників, дрібних службовців. Крім повітового, на території Роменщини в першій половині XIX ст. діяли кілька парафіяльних училищ.

На 1901 р. в Роменському повіті була 31 однокласна церковно-парафіяльна школа⁴.

Однією з перших церковно-парафіяльних шкіл на Роменщині

була школа, створена у Троїцькій церкві с.Оксютине⁵. 1895 р. розпочалися навчання в церковно-парафіяльній школі с.Піски Роменського повіту⁶. Але попри постійне збільшення церковно-парафіяльних шкіл і шкіл грамоти в Роменському повіті, в 1901 р. їх не було в сс.Процівка, Засулля, Калинівка, Миколаївка, Ярмолинці та багатьох інших⁷.

Більшість початкових шкіл не надавала права вступу до середніх навчальних закладів. І все ж, попри безліч недоліків і проблем, значення початкових шкіл не варто недооцінювати. Вони виконали свою історичну освітянську місію, в них навчилися грамоті та прилучилися до розуміння азів культури сотні сільських дітей Роменського повіту.

¹Голубченко В.Ю. Освітянська Сумщина в козацьку добу (XVII-XVIII ст.) // 1100-літній Ромен: сторінки історії. Матеріали ювілейної наукової конференції (13-14 вересня 2002 р., м.Ромни, Сумської обл.). Збірник наукових праць. - Київ-Ромни, 2002. - С.35.

²Панченко В. Роменське народне училище // Вісті Роменщини. - 2000. - 15 березня.

³Жук В.Н., Пустовіт Т.П., Фісун М.А., Ханко В.М. Наш рідний край (3 історії освіти на Полтавщині в дореволюційний період). Випуск дванадцятій. - Полтава, 1991. - С.5.

⁴Полтавские епархиальные ведомости. - 1902. - №28. - Часть официальная. - С.766.

⁵Там же. - 1902. - №29. - Часть неофициальная. - С.815.

⁶Там же. - 1867. - №7. - Часть неофициальная. - С.228-234.

⁷Там же. - 1900. - №25. - Часть неофициальная.

З ІСТОРІЇ СУМСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ (за матеріалами газети “Резонанс”)

Сумський державний університет - один з потужних вузів України. На сторінках університетської газети “Резонанс” можна знайти чимало інформації з історії вузу. 30 червня 1948 р. при машинобудівному заводі ім.Фрунзе було створено навчально-консультаційний пункт Всесоюзного заочного політехнічного інституту (далі - НКП ВЗПІ). Першим завідувачем його став Василь Іванович Попов¹. На перший курс НКП ВЗПІ було прийнято 18 чоловік, які почали навчання за спеціальностями “Технологія машинобудування” та “Машини і технологія ливарного виробництва”. На момент створення НКП ВЗПІ не було жодного штатного викладача. Навчання проводили викладачі Сумського педагогічного інституту та інженери заводу ім.Фрунзе.

У 1958 р. НКП підпорядкували Українському заочному політехнічному інституту (м.Харків). З’явилися перші штатні співробітники: В.І.Попов - завідуючий НКП, І.Г.Лукашенко - викладач іноземної мови.

З 1 вересня 1959 р. приступив до роботи перший доцент - кандидат історичних наук С.М.Кафтарян (згодом - перший доктор історичних наук на Сумщині).

У травні 1960 р. Постановою Ради Міністрів УРСР НКП було реорганізовано в Сумський загальнотехнічний факультет УЗПІ. У 1962 р. його очолив кандидат технічних наук О.Н.Король. На цей час вже працювало 2 доцента і 39 викладачів.

Популярність навчального закладу зростала. У 1963 р. на 320 місць претендувало 890 чоловік. У листопаді того ж року затверджено перший склад Ученої Ради, до якої увійшов 21 чоловік. Сформовано перші кафедри: марксизму-ленінізму та загальноінженерну.

Міністерством вищої і середньої освіти УРСР був виданий наказ №728 від 11 листопада 1965 р. про перетворення загальнотехнічного факультету на філію Українського заочного політехнічного інституту. Ректором обрано О.Г.Іноземцева².

9 травня 1966 р. було підписано наказ №117 про включення Сумської філії УЗПІ до складу Харківського політехнічного

інституту. Було сформовано два факультети: загальнотехнічний (декан - О.М.Мовчан) і машинобудівний (декан - М.М.Ластович). Цього ж року відкрито денне відділення, перший прийом до якого склав 75 чоловік (на спеціальність “Технологія машинобудування” - 25; “Машини і апарати хімічних виробництв” - 50). До існуючих кафедр додаються ще чотири: вищої математики, технології машинобудування, хімічної технології, загальнонаукових дисциплін.

У 1967 р. створено науково-консультаційні пункти з підготовки до кандидатських екзаменів з філософії та іноземних мов інженерно-технічних працівників міста, які готувалися до захисту дисертацій. При кафедрі машинобудування виникло студентське наукове товариство (СНТ), до якого увійшли студенти IV-VI курсів. 13 травня 1967 р. відбулася науково-технічна конференція СНТ, на якій виголосили доповіді студенти Братушко, Смірнов, Федоров, Нікішина, Лисенко.

Цього ж року філія отримала право самостійно проводити захист дипломних проектів випускників. Головою першої Державної екзаменаційної комісії було призначено В.Д.Васильєва. З 1968 р. ректором став В.В.Малюшенко.

Вуз робить перші кроки у міжнародному науковому середовищі. Ректор взяв участь у роботі міжнародного симпозіуму “Насоси та компресори”, що проходив 1970 р. у м.Лейпциг (Німеччина).

У 1972 р. колектив очолив І.О.Ковальов. Згодом було створено шість кафедр, в тому числі: опору матеріалів, теоретичної механіки, машини й апарати хімічних виробництв тощо. Наступного року створено факультет хімічного машинобудування та на базі закладу проведено першу Всесоюзну наукову конференцію.

У 1975 р. з’явився другий в історії внз доктор наук - Л.А.Фільштинський, завідувач кафедри вищої математики. А у 1976 р. докторську дисертацію захистив викладач нашого внз - В.А.Марцинківський (нині - завідувач кафедри теоретичної механіки).

У 1983 р. державну премію УРСР за наукові відкриття та розробки отримав професор Б.Г.Холін. Він також нагороджений медаллю “За трудову відзнаку” (1976), грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1980), премією Ради Міністрів СРСР (1981).

У 1984 р. СФ ХПІ посіла перше місце серед філій УРСР за кількістю і якістю студентських робіт по суспільним наукам.

На базі низки кафедр машинобудівного факультету у 1986 р.

було створено факультет автоматизації виробництва. Цього ж року контингент денного відділення збільшився до 440 осіб. Відтоді їх кількість постійно зростає.

У 1990 р. Постановою Ради Міністрів Української РСР СФ XIII перетворено на Сумський фізико-технологічний інститут (СФТІ)³. Наступного року при інституті були створені “профільні” класи, а згодом - ліцей та коледж. Досвід першого року самостійної роботи дав позитивний результат. З 1 вересня 1991 р. кількість “профільних” класів зросла⁴. Для підвищення якості підготовки спеціалістів, подальшого забезпечення гуманізації та гуманітаризації навчально-виховного процесу при інституті відкрито лабораторію соціологічних та психологічних досліджень. На навчання прибуло 50 перших студентів із Палестини. Відкрито дві спеціалізовані ради по захисту кандидатських дисертацій, і тоді ж відбувся перший захист. Відкрито аспірантуру з 8 спеціальностей. Була запроваджена рейтингова система оцінювання знань⁵.

У 1992 р. створено три нові факультети: економічний, медичний та по роботі з іноземними громадянами.

Постановою Кабінету Міністрів України №646 від 13 серпня 1993 р. на базі СФТІ створено Сумський державний університет⁶.

1 червня 1995 р. внаслідок об'єднання двох факультетів - машинобудівного і хімічного машинобудування - з'явився інженерний факультет. На той час у структурі університету були Військовий інститут артилерії, 8 факультетів, 44 кафедри, 26 різних відділів та служб. Всього працювало у вузі 1404 штатних співробітників⁷.

У 2000 р. створено гуманітарний факультет.

У 2004 р. університет очолив А.В.Васильєв.

На 2006 р. у Сумському державному університеті нараховувалося 21000 студентів, курсантів та слухачів.

¹Резонанс. - 1993. - 12 листопада.

²Там само. - 1995. - 13 вересня.

³Там само. - 1997. - 17 лютого.

⁴Там само. - 1992. - 28 грудня.

⁵Там само. - 1997. - 17 лютого.

⁶Там само. - 1993. - 12 листопада.

⁷Там само. - 1995. - 12 вересня.

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ІВАНІВСЬКОЇ ДОСЛІДНО-СЕЛЕКЦІЙНОЇ СТАНЦІЇ

Павло Іванович Харитоненко, усвідомлюючи важливість наукових досліджень для розвитку власного бізнесу і сільського господарства в країні, відкриває Іванівську дослідно-селекційну станцію (ІДСС), названу на честь батька Івана Герасимовича. Станція розташована в Охтирському районі Сумської області на водорозділі річок Ворскли та Мерли на висоті 180 м над рівнем моря. Для вирішення актуальних питань землеробства та бурякосіяння на ІДСС були запрошені відомі вчені того часу - Б.М.Рожественський, В.І.Сазанов, Б.М.Лебединський та інш. Першим директором станції став Я.М.Жуков, який разом із професором О.Зайкевичем розробив програму початкових досліджень. Станції були підпорядковані два дослідних поля - Олексіївське та Миколаївське.

Перед станцією були поставлені такі завдання: виведення сортів різних сільськогосподарських культур, вивчення добрив, ґрунтів, розробка агротехнічних прийомів вирощування рослин. Для виконання цих завдань станція мала великий лабораторний корпус, де розміщувалися агрономічна та селекційна лабораторії, теплиця, дослідні поля (близько 90 га) та постійний штат працівників - завідувач, чотири помічники та два практиканти.

Усвідомлюючи надзвичайну роль метеорологічних чинників у формуванні врожаю культур, були створені умови для глибокого вивчення метеорологічних умов даного регіону. У дореволюційний період щомісячні звіти про результати спостережень направлялися до метеорологічної мережі Харківського губернського земства, де вони публікувалися. Друкували їх також в збірниках наукових праць станції. Б.М.Рожественський, очолюючи станцію з 1904 до 1909 рр., продовжив дослідити з органічними та мінеральними добривами. 1909 р. станція різко змінює напрям своєї діяльності, розпочавши з ініціативи Я.М.Жукова селекційну роботу з цукровими буряками та пшеницею. З 1909 до 1910 рр. станцію очолював О.Ф.Гельмер, маючи помічником Б.М.Лебединського, який згодом, у 1911 р. сам стає завідуючим станцією. Лише з 1922 р. за програмою, розробленою І.І.Шапошниковим та О.Ф.Нестеровим, були відновлені дослідити у галузі землеробства.

У 1920-1930 рр. спеціалістами досліджено багато надзвичайно важливих питань, виведено продуктивні сорти цукрових буряків, озимої та ярої пшениці.

ІДСС стала також школою підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Багато вчених, котрі розпочинали свою наукову роботу на ІДСС, відомі не лише в Україні, а й далеко за її межами. Це, насамперед, В.О.Єгоров, С.А.Максимович, О.С.Сулима, В.Є.Шерстюк, Т.Ф.Грінько, М.Ф.Кот, К.І.Лободін, А.М.Макогон та інші. Але хвиля репресій 1931-1932 рр., що поглинула кращих спеціалістів, а разом - і результати їх досліджень, надовго затримала науково-селекційну роботу з цукровими буряками.

У роки війни станція була майже повністю зруйнована та розграбована, практично було втрачено решту селекційного матеріалу, а тому відновлювати дослідну роботу директору Ю.Д.Бобилеву з працівниками довелося в надзвичайно тяжких умовах. З роками поліпшувалися умови праці, змінювалася матеріально-технічна база. Темпи розбудови станції зросли у 1966-1985 рр., коли її очолював І.І.Корнієнко. Цей процес продовжувався і в 90-х роках ХХ ст. Особливих результатів спеціалісти досягли у вирощуванні озимої пшениці. Поважне місце у списку дослідників посідає Г.С.Ластович. Нею започаткований метод міжсорткової гібридизації екологічно віддалених форм із високою продуктивністю та чітко вираженими окремими господарсько-біологічними ознаками. Науковцями ІДСС також створені високопродуктивні сорти озимої пшениці, що були районовані та займали значні площі як в Україні, так і за її межами - Охтирчанка, Іванівська 12 та Іванівська 60, Іванівська Остиста, Сонячна.

Отже, Іванівська дослідно-селекційна станція має велике значення для розвитку сільського господарства в країні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванівська зональна дослідна та селекційна станція: Пам'ятка екскурсанта. Іванівська дослідно-селекційна станція / Уклад.: Б.Г.Демиденко, А.І.Кириченко, Т.Х.Грінько та інші. - Охтирка, 1930. - 52 с.
2. Зайкевич А.О. О некоторых сторонах культуры сахарной свеклы в связи с нынешним состоянием свеклосахарной промышленности в России. - Х., 1889. - 136 с.
3. Описание Ивановской опытной и селекционной станции // Труды Ивановской сельскохозяйственной опытной и селекционной станции. - Вып.1. - Х., 1901. - С.2-5.
4. Панченко В.Ф. До 100-річчя заснування Іванівської дослідно-селекційної станції // Збірник наукових праць: Ювілейний випуск. - К., 1997. - С.121-128.

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ РОМЕНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Скарбницею пам'яті народної величають Роменський краєзнавчий музей.

Унікальні колекції етнографії, кераміки, археології, фотографій та документів, які зібрані в музеї, відтворюють етапи розвитку Роменщини з глибокої давнини і до наших днів. Тернистий шлях упродовж восьми десятиліть пройшов музей. Ось деякі сторінки його історії.

1919, 7 травня. Патріотична інтелігенція міста заснує Товариство захисту пам'яток старовини та мистецтва.

1920, 7 квітня. Затверджено статут музею та обрано його колегію у складі В.Готта, І.Д.Волкова, І.П.Кавалерідзе. Завідуючим призначається М.М.Семенчик. Під музей відводиться будинок Паневіна (сучасна вул.Димитрова, 2).

1920, 28 листопада. Урочисте відкриття експозиції новоствореного народного музею мистецтв, науки, промисловості з відділами археології (М.М.Семенчик), природничим (І.Д.Волков), промисловим (М.І.Бордухов), медично-санітарним (Г.В.Берестовський), історичним (Н.М.Сисоєв), етнографічним (П.М.Полтарьов), архітектурним (П.І.Василенко) та науковою бібліотекою (В.П.Пахомов).

1920-1923. У волостях відкрито п'ять музейних кімнат та музей при Глинській керамічній школі.

1930, серпень. Переведено в приміщення Олександрівської церкви, влаштовано башту для астрономічних спостережень.

1931. У музеї започатковуються щорічні сільськогосподарські виставки.

1934, квітень. Закладено дослідні грядки з акліматизації та дослідження сортів чумизи, канафи, кунжуту, канатника, чуфи.

1935, 6 липня. Представник НКВС вилучає колекцію стародавньої російської й іноземної зброї.

1932-1936. Зібрані співробітниками проби води з вмістом нафти та наукові висновки професора М.О.Лисенка про можливість нафтових покладів поряд з горою Золотухою дали підстави для заснування в Ромнах разом з геологорозвідувальною експедицією нафтодобувної контори.

1935. Музею надано статус краєзнавчого. Діють експозиційні відділи: природи, історії, соціалістичного будівництва, фото-, хімічна, геологічна лабораторії.

1936. Директор музею М.М.Семенчик відвозить зразки першої нафти України уряду в Київ. За розвідку і вивчення корисних копалин Роменщини установу нагороджено премією в 10 тис. крб.

1937-1939. Вилучаються документи, книги та предмети "ворогів народу", Української Народної Республіки 1917-1918 рр., іноземних держав, релігійних установ. Заарештовано співробітників музею М.М.Семенчика, І.П.Галюна, С.Ф.Козлова.

1941, вересень-грудень. Музею передається районний архів, що знаходився у Вознесенській церкві.

1941, листопад-грудень. Лабораторія музею виробляє фарби, свічки, есенції, ваксу, чорнило, мило, за що й утримується музей.

1943, вересень. Пограбування музею місцевими жителями.

1943-1944. Під музей відводиться приміщення по вул. Р.Люксембург. Він зі своїх фондів формує бібліотеку райкому, природничі кабінети шкіл, передає обладнання для медшколи, справи збереженого районного архіву лабораторії тресту "Укрнафторозвідка" тощо.

1950, серпень. Передано до Київської державної історичної бібліотеки понад 10 тисяч книжкових дореволюційних та іноземних видань.

1968, 1973, 1975. Співробітники видають історико-краєзнавчий нарис "Ромни", путівник по музею, фотонарис "Ромни".

1975-1981. Разом з експедицією Інституту археології АН СРСР проводить археологічні дослідження на Роменщині під керівництвом Ю.Ю.Моргунова. На Роменщині, Недригайлівщині та в Липоводолинському районі за допомогою музею створюються десятки громадських різнопрофільних музеїв.

1988, 28 лютого. Відбулося Шевченківське літературно-мистецьке свято, на якому прозвучав відреставрований торбан Кобзаря.

1990, листопад. Науково-практична конференція з вивчення історичної та культурної спадщини Роменщини за участю науковців України, Росії, Білорусії.

1991. Кампанія за збереження архітектурної пам'ятки - Троїцької церкви, збудованої П.І.Калнишевським у Пустовійтівці. На Українському телебаченні демонструється цикл теленарисів про зібрання музею під рубрикою "Скарби музеїв України".

1993. Спільна виставка Художнього фонду та Міністерства культури "Мальовнича Україна", присвячена Шевченківським

дням у Сумській області. Музей - один з учасників закордонної виставки "Сім струн і козак Мамай" Українського фонду культури.

80-90-ті роки. Співробітники разом з іншими авторами видають ряд історико-краєзнавчих видань: "Границы отважные сыны", "Іллінський ярмарок", "Пелюстки ромен-цвіту", "Євген Адамцевич", "Роменщина в полум'ї війни", "Апокаліпсис" та інш.

1993, 1999. Активна участь в археологічних дослідженнях первісної історії Ромен у складі Лівобережної слов'яно-руської експедиції Інституту археології НАН України під керівництвом О.В.Сухобокова. Музейне зібрання поповнюється численними археологічними предметами, встановлено дату заснування міста.

1996, вересень. Пограбовано музей, викрадено цінні речі, а також коштовне Євангеліє П.І.Калнишевського (невдовзі розшукане і повернуте правоохоронними органами).

1998. Наукова конференція, присвячена 80-річчю спорудження першого монумента Кобзаря за участю правнуки Т.Г.Шевченка Л.О.Красицької та директора меморіального музею-майстерні І.П.Кавалерідзе Р.О.Синька. Спільно з меценатом В.А.Зеленським започатковує і щорічно проводить літературно-мистецький конкурс "Юні таланти Роменщини".

2000. Розроблено програму музейного будівництва на 2000-2010 рр.

За роки існування музей відвідало 1,8 млн. чоловік. Фонди налічують 47 тис. експонатів. За останні 25 років проведено 4,5 тис. екскурсій, влаштовано 300 виставок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Роменський краєзнавчий музей. Путівник. - Х., 1973.
2. Нелін А.П., Діброва Г.В. Ромни. Путівник. - Х., 1986.
3. Вивчення історичної та культурної спадщини Роменщини: проблеми та перспективи. Тези доп. та повід. наук.-практ. конф., присвяченої 70-річчю Роменського краєзнавчого музею. - Суми-Ромни, 1990.
4. Панченко В. Роменська скарбниця духовності // Комуністичним шляхом. - 1990. - №185; Він же. Перший директор // Там само.
5. Горячун В. Слава і гордість нашого краю // Вісті Роменщини. - 1997. - №41; Сухорученко С. Свята церква та Ромен // Там само.

ДЕГТЯР О.

ДО ІСТОРІЇ МУЗЕЮ А.С.МАКАРЕНКА У м.БІЛОПІЛЛЯ

Якщо науку і філософію можна назвати розумом культури, мистецтво - її душею, то музей - пам'яттю культури, причому пам'яттю предметною, "речовою".

Музей - особливий механізм соціально-культурної комунікації, відновлення культури й взаємодії різних культурних спільностей. Мета діяльності музею А.С.Макаренка у м.Білопільля полягає в залученні учнівської молоді, жителів району до вивчення та збереження історико-культурної спадщини рідного краю. Музей А.С.Макаренка у Білопільлі відкрито 25 жовтня 1969 р. з ініціативи громадськості міста та педагогів району. Найактивнішу участь у збиранні, підготовці матеріалів, створенні експозицій брали вчителі, справжні ентузіасти своєї справи - М.Д.Ілляшенко, О.А.Щербак, В.Г.Хроленко, які й стали першими його екскурсоводами, його хранителями.

На сьогоднішній день музей А.С.Макаренка існує при відділі освіти Білопільської райдержадміністрації, його експозицію розміщено у 3-х кімнатах.

Експозиція першої кімнати розміщена на 36 стендах, 8 вітринах; 6 картин художників Сумщини розповідають про певні події в житті А.С.Макаренка, його досягнення. Знаходиться у ній і куточок меблів із будинку громадянина Авраменка, на квартирі якого жила родина Макаренків.

Перші стенди, звичайно, розповідають про батьків Антона Семеновича, його дитячі роки. На наступних стендах - фото крюківського періоду життя Макаренка, матеріали про його навчання у Полтавському педагогічному інституті.

Останні стенди розповідають про літературну діяльність Антона Семеновича, подальшу долю його вихованців, про вшанування пам'яті педагога на Білопільщині.

За останній рік фонди кімнати-музею А.С.Макаренка поповнилися дуже цінними, цікавими матеріалами. Були уточнені прізвища, зібрані матеріали про вчителів Білопільщини, нагороджених медаллю А.С.Макаренка.

Народознавча кімната музею А.С.Макаренка була створена

у 1988 р. завдяки зусиллям інспектора відділу освіти Ганни Іванівни Соларевої. Експонати, як кажуть, збиралися "з усього світу". І ось уже 18 років ця Світлиця - своєрідне рукотворне диво, "родзинка" нашого музею. Приходячи до неї, учні опиняються у світі минулого, люди старшого покоління повертаються у дитинство. На базі цієї кімнати проходять уроки з народознавства, різноманітні заходи, виставки.

Світлиця стилізована під інтер'єр української хати кінця ХІХ ст. Головне місце в ній, звичайно, належить печі. Біля неї - предмети хатнього вжитку, посуд, велика кількість рушників: як обрядових, так і побутових.

Чотири ікони подаровані музею жителями м.Білопільля. Напроти печі - терниця, гребінки, прядки. А поруч знаходиться одяг наших предків - чоловічі та жіночі сорочки. У даний час у Світлиці експонуються вироби з дерева справжнього майстра своєї справи Олександра Дмитровича Буртеня.

Виставкова зала музею заслуговує на особливу увагу. Є у залі експозиції постійні та змінні. У даний час до постійних експозицій відноситься виставка картин відомого далеко за межами України художника, уродженця Білопільщини Володимира Корсуна; до березня 2006 р. у виставковій залі були розміщені літературні газети, малюнки, приурочені до річниці з дня народження нашого земляка Олександра Олеся.

Експозиція краєзнавчого залу була створена та відкрита 1988 р. - після реконструкції приміщення музею. Над її створенням працював учитель-пенсіонер, історик-краєзнавець Володимир Григорович Хроленко.

Експозиція розміщена на 16 великих стендах і складається з таких розділів:

- Наш край у давнину;
- Білопільля за часів козаччини;
- Білопільля торгівельно-ремісничє;
- Революційні події на Білопільщині;
- Визначні люди краю;
- Велика Вітчизняна війна. Її наслідки для міста та району;
- Білопільля сучасне.

У середині та наприкінці ХХ ст. у нашому місті велися роботи двох археологічних експедицій В.А.Богусевича (1958-1959). У результаті їх роботи були встановлені цінні факти з історії Білопільля. Багато цікавих речей передано до Києва. Але деякі предмети

(кам'яна сокира, кістяна дираколка, монети) все ж знаходяться у краєзнавчому залі нашого музею.

Звичайно, значне місце в експозиції краєзнавчого залу належить матеріалам про перебіг подій Великої Вітчизняної війни на території району, її наслідкам. Протягом 2005-2006 рр. фонди краєзнавчого залу поповнилися матеріалами про воїнів-партизан-уродженців Білопільщини, про підпільні організації, партизанські, патріотичні групи, що діяли на території Білопільського району під час Великої Вітчизняної війни.

Окрім того, зібрано матеріал про видатних людей краю - олімпійського чемпіона з метання ядра Ю.Білонога, місцевих істориків-краєзнавців В.І.Хроленка, М.Д.Ілляшенка, Ю.І.Приходька, Ю.В.Зарка (усі мають педагогічну освіту).

Пошукова діяльність, робота в музеї стали справжньою школою патріотичного виховання для багатьох учнів району.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ляскоронский В. История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст. - К., 1897.
2. Мавродин В.В. Очерки истории Левобережной Украины. - Л., 1940.
3. Хроленко В.Г. Вир-Крига-Білопілья. - Суми, 1997.

СУДЬБА ДОМА-МУЗЕЯ ЧАЙКОВСКОГО В НИЗАХ (попытка социологического исследования)

В период становления молодого независимого украинского государства с его противоречивыми и даже кризисными явлениями в экономике и общественной жизни музейное дело переживает также непростой период. Особенно сложно выживать в такой обстановке маленьким мемориальным музеям-усадебам в районной глубинке. В них сохранена или воссоздана обстановка интерьера прежних владельцев дома или его обитателей.

С одной стороны, такие музеи имеют уникальное воспитательное значение, т.к. они "*пропитаны*" духом их выдающихся владельцев. Простое сознание того, что эту вещь в своих руках держал великий человек, вызывает благоговение перед нею. А культ возвеличивания самого хозяина или обитателей его дома делает "*культовым*" и любой предмет его обстановки.

С другой стороны, такими музеями-усадебками поселковое руководство обычно очень гордится, формально, объективно не имея возможности оказать им сколько-нибудь существенную помощь.

Одним из таких музеев в нашей области является архитектурно-парковый ансамбль в поселке Низы Сумского района, когда-то принадлежавший Кондратьевым - потомкам основателя нашего города. Последний его владелец - Николай Дмитриевич Кондратьев, либеральный помещик, предводитель дворянства Сумского уезда, образованный меценат.

Однако мировому просвещенному человечеству этот дом известен тем, что на протяжении семи лет в нем проводил летние месяцы выдающийся композитор мирового значения П.И.Чайковский. Поэтому эта мемориальная усадебка известна под неофициальным названием "*Дом Чайковского в Низах*".

Многие авторы в своих трудах освещали историю и проблемы этого дома-музея. Так, изучению сумского периода творчества композитора посвятили свои фундаментальные труды А.Н.Народницкий, В.А.Макарова и Л.А.Макарова. В контексте обобщения опыта работы Народных музеев Сумщины писали о Низах И.Т.Гринченко, Л.П.Сапухина, И.Поповченко, А.Ситник. Анализу проблем современного тяжелейшего состояния музея

посвящены публицистические статьи А.Сикорского, Г.Илларионовой, И.Вертиковой, П.Нестеренко и др.

Однако еще никем не изучалось общественное мнение жителей Низов в аспекте отношения их к музею. На наш взгляд, установление *“обратной связи”* с теми, для кого, собственно, и существует музей необходимо для его более успешного функционирования.

Известно, что человек, равнодушный к памятникам истории своей страны, равнодушен и к своей стране. В связи с этим представляется актуальной задача данной статьи - показать, как в глубинке Сумской области отчаянно борется за существование музей-усадьба, связанный с именем П.И.Чайковского, и обобщить, проведя исследование, результаты социологического опроса населения Низов по поводу его отношения к судьбе музея.

Объектом исследования явилось общественное мнение местного населения разных возрастных групп и социального положения по поводу эффективности работы дома-музея.

Цель исследования - изучить общественное мнение разных слоев населения о мемориальном доме-усадьбе и о просветительской работе, которая проводится сотрудниками музея по музыкально-историческому просвещению жителей поселка.

Для выполнения задачи исследования использовались такие методы, как беседа, интервью, анкетирование.

Был проведен срез общественного мнения 2007 г. по 5 возрастным группам: пенсионеры (55-60 и более лет), люди среднего возраста (30-55 лет), молодежь (18-30 лет), подростки (13-17 лет), дети (4-12 лет). Всего в процессе исследования было опрошено 60 человек. Территориальные рамки исследования ограничивались поселком Низы.

Во время исследования была задействована составленная автором анкета, согласно которой населению было предложено ответить на следующие вопросы:

1. Какие культурно-исторические достопримечательности есть в вашем поселке? (Ответы расположить в порядке значимости для вас).

2. Были ли вы сами хоть раз в доме-музее П.И.Чайковского и когда? Что вам больше всего запомнилось от посещения?

3. Что вы знаете о Чайковском, о его творчестве? В чем значимость творчества Чайковского для вас, прежде всего?

4. Знаете ли вы историю этой усадьбы?

5. Знаете ли о том, как связана жизнь и творчество П.И.Чайковского с Низами?

6. Известно ли вам теперешнее состояние музея? Оказываете ли вы лично какую-то помощь в содержании музея?

7. Нужен ли дом-музей сегодня? На ваш взгляд, есть ли будущее у музея?

Результаты анкетирования дают возможность сделать интересный вывод: 91% (54 из 60) опрошенных знают о личности П.И.Чайковского и хотя бы единожды были в доме-музее (обычно, в школьном возрасте). Из них с творчеством Чайковского в Низах были намного более осведомлены анкетированные возрастных категорий *“пенсионеры”* и *“люди среднего возраста”*. Их ответы на вопрос о значимости композитора и усадьбы в историческом и культурном контексте Низов звучали наиболее оптимистично: *“Ведь это наша первостепенная гордость!”* (технолог, 60-70 лет), *“Наша история”* (продавец, 40-45 лет), *“В нашей жизни музеи как хранители исторической памяти и традиций культуры играют исключительную роль”* (преподаватель, 40-45 лет). Примерами единичных ответов анкетированных, которые оказались в меньшинстве по ответам на этот вопрос, были: *“Зачем он нужен! У меня есть дела важнее, чем ходить в музей”* (продавец, 50-55 лет), *“Лучше бы больницу или дом под квартиры на месте музея построили”* (инженер, 50 лет), *“Не имею понятия, кто такой Чайковский”* (школьница, 17 лет, из Сум). Были и раздраженные реплики: *“Ни о какой гордости здесь говорить неуместно. Это не гордость, а позор для всех нас! Скоро от дома останется один фундамент...”* (водитель, 35 лет).

Группы занятий	Знают	Ознакомлены	Не знают
Работники сферы образования	6	1	0
Работники сферы обслуживания и торговли	3	7	1
Квалифицированные работники	2	2	0
Простейшие профессии	4	9	3
Учащиеся школ и студенты	7	5	1
Учащиеся дошкольных учебных учреждений	1	7	1

Таблица 1. Распределение анкетированного населения по группам занятий

Возраст	Знают	Ознакомлены	Не знают
Пенсионеры (55 + лет)	7	8	0
Средний возраст (35-45 лет)	5	6	2
Молодежь (18-25 лет)	2	5	2
Подростки (13-17 лет)	4	6	1
Дети (4-2 года)	5	6	1
Всего	23	31	6

Таблица 2. Распределение населения по возрасту

Среди итогов, подведенных по результатам анкетирования, хотелось бы выделить тот факт, что практически все знают, кто такой Чайковский, и как положительный момент отмечают наличие музея в их поселке.

Небольших мемориальных музеев, разбросанных по глубинкам, совсем не так много, как иногда кажется. И те, что есть, окружены любовью местных энтузиастов, добровольных музейных работников, действующих практически на «общественных началах». К таким можно отнести и заведующую Низовским филиалом музея Л.Н.Коген, т.к. она единственный сотрудник музея и хранитель, и экскурсовод, и следит за порядком. Из беседы с ней выяснилось, что здание уже 11 лет не отапливается, «отрезан» свет. От холода и сырости оно активно разрушается. Особенно драматично то, что это - музей музыкальный, и, вместе с домом, разрушается прекрасный рояль с подсвечниками времен П.И.Чайковского, а также подлинная мебель дома Кондратьевых. Нельзя не согласиться с Л.Н.Коген, что самый последний, но подлинный камень дорожке всякой вновь отстроенной мишуры.

Причина всех бед видится заведующей в довольно скудных финансовых возможностях поселкового совета, а также в банкротстве спонсора музея до 2007 г. - Низовского сахарного завода.

Музей ведет очень большую просветительную работу - все дети Низов, начиная с детского сада, а затем и школьники, в обязательном порядке посещают с экскурсией этот дом-музей, гуляют по прекрасному старинному парку. Летом приезжает по 5-6 экскурсий (по 15 чел.) в месяц, хотя в прежние времена, - вспоминает Л.Н. Коген, - бывало по 5-6 экскурсий в день. Весной

на территории музея проводятся фестивали народных хоров.

Из интервью с главой поселковой администрации Т.А.Коноваленко выяснилось, что наличием в поселке музея Чайковского она гордится, но... денег на поддержание музея нет. Помощи она ждет только из области, куда давно отправлены и канули без ответа все челобитные бумаги.

Более активную позицию в этом вопросе заняли известные в Сумах музыканты-просветители, общественные деятели В. и Л.Макаровы. Из беседы с ними выяснилось, что в поддержку музея ими организован региональный Детский фестиваль-конкурс «Пролісок», посвященный пребыванию Чайковского на Сумщине. В апреле 2007 г. он пройдет уже в четвертый раз. Около 150-200 детей из разных уголков Украины (были участники из Крыма, Донбасса, Краматорска) вместе с учителями и родителями приедут перед закрытием фестиваля поклониться Чайковскому в Низы, несмотря на грустное состояние музея, а победители будут играть на оттаявшем рояле.

Так что музей пока живет и, как показало наше исследование, выполняет свою облагораживающую функцию.

Нельзя не согласиться с Д.С.Лихачевым, который утверждал, что человек живет не только в природной среде, но и в среде, созданной культурой его предков и им самим. И сохранение культурной среды - задача не менее важная, чем сохранение окружающей природы.

МІСТЕРІЇ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ: ВІД МИСЛЕННЄВОЇ РЕАЛЬНОСТІ МІФУ ДО МІСТИЧНОГО СПОГЛЯДАННЯ РИТУАЛУ

Для філософії питання співвідношення міфу і релігії є дискусійним. Як правило, між міфом і релігією або проводять чітку межу, або розглядають як рівні поняття чи ціле і його частину. Серед відомих прихильників першої точки зору - С.Рейнак (міф - це тільки оповідь, а релігія - вираження емоцій в діях), Е.Ленг (міф сповнений магією, обманом; релігія - моральне світобачення), В.Вундт (релігія є тільки там, де є віра в богів; віра в духів чи демонів як характерна особливість міфу - тільки прояв зародження релігії), С.Токарев (міфотворення не пов'язане з релігією: релігія в класовому суспільстві існує як інституція і є, зняряддям підкорення мас, міфотворення безкласового первісного суспільства мало ж несвідомий характер). Іншої точки зору дотримувалися Е.Тайлор, Н.Харузін, Д.Брінтон, П.Лафарг та інші.

Певною мірою така традиція вітчизняної та зарубіжної філософської думки сприяла виробленню двох тенденцій: 1) віднайденню у міфі того, що змістовно не пов'язане з релігією чи релігійністю і є щодо неї паралельним; 2) з'ясуванню в самій релігії міфів як конструкцій свідомості, що дають людині певні апріорні точки для здійснення морального вибору в складних ситуаціях. Але міф і релігія за такого бачення або радикально розходилися між собою, або зближались настільки, що розчинялася сакральна, містична частина релігії як її невід'ємна складова компонента, що дає їй життя впродовж тисяч років не як інституції чи певному складному соціальному утворенню, схильних до реорганізації, тимчасовості, вузькості інтересів, а як живому внутрішньому досвіду самопізнання людини віруючої. Проте крайність першого порядку для розуміння сутності міфу й релігії мала, можливо, менш негативні наслідки, ніж другого, оскільки релігія перетворювалася на міф, під яким самими науковцями часто розумілася фантастична уява, примарна ілюзія, вигадка, яка в реальному житті ніде й ніколи не зустрічається. Містичність автоматично підмінялася міфічністю, завжди близькою до фантастичності.

Що ж у такому разі залишалось від містики - причастя хлібом

і вином, воскресіння Христа чи обрізання іудея в раціоналізованій свідомості? Міф! Та чи можна безпосередньо вважати містику як складову релігії міфом, а містичність як ознаку релігійної свідомості міфічністю (міфічною свідомістю)? Поза всякого сумніву, що між міфом і релігією існує органічно тісний зв'язок, як і між міфічним і містичним. Але для релігійної свідомості, попри всі наукові тлумачення проблеми, між першим і другим знаходиться прірва, прокладена самою людиною як творцем того й іншого, яка, з одного боку, духовно розвивається, інтелектуально змінюється відповідно до культурного розвитку всього суспільства, а з іншого боку, сутнісно залишається тією ж, належною до двох своїх природ.

З огляду на це особливе значення для з'ясування проблеми співставлення міфу і релігії має позиція О.Лосева, низку робіт якого вперше опубліковано тільки сьогодні. Спільне і відмінне в міфові і релігії він виявив через поняття чуда. Лосев вважав, що чудо в міфові і релігії - це *“справжня реальна дійсність, не метафорична, не переосмислена, але абсолютно самостійна, ...яку треба розуміти так, як вона є, наївно і буквально”*¹. Цією чудесною реальністю є саме життя, якому не можна перестати дивуватися, обравши певну точку зору. Але кожен у цій реальності, на думку автора, дивується тільки тому, що особисто для нього, можливо, ще вчора невидиме і незрозуміле в своїх зв'язках, проявилось. Через що чудо є явищем особистісним, тим, що народжується в самій людині як збіг чи синтез двох або більше планів дійсності (зовнішнього і внутрішнього, ідеї і становлення, ідеального архетипу і його втілення тощо). Але в міфові і релігії, за діалектикою Лосева, виявляються зовсім різні типи чудес, які в смисловій площині *“буття-вічність”* демонструють сутнісну різницю самих культурних утворень. У релігії, яка є *“самоутвердженням особистості в вічному бутті”*, чудо пов'язане з містичним досвідом богопізнання як фактом, перетворюючи релігійний міф в *“міф абсолютизований”*². У безрелігійному міфові, або, як його називає О.Лосев, *“відносному міфові”*, *“чистому міфові”*, чудо ніяким чином не пов'язане з прагненням особистості до вічності. Воно є тільки інтуїцією вічності, що відповідає певному рівню пізнання і самовіднесення особистості до інобуття, результатом збігу *“ідеально-можливого”* з *“реально-випадковим”*³. Викликане бажанням особистості утвердитися в цьому житті, чудо *“відносного міфу”* не пов'язане ні з містичним досвідом, ні з його рефлексією і постає як одна індивідуальна

історія, тимчасова і плінна, без її “розумного осмислення”.

Через таке розуміння чуда для О.Лосева міф, який у змістовному і смислово-відношенні є ширшим за релігію (релігія - специфічна міфологія), без “релігійного нерву” і істинного чуда є лише оповіддю, певним наближенням до поезії, якій все рівно, що зображати; “тілесно утвердженим поетичним образом, картинним випромінюванням особистості”⁴. Він з’явився і існує тільки тому, що існує релігія, яка піднімає питання утвердження особистості в вічності. Релігія ж, на думку Лосева, з’явилася з появою містерій, які релігійно-містичні інтуїції, властиві і міфології, перевели в конкретні осмислені і цілеспрямовані дії⁵.

Отже, в діалектиці міфу О.Ф.Лосева міфічне і містичне не зводяться одне до одного, як і міф та релігія. Вони характеризують абсолютно різний ступінь виявлення в людині, що “рухається” до особистісної (міфічної) мети, її потенційних можливостей, завжди пов’язаних із чудом як таким, що викликає подив у самому собі, але подив містичного факту чи подив міфічного смислу, оскільки для міфології факт - ніщо, інтерпретація смислу - все, для релігії ж містичний досвід - факт, який є все, його смислова інтерпретація - ніщо.

Поділяючи думку О.Лосева, що спільне в міфові і релігії знаходиться в самій людині, але яке по-різному проявляється як даність міфічної чи містичної свідомості, яка актуалізується в ритуалі, виникає потреба на прикладі містерій Стародавньої Греції як певної основи для християнської містики проаналізувати антропологічні принципи та закономірності зміни форми буття міфу - від мисленневої реальності до містичного споглядання, що і є метою даної роботи.

Як відомо, слова “міф” і “містика” мають грецьке походження і відповідно означають “переказ”, “легенда” і “таємничий”. Етимологія та походження самих назв понять вказує на те, що греки їх чітко розрізняли, вкладаючи в них різний смисл. Як і для сучасників, для греків міф був все-таки оповіддю, реальність подій якої не завжди сприймалась як об’єктивна дійсність. У Гомера, наприклад, реальність міфічних подій сумнівів не викликала, тим більше, що вона включала певні історичні факти. Для Софокла, Еврипіда чи Аристофана міфічні герої і боги стали ледь не звичайними людьми, здатними на незвичайні пристрасті і вчинки. Для більшості грецьких філософів, які намагалися за допомогою розуму осмислити себе і світ, міф став однією із художніх форм, твором з алегоричним змістом (“Поет... має творити

міфи, а не міркування” (Платон).

Проте міф для греків мав також і інше значення. Він був змістовною основою містерій, які проводилися в Греції ще в доісторичний період, і були, на думку вчених, запозиченням з Єгипту та Криту. Як відомо, в основу містерій покладалися не всі міфи, а тільки деякі. Дозволеними, державними були лише ті, які вимагали від учасників високої моральності та через ритуал сприяли її досконалості. Своєрідними школами етики були Елевсинські містерії чи Афінівські, до яких могли залучитися всі бажаючі, незалежно від соціального положення, статі, країни, але не “заплямовані кров’ю” чи неблагочестям. Містерії, які перетворювалися на оргіастичні свята, наприклад, на честь богів Орфея, Вакха, Котітто, Кібели, вважалися незаконними та навіть переслідувалися.

Справа в тому, що міф у результаті спеціальної підготовки до участі в містерії та під час виконання певних ритуальних дій у навмисно створеній атмосфері свята перетворювався на дійсність. Оповідь ставала специфічною внутрішньою реальністю, яка викликала відчутні зміни в почуттях, у стані свідомості людини, в усьому її єстві. Саме цим пояснював французький історик Ш. Діль глибоке благоговіння перед Елевсинськими містеріями найвидатніших діячів античності: філософів, державних діячів, ораторів, істориків, поетів, серед яких Піндар, Платон, Аристотель, Сократ, Цицерон та інш., які були посвяченими в таємницю містерії. Без сумнівів, на основі власного досвіду вони визнавали вплив містерій на душу людини та можливість “блаженства” останньої після смерті. Тільки всезагальне визнання і повага до містерії, розуміння суті справи та її значення можуть пояснити той факт, що й до сьогодні, попри двохтисячолітнє існування містерій та глибокий інтерес до них сучасних учених, ми не маємо повного уявлення про те, що ж насправді у містеріях відбувалося.

Невипадковим, очевидно, є і те, що ритуал тримався в секреті від непосвячених та тих, хто вважався нездатним досягнути в священнодії природу речей, людського духу, його відношення до тіла та піднятися до вищої сходинок життя. Логічно, що з уявленням греків про гармонію певні знання, які мали місце в містеріях, треба було оберігати від профанної свідомості, аби в силу нерозуміння значення певних дій, хоча б і однією людиною, не була порушена гармонія природи, суспільства чи Космосу. Адже “хаос і безумство містерій у кінцевому результаті ведуть до порядку” (Аристотель). Але в такому разі порядок може бути не тільки не

встановленим, але і порушеним, а хаос дій викликати хаос подій.

Певною закономірністю можна вважати і те, що греки в основу Елевсинських містерій як державних поклали міф про Деметру, Кору та Аїда, а не якийсь інший міф, який нагадує не менш відомий єгипетський міф про Ісіду чи аккадський міф про Іштар.

Деметра, як і інші богині, символізувала життя, найвищими виявами якого в світі людей є народження дитини чи прихід весни, поява колосу або взагалі родючість в циклічному коловороті природи. При цьому поява на світ нового життя як продовження буття постає виключно плодом любові, у даному разі матері, богині, природи. Через що життя і любов тут утворюють ту загальноієрархічну єдність всього живого, в тому числі і Космосу, як органічної цілісності, порушення чи втрата якої як єдності хоча б на одному із рівнів викликає хаос, дисгармонію, а отже, безплідність, страждання, смерть. У міфів розлучення Деметри і Кори стало подією, яка ледь не призвела до загибелі всього живого, загрожуючи й богам. Возз'єднання ж матері й доньки стало відновленням втраченої єдності серед богів, людей, в природі, що означало збереження життя і його вічне продовження.

Тож, міф про Деметру містив у собі найважливішу для древніх *ідею-смысл* любові і єдності як самого життя, здатного долати смерть, перетворюючись на вічність. У Елевсинських містеріях ця ідея практично реалізовувалася таким чином, що кожен посвячений мав внутрішньо пережити відновлення втраченої єдності богів та всього суцього як своє особисте злиття з богами, що давало сподівання на власне безсмертя. Відчуття цього моменту перевершувало межу звичайного, людського, що розцінювалося як божествене, таємниче, містичне.

Проте що ж у містеріях "*оживляло*" міф, який був відомий свідомості тільки як оповідь про реальні події, в "*живу*" і вражаючу реальність? Насамперед, привертає увагу, що проведення містерій, у тому числі й Елевсинських, ґрунтувалося на декількох *умовах* (принципах), присутніх як у ритуалах древніх культур, так і в обрядах релігій світу сьогодні, в тому числі й християнства. Найзагальнішими серед них є такі: 1) Спеціальна попередня підготовка кожного з учасників як внутрішнє налаштування та самозміна, яким сприяли конкретні дії, зокрема жертвопринесення, певна аскеза, пошуки містагога, визнання гріхів як аморальних вчинків, які могли відвернути Деметру чи інших богів, та інш. Підготовка відбувалася не тільки впродовж року, але й

безпосередньо перед проведенням свята. Наприклад, обов'язковим було "*очищення*" кожного учасника річковою та морською водою, яка, вважалось, має очищувальну силу; участь у процесіях, змаганнях тощо. 2) Поступовість, тривалість у часі, "*напруження*" напруженості. Так, свято в Елевсині тривало три дні, а його проведення вимагало певної поетапності: від повільної процесії з Афін до емоційної, навіть екстатичної, храмової драми та споглядання як кульмінації містерії. Поетапним було і посвячення в священнодію учасників містерій: попереднє посвячення в місти та остаточне (не раніше наступного року), що робило його споглядаючим (епоптом). 3) Певна організація, обов'язкова наявність керівника чи керівників: містагога при підготовці бажаного до посвяти та ієрофанта чи дадуха під час проведення самого свята.

Досягнення містичного споглядання в грецьких містеріях мало і низку антропологічних *закономірностей*, які також присутні в усіх містико-релігійних практиках. Так, поза всякого сумніву, проведення ритуалу античних містерій було спрямоване на психосоматичні зміни в його учасників. Насамперед, містична кульмінація свята включала всі можливі для даної культури дії, пов'язані зі зміною руху, ритму. Найпоширенішими серед них були оркестрова музика, гімни, пісні, танці, які поєднувалися зі спеціальними словесними формулами і молитвами, що передавали смисл даного свята і водночас викликали зміну фізичних вібрацій в тілі людини та поза нею.

Особливий психічний вплив на стан учасників також мали священні дії, що театралізовано розігрувалися посвяченими в нічному храмі з використанням світла, звуку, священних символів і предметів. У незвичайних умовах емоційне, проникливе програвання тих чи інших міфодраматичних ролей та ритмічне повторення певних звуків і рухів викликали зміни стану не тільки душі і тіла, але і стану свідомості учасників.

Окрім того, існує думка, що греки при проведенні містерій для підсилення зміни всіх психічних і фізичних процесів у людині могли використовувати спеціальні ритуальні напої, наприклад, вино, ерготизоване пиво чи якийсь інший відвар із злакових культур, які викликали емоційне збудження та сприяли внутрішньому спогляданню міфічного моменту возз'єднання Деметри і Кори як особистого злиття з богами.

Як свідчать сучасні дослідження, використання наркотичних

засобів чи спиртних напоїв було і залишається досить традиційним засобом “*штурмування*” зміни психо-фізичних процесів у багатьох містичних практиках світу⁶.

Проведення містерій для древніх греків мало не тільки смислове, але і *практичне значення*. Містична реальність, яка все-таки формувалася в актуальній реальності і в ритуалі “*розгорталася*” як божественна, впливала, в свою чергу, на об’єктивну реальність. Тобто одна реальність, яка була основою для іншої, в свою чергу, опинялася під її впливом. Коловорот взаємовпливу декількох реальностей, можливих для людини, зокрема пояснюється тим, що посвячені не були сторонніми спостерігачами міфічних подій, а самі перетворювалися на частину містичної реальності, незвичність, значущість, всеохоплюваність та емоційність сприйняття якої позначалися на подальшому ставленні до життя, розумінні його вищого сенсу. Чому, власне, існувало переконання, що посвячені будуть жити вічно з богами, а їхня пам’ять не буде стертою рікою Забуття (Платон). Ритуал змінював і психо-фізичний стан суб’єкт-учасників.

Так, наприклад, Платон і Аристотель вважали, що надзвичайно пристрасне піднесення в ритуалі з наступаючим після нього катарсисом мають дивну лікувальну силу. Відома сьогодні також і думка С.Грофа про те, що містерії були ефективним механізмом зцілювання душевних розладів⁷.

Отже, щодо розуміння древніми сутності та значення містерій як “*живих*” міфів можна зробити низку висновків:

1. Буття та статус міфу змінювалися зі зміною стану свідомості людини: для звичайної свідомості (міфічної свідомості) в актуально даній ситуації він був тільки оповіддю (історією), в реальність подій якої вона *вірила* та про які *мислила*; для містичної свідомості, зміненої в ритуалі, міф ставав внутрішньо *спостережуваною* реальністю, яка вимагала подальшого осмислення “*побаченого*”, утворюючи в суспільстві певні знання.

2. Перетворення міфу на містичну дійсність не було стихійним, а ґрунтувалося на уявленні про буття людини як багатопланове (індивідуальне, колективне, всеохоплююче), підтверджуване досвідом попередніх поколінь. При цьому цілісно мислилася як сама людина, наділена розумом, фізичним тілом, здатністю до емоційних переживань, волевиявленням, цілеспрямуванням, так і її зв’язок з “*цілим світом*” як божественним,

значно більшим за реальність світу матеріальних речей.

3. Перехід від актуального плану буття до містичного як потенційно можливого “*здавався*” змістом конкретного міфу, що мав особливу *смислову цінність*, і “*організовано*” здійснювався через ритуал шляхом виконання певних ритмічних *дій*, які змінювали загальний стан людини та її свідомість.

4. У смисловому та самоорганізаційному відношенні “*перетворення*” міфічної реальності на містичну є ширшим явищем, ніж особливістю грецької чи іншої древньої культури. Поліонтологічність людської реальності є загальнокультурним явищем, зафіксованим в різних ритуалах, містичних практиках та релігіях світу, які ці практики і ритуали перетворювали в специфічні знання.

Беручи до уваги поширеність, популярність міфів у стародавньому світі та їх багатотомове (починаючи з доцивілізаційного періоду) “*перевтілення*” в ритуальному досвіді містерій, вершиною яких можна вважати Стародавню Грецію з державним рівнем залученості до них, зрозумілим стає саме прагнення греків за допомогою розуму, логічного міркування осмислити буття людини, пізнати всю дійсність, більшу, ніж людську, насамперед, шляхом пізнання самого себе, оскільки внутрішнє самоспоглядання відкривало інший світ, не тотожний зовнішньому, який поставав значно більшим і вищим, але не менш реальним.

Безсумнівність його існування, “*зримість*” ідей, здатність навмисне і свідомо досягати, вдаючись до певних заходів, для грецької культури класичного періоду стало тим фактом, який не міг не відобразитися в філософських системах, зокрема Платона. Цілісне ідеальне буття як єдність зовнішнього і внутрішнього тепер вважалось іманентним божественному і мислилось реальним, “*справжнім буттям*” (Платон), хоч і містичним, таким, що перевершувало саме життя та змінювало світобачення.

Тож, для грецької класичної філософії міф як реальність, який безпосередньо внутрішньо-досвідною реальністю не був, залишився позаду як поетичне, образне, художнє утворення, що тільки указував на божественну перспективу людського буття, не відкриваючи його як такого. Натомість у результаті прагнення логічно, з позицій розуму пояснити причини та значення таємничої реальності, що досягалася в містеріях, у грецькій філософії з’явилася раціональна містика, “*містика раціоналізму*” (В.Петров) або, як висловився П.Блонський, “*античний містичний раціоналізм*”⁸, для якого раціональне і містичне не тільки не були протилежними

чи несумісними, а ставали взаємонеобхідними, логічно взаємопов'язаними як єдиний шлях до істини. Але свою істину, наприклад, Платон, Геракліт, не маючи змоги висловити дискурсивно, передавали через форму міфу. Тобто містична реальність, яка відкривалася в результаті пізнання, що ґрунтувалося на раціональних засадах, знову “вдягалася” у міфічну форму як найбільш поширену і легку для сприйняття (внутрішнього розміщення) звичайною свідомістю, несучи вже інший смисл - смисл збігу двох планів буття як цілісності. Такий міф вважати “філософською інтерпретацією” античної міфології, в основі якої все та ж уява, як це доводив Я.Голосовкер, не можна⁹. Містичний міф мав іншу основу - особистісний досвід “цільного сприйняття дійсності” (О.Лосев), незвичайні риси якого свідомо вкладалися в звичайну для греків форму сприйняття.

Отже, в античній культурі, яка стала своєрідною межею між первісною та європейсько-християнською культурами, відбувся перехід від людини мислячої і обожнюючої весь світ до людини, яка через раціональне пізнання самої себе відкрила власне божественне буття, тобто відбувся перехід від міфічної свідомості до містико-раціональної або містико-міфічної свідомості, яка в подальшому трансформувалася в містико-релігійній та раціонально-науковій системах, які, як виявляється, є близькими за своєю антропологічною природою, але не розуміють одна одну.

¹Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. - М.: Политиздат, 1991. - С.47.

²Там же. - С.97.

³Там же. - С.164.

⁴Там же. - С.94, 162.

⁵Там же. - С.157.

⁶Гроф С. Космическая игра. - М.: Изд-во Трансперсон. ин-та, 1997. - 256 с.; Хоружий С.С. Заметки к энергийной антропологии. “Духовная практика” и “отвержение чувств”: два концепта в сравнительной перспективе // Вопросы философии. - 1999. - №3. - С.55-85; Теліженко Л.В. Містичний досвід як антропологічний модус: синергетичний підхід. Монографія. - Суми: ВВП “Мрія-1”, ТОВ, 2007. - 176 с.

⁷Гроф С. За пределами мозга. - М.: Изд-во Трансперсон. ин-та, 1995. - 278 с.

⁸Петров В.П. Личность Сквороды // Философская и социологическая мысль. - 1995. - №5-6. - С.205.

⁹Голосовкер Я.Е. Логика мифа. - М.: Наука, 1987. - С.16.

СКАРБИ РІДНОГО КРАЮ

(матеріали до курсу “Історичне краєзнавство Сумщини”)

Немає сенсу черговий раз наголошувати на необхідності і важливості вивчення минулого свого народу, своєї землі. Зрозуміло також, що не можна любити і поважати Батьківщину, не знаючи і не люблячи минулого свого міста, села, вулиці, рідної школи. Саме тому вже кілька років у Сумському державному університеті викладається курс “Історичне краєзнавство Сумщини”, один з матеріалів до якого подається нижче.

Перше, що спадає на думку при слові “скарб”, - це величезні скрині-сундуки або бочки, оббиті фігурним кованим залізом і наповнені золотими монетами, дорогоцінним камінням, коштовними прикрасами. А ще - таємниці всіляких політичних колізій, піратські рейди, підземні ходи, печери. Одним словом, скарби асоціюються, з одного боку, з грошима і можливістю раптового збагачення, з іншого - з романтичними подорожами, інтригами та пригодами.

Майже завжди під час пошукових студій, розвідок, археологічних досліджень доводиться спілкуватися з місцевими жителями, часто - людьми немолодими, старожилами навколишніх сіл. Звичайно, вони цікавляться, що ж то ми шукаємо, розглядають знахідки, потім починають переповідати те, що чули ще в дитинстві від старого дідуся або бабусі, а ті, мовляв, в свою чергу, від своїх батьків та дідів.

Як правило, в цих легендах-оповідках йдеться про бій зі шведами (можливі варіанти - з татарами, поляками), що колись тут відбувся, про полкову, церковну, князівську або ханську скарбницю, яку довелося залишити, бо не встигли її вивезти - такою важкою вона була. Місце ж, де захований цей скарб, відоме, треба лише покопати... Можуть бути сюжети на тему золотої карети, возів з книжками в коштовних оправах, золотих човнів, зброї, оздобленої дорогоцінним камінням, золотом.

Цікаво, що такі розповіді мають свої особливості. Скажімо, якщо дія відбувається в сільській місцевості, то й скарби виявляються закопаними глибоко у землю або в підніжжя великого пагорба. Якщо ж йдеться про місто, то переважає *абсолютно правдива* версія про підземні ходи, що тягнуться на багато верст і проходять навіть під річками.

Такі оповіді поширені, зокрема, в старих містах - Ромнах, Путивлі, Конотопі, Глухові. Правда, в цих містах є й деякі реальні підстави для цього. Це підземні переходи, які правильніше було б називати підземними коридорами або нульовими поверхами. Колись вони зв'язували між собою численні церковні та господарські будівлі. Сьогодні, коли вже не існує більшості храмів і їхнє колишнє місцерозташування забулося, ці коридори, склади, льодники дають яскравий матеріал для всіляких фантазій і збуджують уяву.

Характерно, що в існування підземних ходів, в яких начебто зберігаються скарби, інколи вірять і люди досвідчені - історики, архітектори, журналісти. Але складно навести хоча б один приклад, коли на підставі таких народних переказів вдалося б відкрити який-небудь скарб. В дійсності все прозаїчніше, хоча разом з тим і романтичніше.

Люди завжди вірили, та й часто вірять і сьогодні, у щасливий випадок, в чудесне везіння. Тим паче, що випадків, коли й дійсно було знайдено той чи інший скарб, не так вже й мало. Час від часу газети, радіо, телебачення сповіщають про такі сенсаційні знахідки. Але це завжди є випадковістю. Навіть археологи, розкопуючи давні пам'ятки, не знають наперед, які конкретно речі їм відкриються.

Як правило, скарб - це речі, що були захищені їхнім володарем під час якоїсь небезпеки, скажімо, нападу ворогів або злочинців. Власник скарбу приховував його, поклавши у скриньку або горщик, загорнувши у шкуру, подалі від стороннього ока, в надії повернутися, коли небезпека мине. Все це робилося крадькома, і окрім володаря про це ніхто не повинен був відати, інакше хтось інший міг би привласнити скарб. Якщо ж він пролежав у схованці століття, а то й тисячоліття, то зрозуміло, що колишній володар загинув або помер, не маючи змоги повернутися і забрати свою власність.

Скарби є надзвичайно цінним джерелом історичної інформації. Справа в тому, що їх завжди приховували від стороннього ока під час небезпеки, утаємничували, тобто на відміну від більшості дій тієї чи іншої людини - демонстрації бідності або, навпаки, хизування багатством, скарби об'єктивно відбивають соціальний і майновий стан особи.

В цілому, всі скарби можна умовно поділити на дві групи: ті, що складаються з грошей (звичайно, металевих, - такі скарби звуть монетними), та ті, що містять речі. Трапляються і комбіновані скарби, в яких разом з речами зустрічаються і монети. Але це буває досить рідко і свідчить, що скарб приховували на швидку руку.

Справа в тім, що наявність грошей у складі скарбу, як правило, є показником того, що вони були в той час в обігу. Отже, на них можна було обміняти і речі, тобто продати їх, отримавши еквівалентну вартість у вигляді більш зручних для зберігання компактних монет.

Якщо монети були срібними або золотими, то звичайно їхня вартість з часом помітно не змінювалася. Але трапляються скарби і з мідних п'ятаків. Ці монети в більш пізні часи вже не були грошима в повному розумінні слова, а являли собою звичайний металобрухт або предмети колекціонування. У XIX столітті багато таких мідних скарбів, вага яких іноді сягала кількох кілограмів, було виявлено на Україні, зокрема на Сіверщині - в Кролевецькому, Глухівському, Новгород-Сіверському повітах. В присутності державних чиновників складався відповідний акт, і монети потрапляли на переплавку. В свій же час - тоді, коли вони *ходили*, - це були досить значні суми.

Речові скарби складаються з дорогоцінного посуду, ювелірних виробів, що мають велику художню та історичну цінність, або з речей господарського призначення.

Операції, пов'язані з купівлею-продажем, в давні часи відбувалися значно рідше, ніж в наші дні. Значні ж торговельні угоди, наприклад, пов'язані з великими партіями хутра, шкіри, тканин, зерна, солі, носили сезонний характер або й взагалі відбувалися раз на кілька років. Це було зумовлено часом збору врожаю, заготівлею хутра, ритмічністю руху торговельних караванів, що, в свою чергу, залежав від політичних обставин на торговельних трасах-гостинцях.

Таким чином, гроші тривалий час залишалися нерухожими, а оскільки сейфів, банків, ощадних кас не існувало, то й доводилося приховувати їх до зручної нагоди.

Показовими в цьому смислі є факти виявлення монетних скарбів по маршрутах древніх торговельних магістралей. Гроші осідали у місцевого населення, яке вело торгівлю з купцями і жило на берегах річок, неподалік від шляхів, по яких і рухалися торговельні флотилії та купецькі валки.

Сьогодні дослідники саме по місцях *випадіння* скарбів часто можуть встановити напрямок того чи іншого торговельного шляху. Обов'язково десь неподалік будуть залишки давнього населеного пункту. А якщо таких скарбів трапилося кілька в одному районі, то це означає, що тут сходилося кілька доріг і знаходилося місце, де

купці відпочивали, укладалися угоди, відбувалися торги, обмінювалися або перевалювалися товари.

Саме через ці торговельні факторії, своєрідні перевалочні пункти і розходилося по слов'янських землях, пізніше по Русі, срібло у вигляді монет. Інколи монети виконували свою пряму функцію, виступаючи в якості грошей, а частіше потрапляли у майстерні ювелірів, щоб перетворитися на прикраси, посуд, церковний реманент.

Виходячи із кількості знахідок скарбів на конкретній території, тобто густоти їхнього скупчення, кількісного та вартісного складу монет, приналежності їх до певного часового проміжку та місцевості, де їх карбували, можна з високим ступенем достовірності визначити не лише маршрути купців, але й обсяги торговельних операцій та час, коли вони здійснювалися. Навіть більше - співставивши лабораторними методами склад монет і срібних речей з різних пам'яток (інколи віддалених від місця відкриття скарбів на сотні кілометрів), можна говорити і про шляхи просування та ареал розповсюдження срібла та масштаби його використання.

Звичайно, приховували речі найбільш цінні, а отже - рідкісні для свого часу, тобто необов'язково це були монети, вироби з дорогоцінних металів або каміння. Це могли бути і речі побутового та господарчого призначення, наприклад, знаряддя праці - коси, наральники, чересла. Сьогодні такий сільськогосподарський реманент, що являє собою поїдені іржею непривабливі залізні вироби, звичайно ж, нічого не коштує у грошовому сенсі. У свій же час він становив неабиякий капітал.

Проте сьогодні такі речі мають вже іншу цінність - вони становлять інтерес як матеріали, що значно розширюють наші знання про минуле. Скажімо, стосовно сільськогосподарських знарядь, зокрема їхньої форми, складу металу, з якого вони виготовлені, та інших ознак, археологи в сукупності з іншими даними встановлюють, що саме вирощували колишні господарі цих речей, як обробляли ґрунт, рентабельність вирощування тієї чи іншої культури, рівень ковальської справи і технологічні особливості. Навіть сама наявність певної кількості тих чи інших речей або їхня відсутність може бути важливою ланкою в системі обґрунтування певних висновків та узагальнень.

Нижче зупинимось на кількох скарбах, знайдених на Сумщині.

СКАРБ ТЕРЕЩЕНКА

У 1878 р. на хуторі Ф.Н.Терещенка було знайдено скарб коштовних речей, що складався з колтів, криновидних підвісок до намиста, двох перснів, гривни і оправленої у срібло підвіски з зеленуватого каменя. Збереженість речей була низькою.

Добре зберігся щиток від персня, малюнок на якому, можливо, міг бути пов'язаним з князівськими знаками. За якістю виготовлення він є продуктом другорозрядної майстерні, хоча й не рядової - тут володіли такими складними методиками, як чорніння та гравірування по сріблу. Час виготовлення колтів, як вважає Б.О.Рибаків, - XI ст.

ПРОРИС ЩИТКА ВІД ПЕРСНЯ.
ЗА Т.І.МАКАРОВОЮ

Важливо було б дізнатися, де саме було знайдено цей скарб. У літературі він проходить "клад Ф.Н.Терещенка", що був знайдений "на хуторі Терещенка" у Путивльському повіті Курської губернії, ніби десь неподалік від літописного Виру (нині - м.Білопілля).

Складність у тому, що Терещенки - відомі підприємці-цукрозаводчики, меценати, засновники кількох музеїв у Києві і володарі великих приватних колекцій старовини та живопису, мільйонери - володіли багатьма землями, в тому числі на Глухівщині та Путивльщині. Їхні маєтності часто переходили від одного представника династії до іншого. Як зазначається у літературі, цей скарб був подарований Російському історичному музею у Москві Федором Николовичем, але невідомо, чи саме на його володіннях його було знайдено, чи на землях брата, сестри, батька, чи ще когось з родичів.

ТАЄМНИЦЯ ПАГОРБА ТРИФОН. ХАРІВСЬКИЙ СКАРБ

Осінь тільки ще починала набирати силу, було тепло, зелено. Головною ознакою вересня були майже повністю чорні поля - врожай було зібрано, закінчувалася оранка під озимину.

Старенький тракторець надривно гуркотів, інколи фиркаючи,

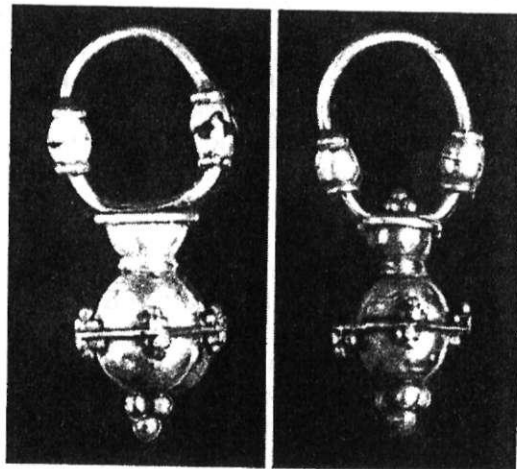
проте посувався повільно - занадто глибоко цього разу плуг врізався в ґрунт. Поступово машина заповзла на невелике, пласке підвищення, дмухнула синьою хмаркою і рушила далі до кінця гону. Потім, розвернувшись, зупинилася.

Зовсім поруч був Сейм, неподалік - гайок, за ним в далині темнів ліс. Урочище це місцеві жителі називають Трифон, мовляв, жив колись чоловік з таким ім'ям, сюди ходив рибалити. А старі люди, заперечуючи, казали, що назва та ще раніше була, з давніх часів, з дотатарських...

В кабіні було жарко, але робота не була занадто важкою: орати - не косити. Якщо й не дуже точно покласти борозну - великого гріха не буде, бо поле ж чисте.

Раптом тракторист помітив вигорнуті з землі шматки обпаленої глини - друзки посуду на цьому полі не були дивиною. А ось начебто скло блиснуло на сонці, а потім ще, і ще. Звідки тут скло? Зроду не бувало. Тракторист заглушив мотор, підпалив цигарку і, залишивши дверцята відчиненими, повільно пішов вздовж борозни розім'ятися та й глянути, що то він зачепив плугом. Було це 12 вересня 1949 року...

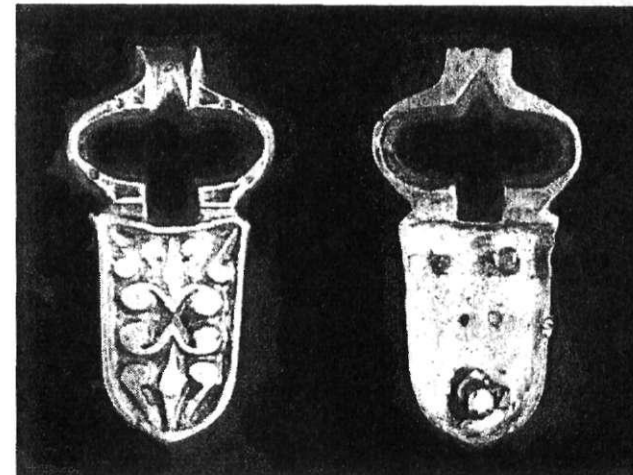
Через кілька днів на Путивльщину в с.Харівка, неподалік від якої і знаходиться урочище Трифон, приїхав Д.Т.Березовець. Вчений-археолог добре знав ці місця, неодноразово проводив розкопки слов'янських пам'яток у басейні Сейму, деякий час працював у Путивльському музеї.

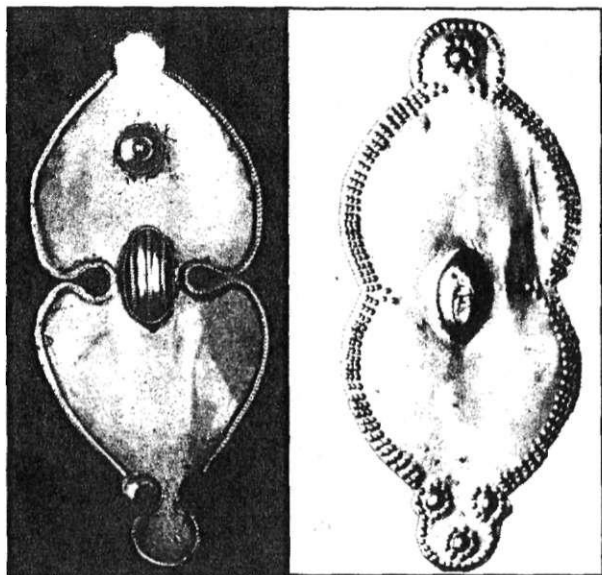

В першу чергу дослідник розпитав селян, чи не траплялися подібні знахідки в інших місцях. Виявилось - ні. Потім поговорив з механізаторами, зустрівся з трактористом, який першим побачив те, заради чого приїхав сюди Дмитро Тарасович. Виявилось, що плуг вигорнув з землі скарб високохудожніх золотих та срібних слов'янських прикрас VIII ст., що знаходився у горщику. Оскільки тракторист не одразу помітив знахідку і продовжував орати, то окремі речі разом з ґрунтом були розтягнуті плугом. На місці знахідки археолог заклав розкоп 10x10 м, а вздовж борозни - траншею довжиною 100 м та завширшки - два з половиною. Як виявилось, це була не марна справа. Окремі речі траплялися на відстані 60 м від місця їхнього скупчення, тобто від давньої схованки.

Всього ж у складі Харівського скарбу, а саме під такою назвою ця знахідка ввійшла у науковий обіг, було кілька десятків золотих та срібних прикрас та 110 черепашок. Це були сережки, підвіски та браслети, шийні гривни, 6 фібул-застібок, пряжки.

У 1952 р. Д.Т.Березовець опублікував статтю з детальним описом та аналізом скарбу. Виявилось, що речі з Трифона мають аналогії з прикрасами скарбу відомого Пастирського городища, знайденого теж у 1949 р., проте останні зроблені більш примітивно - методом лиття, і в більшості - бронзові. Серед речей з Харівки немає жодної литої. Техніка виконання значно складніша і вишуканіша - вона наближається до ювелірної техніки часів

Київської Русі. Всі серги та лунниці прикрашені зерню та імітацією скані - одними з найскладніших методів нанесення візерунків.

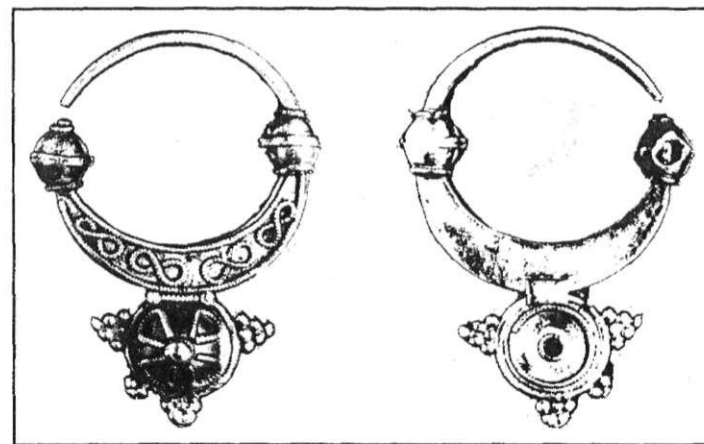
Також Д.Т.Березовець зазначав, що речі цього скарбу зроблені з металів високої проби, *“причому чим складніша техніка виготовлення речі, тим більша кількість дорогоцінного металу, що знаходилась в ній. Так, серги, прикрашені зерню та сканню, мають пробу 875-916°, в той час як простіші вироби мають пробу 600°”*.

Речі з Харівського скарбу є характерними для перехідного періоду в естетичному розвитку наших предків. Вони немовби демонструють своєрідний рубіж, коли спостерігається поступовий відхід від магічного значення мистецьких мотивів та композицій до більш високого естетичного артистизму. Вишукана техніка виробів потребувала віртуозного вміння. Наприклад, сережки цього скарбу: до дужки знизу кріпиться місяцеподібна платівка (звідси такі сережки та аналогічні вироби називають лунницями), а під нею - прикраса у формі півкулі, по периметру якої розташовані зернятка, що нагадують виноградне гроно. Щоб їх виготовити, треба було заздалегідь відлити малесенькі срібні кульки-зернятка і потім припаяти їх одне за одним, надаючи необхідних форм. На цих речах

бачимо і елементи, виготовлені в техніці скані - тоненький дротик туго скручували, потім його загинали, створюючи той чи інший візерунок, і вже потім припаювали на рівне тло. В одній парі сережок бачимо на лунницях по чотири елементи, виконані сканню у вигляді цифри “8”. Ось як із захопленням пише про це мистецтвознавець Д.В.Степовик: *“Який пошук краси, прагнення до розмаїтості! Простіше робити сережки за одним зразком. Адже непросто скрутити вручну дротик цифрою “8”, та так, щоб не видно було найменших його кінчиків... Але митець прагнув не спрощення, а справжньої довершеності, щоб його річ милувала око”*.

Нанесення зерні та скані, окрім бездоганного смаку, вимагало ще й надзвичайного терпіння, витримки та ретельності - варто було лише трішки не дотримати необхідної температури або неточно притулити дротик або зернятко, і весь виріб міг бути зіпсований. Дивовижна технічна вправність і високий естетизм наших ювелірв-художників явно свідчать про тривалу мистецьку і духовну спадкоємність, що сягає своїм корінням у глиб віків.

Також дуже високої, майже віртуозної майстерності вимагала від ювеліра технологія нанесення емалей. Невелика за розмірами пряжка від ремня - єдина річ з Харівського скарбу, виконана із застосуванням такого методу. Лицьовий бік пряжки був прикрашений виїмчатою емаллю, яка заливалася в спеціально викарбовані гнізда. Час зробив своє - від емалі збереглися лише сліди.

Найбільш близьким до Харівського скарбу є Івахниківський скарб, відкритий у 1905 р. біля с.Івахники (Яхники), що неподалік Лохвиці. М.О.Макаренко, який досліджував цей скарб, відносив його до VIII-IX ст., а Д.Т.Березовець датував Харівський скарб сторіччям раніше.

Цікаво, що скарб знаходився у горщику, розбитому плугом. По його фрагментах вчений встановив, що цей горщик має прямі аналогії, тобто дуже схожий з посудом Волинцевського могильника та поселення, що теж датується VII-VIII ст.

Таким чином, кілька, на перший погляд, невізразних уламків посудини можуть відіграти дуже важливу роль в питаннях датування та приналежності прикрас до тієї чи іншої культури.

Речі скарбу були у вжитку, як зазначив Д.Т.Березовець, досить тривалий час, про що свідчить стертість серг та шийних гривен, сліди ремонту.

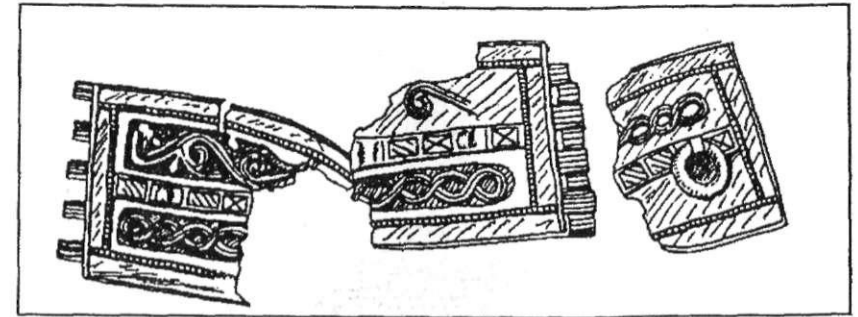
Такі коштовності, очевидно, носили не кожного дня, тому можна припустити, що скарбом користувалося не одне покоління.

МУТИНСЬКИЙ СКАРБ

У 1956 р. у с.Мутин на Кролевеччині було випадково знайдено скарб срібних прикрас, що складався з браслета-наручня, псевдовитого браслета, трьох підвісок та трьох намистин. Інтерес представляє браслет-наручень, що зберігся у вигляді трьох фрагментів. Два з них складають одну ступку, від іншої зберігся лише уламок. Наручень було відлито у кам'яній формочці з наступною художньою обробкою - карбуванням, гравіруванням, позолотою та чорнінням. Орнамент досить простий, геометричний, у вигляді трикутників, з'єднаних вершинами, ламаних ліній та круглих крапок.

На думку мистецтвознавця О.Р.Тищенка, орнамент, можливо, символізував зрану землю та краплі грозового дощу. Верхня частина центрального поля, очевидно, символізувала квітучу рослинність, майбутній врожай, а нижня - воду, необхідну рослинам.

Такий комплекс символів втілює ідею, пов'язану з водою як основою життя - тобто ідею родючості. Зв'язок символіки зображень зі святкуванням русалій є незаперечним.

ПРОРИС ФРАГМЕНТІВ БРАСЛЕТА-НАРУЧНЯ (ЗА О.Р.ТИЩЕНКОМ)

Окремо слід підкреслити багатство і досить високу складність художньо-технічних засобів виразу, що демонструється у поєднанні срібних, позолочених та чорнених ділянок з гравірованими контурами орнаменту.

Подібного типу орнаменти зустрічаються і на інших виробках давньоруського мистецтва. Проте низка особливостей дає можливість говорити про місцеве виробництво прикраси, генетично пов'язаної з культурою сіверян.

Відсутність антропо- або зооморфних зображень свідчить про збереження і актуальність давніх елементів слов'янських вірувань. Певний ренесанс язичества, як відомо, спостерігається на Русі у другій половині XII ст., що й відбилося у сюжеті наручня.

“ІПАДА” НА БЕРЕЗІ БОРОМЛІ. ЖИГАЙЛІВСЬКИЙ СКАРБ

У 1964 р. на околиці с.Жигайлівка Тростянецького району під час земельних робіт ковш бульдозера вигорнув забруднену металеву посудину з загадковими зображеннями. Там же було знайдено й інший металевий глек, що був більш простим - великих розмірів, грушовидної форми з широким манжетом на шийці, прикрашеним виноградним гроном та листями аканту.

Згодом ці рідкісні речі завдяки клопотам місцевого краєзнавця В.С.Клеця потрапили до Сумського краєзнавчого музею.

Першою сповістила про знахідку Сумська обласна газета “Ленінська правда”.

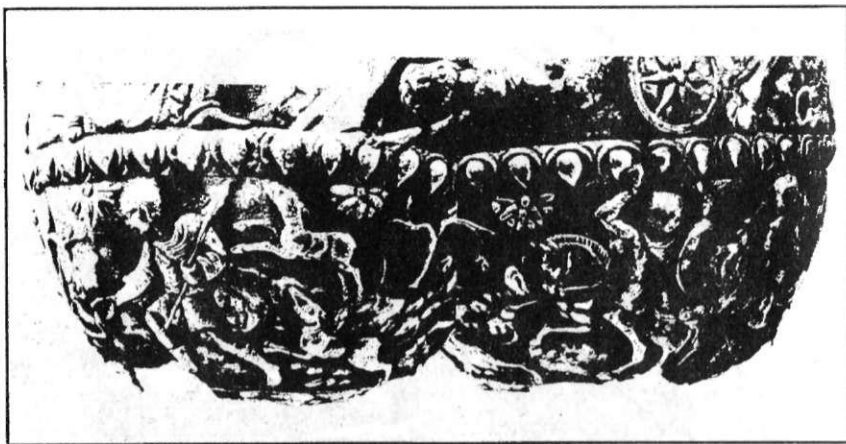
Автор статті, науковий працівник Сумського краєзнавчого музею Л.П.Сапухіна розповіла про знахідку і подала досить детальний опис її оздоблення, акцентувавши увагу на майстерно виконаному зображенні, що розміщувалося

"трьома сюжетними поясами.

На нижньому поясі - сцени полювання на диких звірів. Озброєні мечами і списами, мисливці вже вступили в запеклу сутичку з лютими хижаками. Ось мчить зі списом у руці вершник. Ніби вітрило, розвівається за його спиною широкий плащ.

В іншому місці гривастий лев скочив на круп коня, але людина не розгубилася і, прикривши себе щитом, готується нанести смертельний удар хижаків. Мисливцям допомагають собаки.

Середній пояс зображує бій біля стін фортеці. Летять бойові колісниці, завзято б'ються воїни, старик у фригійській шапочці в розпачі простягає руки до вбитого юнака, а з кріпосних стін спостерігають за битвою збентежені жінки...

Ідилічним сценам з життя пастухів присвячений третій пояс. Верхню частину посудини оздоблено листям, гронами винограду”.

Л.П.Сапухіна віднесла знахідку до пізньоримського часу і пов’язала її з колом імпорту черняхівської культури, датуючи IV-V ст. Як виявилось пізніше, це перше визначення було правильним.

Згодом газетна публікація потрапили на очі мистецтвознавцю В.Г.Пуцку - фахівцю на рідкість обізнаному і енергійному.

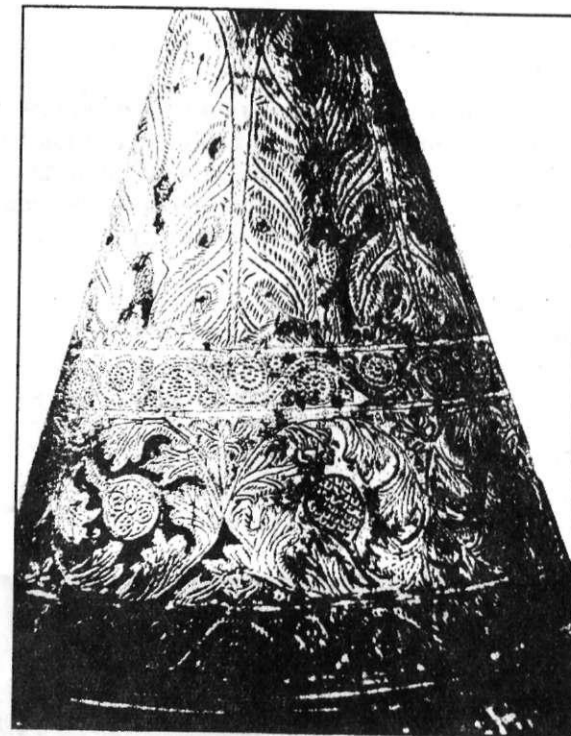
І ось він вже їде до Сум і ретельно досліджує ювелірний виріб. Датує його IV ст. В зображеннях глека мистецтвознавець знайшов аналогії до окремих сюжетів “Іліади”, де, зокрема, описано помсту Ахіллеса за смерть свого друга Патрокла. Ахіллес за ноги прив’язав до колісниці вбитого ним Гектора і проїхав таким дивним способом біля стін Трої. На середньому фризі Жигайлівської вази є немов ілюстрація цього.

Ось як коментує це зображення В.Г.Пуцко:

“На тлі міських мурів з людськими фігурами репрезентовано утримуваного юнаком старого, котрий тягнеться, простірши руки, до тіла мертвого сина, прив’язаного до колісниці.

Кінь летить, ледь торкаючись копитами землі, а править колісницею озброєний списом воїн з урочисто піднятим щитом”.

Жигайлівська ваза з карбованим сюжетом з “Іліади”

належить до золотарського мистецтва пізньоантичного-ранньовізантійського часу.

Інший глек з гладкою поверхнею та інкрустованою орнаментальними мотивами верхньою частиною теж датується кінцем IV - початком V ст.

Знахідку з околиць Жигайлівки, мабуть, можна лише умовно відносити до скарбу. Як вважає В.Г.Пуцко, це були залишки поховання якогось багатого варварського, тобто місцевого вождя.

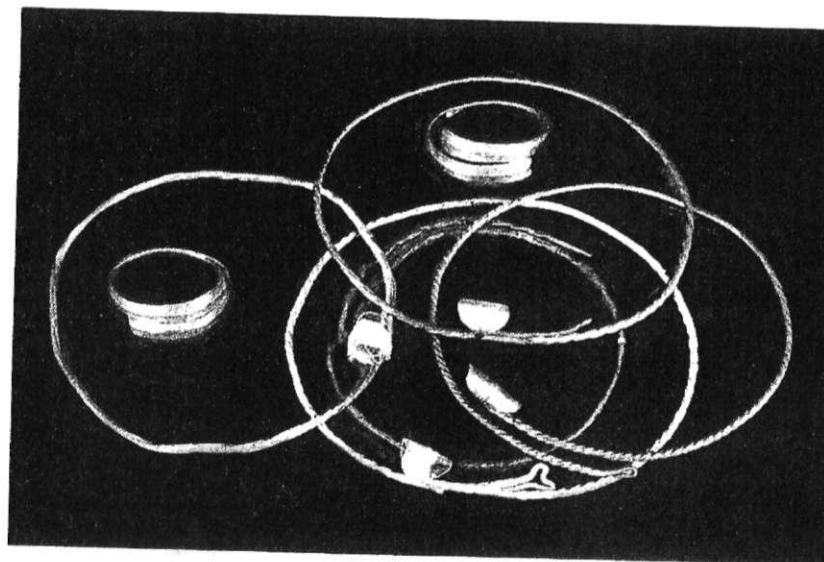
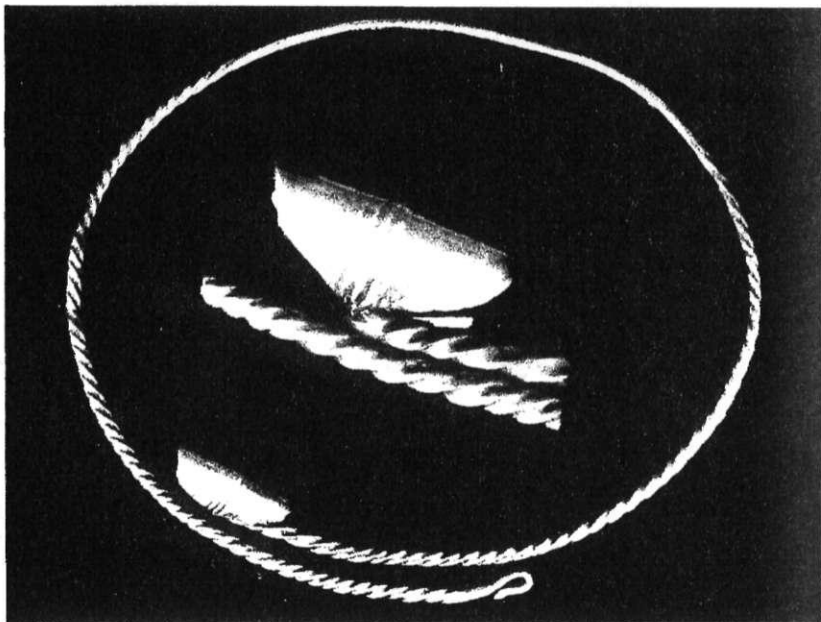
Цікаво, що у 1804 р. поблизу слободи Жигайлівка під час оранки натрапили на бронзову посудину “в виде сулеи старинной формы”, наповнену 1450 римськими монетами I-II ст.

АНДРІЯШІВСЬКИЙ СКАРБ

Особливо цікавими виявилися результати нещодавніх досліджень поселення Мельники 1 біля с. Андріяшівка Роменського району Сумської області, де на майданчику спорудження чергової свердловини для добування природного газу проводилися охоронні археологічні розкопки під керівництвом Г.В.Жарова та Р.В.Терпиловського.

Селище знаходиться на 20 км південніше Ромнів на мисоподібному виступі низького острова-останця в заплаві Сули. Археологами було виявлено 13 майже пустих господарських ям і невелику напівземлянку з глинобитною піччю в кутку. В цьому житлі 26 листопада 2002 р. і було відкрито унікальний скарб.

Він складався з п'яти гривен (шийних обручів) і двох браслетів. Під час реставрації виявилось, що обидва браслети і дві гривни були виготовлені з срібла і чудово збереглися.

Ще дві гривни, бронзові, огорнуті тонкою срібною бляхою (плаковані), збереглися дещо гірше, а бронзова прикраса була дуже корозована. Парні браслети мали розширені кінці, що заходили один за один. Вони прикрашені вздовж поздовжнього ребра двома смугами заглиблень - так званим "вовчим зубом".

Усі гривни були однотипними: вони виготовлені з круглого або квадратного в перетині дроту і дещо перекручені (тордовані) навколо своїх вісей, що надавало їм вигляд плетива. Один з кінців кожної гривни (крім бронзової, де вони не збереглися) був оформлений у вигляді простої або подвійної петлі, а інший - своєрідного персня чи сідла. Ці щитки з тонкої бляхи, що найкраще збереглися у срібних гривнях, були орнаментовані поперечними валиками.

Схоже, що весь комплект вийшов з рук одного майстра, котрий виготовив його, скоріш за все, на замовлення однієї особи. Про це свідчить певна стилістична єдність усіх виробів. Крім того, в основі кожної речі був дріт діаметром 3,5 мм, а гривни і браслети виконані з застосуванням однакових технологічних прийомів (лиття, волочіння дроту, кування, плакування).

За культурно-хронологічним визначенням Г.В.Жаров та Р.В.Терпиловський відносять скарб до волинцевської культури, датуючи його VIII ст., і припускають, що власницею скарбу була дружина представника старшини одного з племен сіверян, і, що цілком можливо, скарб було заховано під час одного з набігів хозар.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. - М.: Издательство Академии Наук СССР, 1948. - С. 238, 242, 310-314.
2. Березовець Д.Т. Харівський скарб // Археологія. - Т. VI. - К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1952. - С. 112-117.
3. Сапухін П. "Харівський скарб" // Більшовицька зброя. - 1952. - 21 вер.
4. Березовець Д.Т. До питання про літописних сіверян // Археологія. Т. XIII. - К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1953. - С. 28-44.
5. Сапухіна Л.П. Знахідка в Жигайлівці // Ленінська правда. - 1966. - 6 бер.
6. Котляр Н.Ф. Кладоискательство и нумизматика. - К., 1974. - 128 с.
7. Тищенко О.Р. Мути́нський скарб XII-XIII ст. // Археологія. - №32. - 1979. - С. 96-101.
8. Пуцко В.Г. Серебряные кувшины из Жигайловки // Вестник древней истории. - 1984. - №4. - С. 77-89; Он же. Ранневизантийский серебряный кувшин со сценами из "Илиады" // Памятники культуры. Новые открытия. - 1984. - Л., 1986. - С. 382-395.
9. Макарова Т.И. Черное дело Древней Руси. - М., 1986. - 156 с.
10. Степовик Дмитро. Скарби України. - К.: Веселка, 1990. - С. 21-24.
11. Брайчевський М.Ю. Скарби знайдені і незнайдені. - К., 1992. - 84 с.
12. Звагельський В.Б. Таємниця пагорба Трифон // Червоний промінь. - 1993. - №25.
13. Романова Г.А. О топографии кладов римских монет на Левобережье Днепра // Археологічні старожитності Подесення. - Чернівці, 1995. - С. 122-124.
14. Жаров Г.В., Терпиловський Р.В. Скарб срібних прикрас VIII століття з Андріашівки на Сулі. - К., 2004.
15. Пуцко В.Г. "Іліада" на березі Боромлі // Сумська старовина. - 2006. - №XVIII-XIX. - С. 20-25.

БОНДАРЕНКО О.О.

ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ СУМСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ПРОЦЕСІ ПОЗНАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ

Поняття "культура" має значну кількість інтерпретацій, які визначаються концептуальними напрямками науково-дослідницького пошуку, кожний з яких відображає одну зі сторін людської культури як складного системного утворення.

Педагогічна наука відокремлює в цілісній культурі людини такі складові: розумова, естетична, правова, моральна, фізична, екологічна та інші, розглядаючи поліфункціональну складність людської культури в аспекті її всебічного формування.

Німецький вчений А.Баумгартен у XVIII ст. у своєму трактаті, який назвав терміном "естетика", що означає "теорія почуттєвості", дійшов висновку, що філософському осмисленню треба піддавати не тільки роботу розуму та волі, але й доцільність почуттів. Реальним змістом цієї теорії стали не загальні теорії чуттєвого сприйняття, а його ідеальна форма, його довершеність. Саме в цьому А.Баумгартен побачив сутність прекрасного. За його переконанням, найвище втілення прекрасне отримує в мистецтві і естетика постає філософією мистецтва.

У роботах сучасних педагогів поняття "естетична культура" є суперечливим та відрізняється в залежності від проблеми, що вивчається. Наприклад, М.А.Верб розуміє естетичну культуру як інтегральну особистісну освіту - сукупність якостей, виявлень, властивостей, які дозволяють людині повноцінно сприймати прекрасне та брати участь у його створенні. А його сутність - у наборі стереотипів ставлень до краси, готовність та здатність до художньо-естетичного виховання та творчості.

Л.Абрамова у своїй роботі "Виховання естетичної культури студентів в навчальному процесі" розглядає цей термін як частину культури суспільства і характеризує стан суспільства з точки зору його спроможності забезпечувати розвиток мистецтва та естетичних відношень. А сутність естетичної культури не в наявності набору стереотипів відношення до краси, а у готовності і здатності до естетичного сприйняття, переживання, творчості.

Виховання гармонійно розвиненої особистості засобами мистецтва розглядали ще древні філософи - Конфуцій, Піфагор,

Аристотель та інш. Важливе значення проблемі естетичного виховання надавали і в російській школі. Видатний педагог П.П.Блонський, який очолював Академію соціального виховання, говорив: *“Нового вчителя треба готувати по-новому”*. В Академії естетичне виховання виступало невід’ємною частиною освіти. Тут були організовані студії образотворчого мистецтва і художнього читання та студії музики. Музичні і образотворчі студії, які є прототипами гурткової роботи, не ставили собі за мету навчити студентів грі на музичних інструментах або малюванню.

Пізніше до поняття *“естетичної культури”* як вміння пізнавати, розуміти та оцінювати *“прекрасне”* додається ще більш широке поняття - вміння відтворювати та передавати мистецтво, тобто творчо-артистична діяльність, яка є новою складовою естетичної культури людини.

Тема зв’язку навчання та позанавчальної роботи розглядається у роботах А.Г.Петрова, який вважає, що чим вище якість освіти у вищому навчальному закладі (ВНЗ), тим більш активно студенти беруть участь у громадському житті учебного закладу. З іншого боку, різноманітна позанавчальна робота є однією з важливих *“передумов”* успішного навчання. Якщо у ВНЗ студент знаходиться поза сферою цілеспрямованого естетичного впливу, то наслідком цього буде нетворче, одноманітне проведення вільного часу. На сучасному етапі робота у цій сфері в основному зводиться до програмного вивчення навчальних курсів *“культурологія”*, *“естетика”* та інш. предметів гуманітарного циклу, які на аудиторних заняттях викладаються у невеликому обсязі, а у позанавчальній роботі - до екскурсій у музеї та відвідування театрів. У зв’язку з цим, питання організації ефективної позанавчальної роботи у сфері формування естетичної культури студентів стає особливо актуальним. Важливого значення набуває це питання також у зв’язку зі вступом України до Болонського процесу та переходом на кредитно-модульну технологію організації навчального процесу, яка передбачає підвищення ролі самостійної та позанавчальної роботи студентів.

Важливою умовою, яка забезпечує вплив на формування естетичної культури, є вибір ефективних форм та методів організації позанавчальної роботи. У структурі ВНЗ України функціонують студентські клуби та відділи позанавчальної роботи. На прикладі студентського клубу СумДУ ми маємо змогу продемонструвати основні форми роботи зі студентами у позанавчальному процесі та

їх вплив на формування естетичної культури. За кількісною характеристикою ці форми ми класифікуємо як масові і камерні.

У СумДУ за денною формою навчається близько 7 тис. студентів. Дуже складно охопити таку кількість студентів, залучити їх до участі у мистецькій діяльності. Протягом навчального року студентським клубом та відділом позанавчальної роботи було проведено близько 90 культурно-масових заходів. Перелічимо деякі з них:

- театралізовані свята: *“Посвята першокурсників у студенти”*, *“Прощання з Alma Mater”*;
 - концертні програми до календарних свят: *“8 Березня”*, *“День захисника Вітчизни”*, *“День науки”*, *“День студента”*;
 - конкурсні програми: *“Золотий інтеграл”*, *“Міс та містер СумДУ”*, фахові конкурси (читців, вокалістів тощо), *“Сезони студентської моди”*, ігри КВК;
 - фестивалі: *“Студентська весна”*, рок-фестивалі;
 - тематичні вечори відпочинку: *“Вечір романсу”*, *“У світі музики”*, *“Тетянин день”*, *“День Св. Валентина”*;
 - театральні вистави: спектаклі студентського театру *“Арлекін”*, капусники;
 - спортивно-розважальні заходи: *“Веселі старты”*, *“А ну-мо, хлопці”*;
 - заходи національно-патріотичної направленості: *“Свято української символіки”*, *“Свято рідної мови”*, *“День прапора”*;
 - міжнародні свята за участю іноземних студентів.
- Однією з камерних форм є робота гуртків художньої самодіяльності та клубів за інтересами. У СумДУ працюють:
- жіночий, чоловічий та джазовий вокальні ансамблі - створені зі студентів різних факультетів, які не мають спеціальної музичної освіти. До репертуару входять твори вітчизняних та зарубіжних авторів, в основному сучасних. На заняттях колективів проходять прослуховування та обговорення творів Чайковського, Глінки, Бізе та інш. світових класиків. Учасники джазового вокального ансамблю оволодівають навичками академічного співу, виконанням творів з використанням спеціальних джазових прийомів;
 - інструментальний ансамбль - учасники колективу, в основному, мають початкову музичну освіту;
 - хореографічні колективи - ансамблі бального, народного, сучасного та спортивного танцю *“Брейк-данс”*;
 - театральна студія *“Арлекін”* - у 2006 р. пройшла прем’єра

першого спектаклю “Шлях довжиною в життя”, де поєднувалась гра студентів-акторів, музичне оформлення та відеоматеріали;

- КВК - студія - команди КВК та студентський театр імпровізації;

- літературно-творча майстерня, де збираються студенти, які мають здібності до написання віршів та прози;

- клуб історичного фехтування - студенти вивчають історію, виготовляють костюми, макети штандартів лицарських орденів, зброї тощо.

Основним завданням роботи гуртків художньої самодіяльності є залучення студентів до творчості, виявлення та розвиток творчих здібностей, вивчення і розуміння творів мистецтва. На підготовчому етапі учасники колективів оволодівають теоретичними знаннями та вміннями, розвивають практичні навички виконання, вчать сприймати, розуміти та передавати мистецький матеріал. Під час занять формується артистична культура як аспект мистецької культури. Результатом підготовчого етапу є презентація (показ художнього твору глядачеві). На цьому етапі камерна форма роботи якісно перетворюється на масову.

У роботі задіяні два об'єкти: артист і глядач. Артистична і сприйнятева культура у сукупності складають поняття “*мистецька культура*”. Без фактору артистичного не здійснюється сприйнятевий, а без глядацького не має сенсу артистичний. Діяльність учасників гуртків направлена не тільки на пізнання мистецтва і вдосконалення свого рівня його сприйняття, а й на передачу, донесення “*прекрасного*” до глядача (слухача). За допомогою засобів мистецтва формуються такі риси особистості, ознаки яких виходять за межі поняття “*естетична*” чи “*музично-естетична культура*”.

Виходячи з цього, пропонуємо використовувати термін “*мистецька культура*” - розуміння “*прекрасного*”, чуттєве сприйняття мистецтва, прагнення до творчої артистичної діяльності, володіння навичками виконавської майстерності, знання мистецької спадщини, рівень естетичного смаку та духовних потреб.

КАЛЬЧЕНКО К.

К ИСТОРИИ РЕЛИГИИ В ДРЕВНЕМ ЕГИПТЕ

Египет. Эта загадочная страна фараонов привлекает многих историков и краеведов. Постоянным интересом пользуется личность фараона Аменхотепа IV, а также его религиозная реформа.

Царствование Аменхотепа III (отца Аменхотепа IV) было периодом наивысшего расцвета и могущества Египта. Аменхотеп III являлся верховным владыкой Палестины, Финикии и Сирии. Египет имел тесные торговые связи с Миккенами и поддерживал дипломатические отношения с протомидийским царством Митания, находившимся близ горы Арарат. Столицей государства был город Фивы.

Аменхотеп III был любителем роскоши и, по крайней мере на склоне лет, человеком распущенным. Реальная власть принадлежала его жене, царице Ти, титулы которой свидетельствуют о ее могуществе. После смерти Аменхотепа III она управляла государством в качестве регента при своем малолетнем сыне. Позже юноша был возведен на трон под именем Аменхотепа IV.

Новый фараон с детства был соправителем отца. Вступив на престол, Аменхотеп IV начал борьбу с фиванским жрецовством, которое благодаря своим богатствам стало все активнее вмешиваться в политическую жизнь Египта. В этой борьбе молодой фараон опирался на поддержку жрецов Гелиополя и Мемфиса, где с давних времен процветал культ бога Ра-Горах-Те. Аменхотеп объявил себя главным жрецом этого бога и возвел в его честь величественный храм в Фивах, рядом с храмом Амона-Ра. Таким образом было положено начало религиозной реформе.

Деятельность Аменхотепа IV вызвала крайнее недовольство у фиванских жрецов; они прокляли фараона и даже угрожали ему расправой. Однако угрозы не остановили Аменхотепа, наоборот, он предпринял более решительные шаги. Так, им были отменены культы Амона-Ра и других богов. Единым божеством Египта Аменхотеп провозгласил Атону, который стал изображаться в виде солнечного диска с отходящими от него лучами-руками. Отныне Аменхотеп IV, а вслед за ним и подданные, стали именовать его Эхнатомом, что означало “*Полезный для Атона*”.

На шестом году своего царствования Аменхотеп-Эхнатон покинул Фивы. В короткий срок он построил новую столицу в трехстах километрах к северу от Фив, которую назвал Ахет-Атон ("Горизонт Атона"). В центре города был возведен грандиозный храм Атона, вокруг которого раскинулся дворцовый комплекс. Проводя религиозную реформу, Эхнатон опирался на средние слои населения. Из их представителей он создал целую армию придворных чиновников, которые оказывали ему поддержку в далеко идущих замыслах.

Также по приказу царя в египетских письменах делались попытки уничтожить не только имена богов, но и само понятие "бог". Слово это стремились заменить словом "властитель", а знак - богознаком, обозначавшим фараона. Само солнце на завершающем этапе реформы мыслится не как бог, а как царь. Отныне в мире правят только два царя: Солнце-Атон и его сын Эхнатон, "Угодный Атону". Более того, фараон уничтожил имя "Аменхотеп" на памятниках своего отца и разрушил связанные с ним скульптуры сфинксов, сбросив их с обрыва в окрестностях Фив. Эхнатон сам выступал в качестве верховного жреца Атона, слагал многочисленные гимны в честь его божества и проповедовал свое учение среди последователей.

Эхнатон был женат на своей двоюродной сестре Нефертити; у них было две дочери. Судя по сохранившимся изображениям, в царской семье царили любовь и гармония. Эхнатон умер еще не старым. Возможно, его отравили. С его смертью было приостановлено проведение религиозной реформы.

Таким образом, Аменхотеп IV был первым фараоном, который попытался изменить религиозный культ в стране. Во времена политеизма он, не боясь проклинаний верховных жрецов, провел реформу, введя веру в единого бога.

ШУЛЕПОВА Ю.

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НАПЕРЕДОДНІ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ 1596 р.

Взаємна непоступливість між православними і уніатами неодноразово призводила до кровопролиття у часи Хмельниччини 1648-1657 рр. або Коліївщини 1768 р. Чимало істориків, як у минулому, так і зараз, трактують Брестську унію 1596 р., що призвела до розколу українського православ'я, у негативному контексті. Але чи насправді це був тільки акт примусу з боку польської влади та католицької церкви? Чи існували певні об'єктивні обставини?

Проблема релігійного порозуміння між православною і католицькою конфесіями на теренах України-Русі народилася вже наприкінці XIV ст., коли в одній державі опинилися поляки і русини.

Першою спробою досягнути порозуміння стала Флорентійська унія 1439 р. Проте її рішення залишилися нереалізованими, однак як прецедент і теологічна основа можливого церковного союзу вони були згадані знову на Тридентському соборі (1544-1563), де створювалася радикальна програма оновлення католицької спільноти в умовах наступу протестантизму¹. Йшлося, передусім, про зміцнення західного християнства завдяки церковному порозумінню з Московською державою - могутнім потенційним союзником у боротьбі з турецькою загрозою, що нависала над Європою.

Невдача місії папського легата Антоніо Посевіно при дворі Івана Грозного (1581) внесла корективи в унійні задуми. Цьому особливо прислужився звіт Посевіно, невдовзі виданий окремою книжкою під назвою "Московія" (1586). Автор пояснює невдачу своєї місії тим, що справу було розпочато не з Русі, а з Московії. Як писав Посевіно: "Тому буде дуже важливо для навернення Московії, якщо єпископи або владики королівської Русі приєднуються до Католицької церкви"².

У 1582 р. Посевіно разом з тодішнім нунцієм Курії Болоньєтті, спираючись на досвід ордену єзуїтів, до якого належав, розробляв програму заходів, корисних з перспективи досягнення церковного порозуміння - створення місцевих семінарій для підготовки місіонерів; пропаганда серед руської, а особливо княжої еліти³.

На думку вченого єзуїта Петра Скарги, об'єднання церков сприяло б зняттю напруги у відносинах між православними і католиками, підвищенню культурного рівня і суспільного престижу руського духівництва⁴.

Серед причин поступового занепаду православної церкви у ще литовській Україні було падіння авторитету і значення митрополита. Він не призначав єпископів, оскільки пріоритет у цьому перейшов до великого князя. Втім митрополита також переважно визначав сам князь. Натомість, спостерігалось зростання впливу і значення єпископів. На цю високу посаду князі призначали представників світської знаті за військові та інші заслуги. Ставши єпископом, такий шляхтич, як правило, не переймався церковними інтересами, зберігав свої світські звички, інколи єпископами ставали зовсім не гідні люди, що дискредитували православну церкву в очах віруючих, давали поживу ворогам православ'я.

Крім "подання", великої шкоди церкві завдавав і патронат світських людей над церквами і монастирями. Часто магнати, у володінні яких були церкви й монастирі, розглядали її як приватну власність. Особливо ускладнювалося становище віруючих, коли вельможа-патрон переходив з православної в іншу конфесію⁵.

Православні найбільше боялися, що в разі об'єднання могутня католицька церква намагатиметься підпорядкувати їх собі. Ці настрої були небезпідставними, оскільки протягом XVI ст. впевнені у власній зверхності польські католики домагалися унії, сподіваючись, що вона неминуче призведе до асиміляції українського православ'я й дальшого поширення впливу польського католицизму⁶.

На початку 90-х рр. XVI ст. з'явилася ініціативна група православних єпископів, які вирішили розпочати переговори з католиками про об'єднання. Очолили цю справу єпископи Іпатій Потій та Кирило Терлецький. І.Потій належав до тих, хто дійсно вважав, що унія допоможе подолати кризу православної церкви.

Наприкінці 1595 р. відбувся візит двох єпископів до Риму. Після переговорів було досягнуто домовленості про укладання унії. Структура православної церкви залишалася без змін. Проте довелося прийняти догмат про чистилище і змінити грецький символ віри на католицький.

Новина про ці переговори викликала обурення багатьох представників православного суспільства. Князь Костянтин Острозький навіть погрожував королю зібрати військо. Але 18

жовтня 1596 р. у Бресті відбулося одночасно два собори: уніатів і православних. Жодна зі сторін не пішла на компроміс⁸.

Сподівання І.Потія та його однодумців на позитивні зміни у православної конфесії не виправдалися. Унія загострила відносини не тільки між католиками і православними, але й між православними і уніатами. Так виник перший розкол православної церкви на українських землях, що триває до нині.

¹Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. - К.: Критика, 2005. - С.213.

²Там само. - С.213-214.

³Плохій С. Наливайкова віра: Козаки та релігія в ранньомодерній Україні. - К., 2005. - С.105.

⁴Там само. - С.95-101.

⁵Кочан Н. Прелюдія Берестя: Флорентійська унія і прелюдія православ'я // Людина і світ. - 1993. - №10-12. - С.20-25.

⁶Литвин В.М., Мордвінцев В.М., Слюсаренко А.Г. Історія України: Навч. посібник. - К., 2002. - 669 с.

⁷Субтельний О. Україна. Історія - Львів., 2001.

**БАСІВСЬКИЙ ПАРК - ПАМ'ЯТКА
САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ**

З наближенням травневих свят усе частіше доводиться задумуватися про навколишнє середовище. У наших старих Сумах є багато місцин, де можна приємно і цікаво провести час. Наприклад, мішаний ліс Басівського парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення, який знаходиться на південній околиці м. Суми, в районі колишнього с. Баси. На жаль, ця пам'ятка постійно потерпає від надмірного бажання сумчан "злитися з природою". Гадаємо, багатьом було б цікаво дізнатися, чому цей райський куточок має таку довгу низку номенклатурних звань.

Отже, офіційні джерела повідомляють, що заповідним об'єктом місцевого значення парк був затверджений лише у 1972 р. рішенням облвиконкому. Створений у XIX ст., парк простягався на 30 га. Сьогодні ж його площа становить 25,7 га¹. Він перебуває в розпорядженні підприємства "Зеленбуд" (21,5 га), Сумської центральної районної лікарні (3,1 га) та пологового будинку (1,1 га)².

Спершу парк був складовою частиною присадибного комплексу заміського володіння дружини бригадного генерала, поміщиці Штеричевої³. Землі в сс. Баси і Штепівка у XVIII ст. належали генералу Штеричеву, а після його смерті перейшли до дружини, яку так і називали - "генеральша Штеричева".

У невеличкому путівнику "Суми" за редакцією Г.С. Долгіна говориться: *"Напроти Мамаєвщини, на протилежному боці Псла, розкинулось село Баси (околиця Сум). Біля нього, серед вічнозеленого бору знаходиться Басівський кліматичний тубсанаторій - здравниця республіканського значення, в якій щороку лікується близько тисячі трудящих з різних кінців країни... Прибережні дерева кидають тінь на дзеркальну гладь спокійного Псла, який тут неквапливо протікає... З центру до Басівського санаторію регулярно курсує автобус... У с. Баси народився і провів дитячі та юнацькі роки історик і письменник М.І. Богданович, відомий своїми творами з історії Вітчизняної війни 1812 р."*⁴ Нині тут розмістився Медичний інститут Сумського державного університету.

Дотепер цей архітектурний ансамбль чарує усіх відвідувачів. Спеціалісти запевняють, що тут поєднані елементи російського класицизму і готичного стилю (високі стрілчаті вікна на першому поверсі і гостроверхі декоративні башти по кутках будівлі), що надає оригінального, неповторного вигляду⁵. Маєток Штеричевої називають найбільш довершеним в художньому аспекті з усіх збережених на Сумщині пам'яток подібного типу.

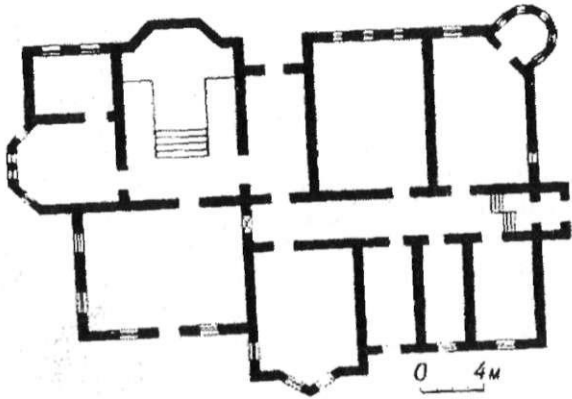
За проектом О. Паліцина його близький друг, архітектор В.І. Ярославський звів флігелі, оранжерею і кам'яний дім з високою кутовою баштою у формі шахової тури, з балконом та видовим майданчиком. У своєму листі В. Ярославський писав про хід робіт у маєтку: *"...построены два каменных флигеля, оранжерея, двор огражден решеткою и все деревянные службы на заднем дворе; заведены близ дома обширный цветник и фруктовый сад"*⁶.

Тоді ж на верхньому поверсі звели і домашню Вознесенську церкву. Хоча деякі джерела стверджують, що церква була збудована ще до спорудження самого будинку⁷. Є також відомості про те, що в кінці XIX ст. будинок реконструював цивільний інженер Штольц. Ще є повідомлення про дві пожежі: перша трапилася приблизно у 1912-1914 рр., друга - під час окупації міста німцями. Будівля була відновлена у 1949 р.⁸

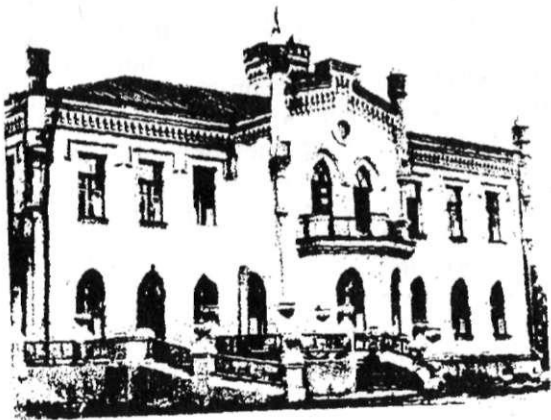
Сьогодні з боку садового фасаду до будинку так само підходить невисока тераса з пологими сходами. Після ремонтних робіт фірми "ЦАНТ" у 2004 р. в інтер'єрі будівлі основну цінність становлять парадні дубові сходи у вестибюлі і дивом збережене надзвичайної краси поліхромне ліплення на стінах та стелі будинку. Церква збереглася неповністю.

Садибний парк був створений з використанням штучного ландшафту, з насаджень використані місцеві породи. У верхньому парку, що прилягав до комплексу садибних забудов, були чітко сплановані основні алеї, що розходились від головного будинку. При основі верхнього парку знаходилась штучна водойма - став, огорнений по периметру мальовничими вербами. Біля ставу розмістився оглядовий майданчик. Алеї вимощувалися цеглою, садиба огорожувалася ґратами. У заплавної частині парку милувалися спокійними долинами Псла. У саду знаходився будиночок на кам'яних стовпах - альтанка. Поблизу головного будинку змайстрували фонтан.

Лише деякі "першопочаткові" дерева дожили до наших днів. Значна частина насаджень була знищена ураганом 1957 р. Зі старих

ПЛАН-СХЕМА ПЕРШОГО ПОВЕРХУ МАСТКУ ШТЕРИЧЕВОЇ
(ЗА ДЕЙНЕКОЮ А.І.)

ФАСАД МАСТКУ

дерев-довгожителів збереглися самотні сосна звичайна та клен гостролистий, а подалі від будинку величаво стоять віддалені один від одного 20 могутніх дубів, вік яких давно минув 100 років. Усього на території парку нині зростає 32 види дерев і чагарників⁹. Видовий склад рослин небідний, але нинішній стан парку викликає якщо не жах, то велике занепокоєння. Парк недоглянутий, забруднений. А наприкінці 2006 р. тут спіяли не один десяток здорових, молодих сосен. З цього приводу міська газета "Ваш шанс" проводила журналістське розслідування, але нічого конкретного виявити не вдалося¹⁰, а деревину вивезли, можливо, на продаж.

До речі, такий самий статус парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення мають також Веретинівський, Волокитинський, Воздвиженський, Куянівський, Огнівщина, Півний ліс у Ромнах, Кочубеївський, Низівський, Великобобринський та ще деякі парки Сумщини¹¹. Сподіваємося, їхня життєздатність буде більшою за нашу нерозсудливість.

Отже, багато територій нашого міста або регіону мають свою історію та значення. Сучасний устрій життя не дає можливості знати все про ці місця, але хоча б деякі відомості про них вже надають відчуття причетності до подій минувшини, усвідомлення свого походження або просто піднесеного настрою. Вивчення архітектурно-паркових комплексів регіону є одним з напрямків краєзнавства.

¹ Природно-заповідний фонд УРСР. - К., 1986. - 224 с.

² Закорко Н.Г., Сурядінова В.П., Гончарова К.Д. Басівський парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення // Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині. Природно-заповідний фонд області. - Кн. 3. - Суми, 1999. - С.73.

³ Тесля М.П., Близнюк А.М. Паліцинська академія (культурно-освітнє життя Сумщини). - Суми, 2004. - 240 с., іл.

⁴ Там само. - С.57-58.

⁵ Дейнека А.И. Памятники архитектуры Сумщины: Путеводитель. - Х.: Прапор, 1989. - 199 с., ил.

⁶ Записки В.И. Ярославского // Киевская старина. - 1887. - №9,10.

⁷ Дейнека А.И. Указ. соч.

⁸ Орлова В. Память в трещинах // Данкор. - 2006. - №21. - С.13.

⁹ Закорко Н.Г... - С.74.

¹⁰ Александрова Б., Буцорога И. Басовский парк - под нож. Кто и для чего вырубает в заповеднике здоровые сосны? // Ваш шанс. - 2006. - №51. - С.5.

¹¹ Природно-заповідний фонд УРСР. - С.134.

ТВОРЧЕСТВО САЛЬВАДОРА ДАЛИ

Дали, Сальвадор Феликс Хосинто (1904-1989) - испанский живописец, сюрреалист, самый сенсационный художник 20 в. Родился 11 мая 1904 в Фигерасе (Каталония). В книге *“Пятьдесят волшебных секретов”*, когда перед ним было еще четыре десятилетия творческого пути, Дали написал: *“В двадцать пять лет я хотел стать самым сенсационным художником в мире, и мне это удалось”*. Сильной стороной своего искусства он считал его интеллектуальный потенциал, поиски смысла за пределами рационального восприятия, выход в сферу чисто интуитивного, подсознательного.

Интерес Дали к психоаналитической теории связан с характером его творчества. Дали не принадлежит к художникам, совершенствующим в живописи ее собственно живописное колористическое начало. Он тонко чувствует гармонию, но это гармония, использующая тон и только частично возможности цвета. Все без исключения его работы и, в частности, история написания *“Атомной Леды”*, композицию которой Дали вычислял с помощью профессионального математика, свидетельствуют о том, что его прежде всего увлекал процесс конструирования, возможности манипулирования пластикой предмета.

Картины Дали выглядят как воплощение наваждения, и живопись в этом случае становится как бы инструментом освобождения. Психотерапевтический эффект, творчество как процесс проявления и запечатления тревожных интуиций-предчувствий, - один из важных моментов его становления как художника.

В начале 20-х благодаря своим кубистским работам он приобретает известность, входит в круг авангардистов, среди которых поэт Ф.Гарсиа Лорка и будущий знаменитый режиссер Луис Бунюэль. В *“Оде Сальвадору Дали”*, написанной Лоркой в 1926 г., есть слова, пророчащие его искусству большое будущее.

Наиболее кризисными для Дали были годы 1929 и 1930. Его биографы считают, что в это время Дали находится на грани психического расстройства, от которого его спасает встреча с его будущей женой Гала - страстной всепоглощающей любовью на

всю жизнь. Этому предшествуют его поездки в Париж, связанные со съемками фильма *“Андалузский пес”*, созданного Дали вместе с Бунюэлем. В Париже он знакомится с поэтами и художниками дадаистами и сюрреалистами, среди которых Тристан Тцара, Андре Бретон, Поль Элюар, Рене Магритт, Макс Эрнст и др.

Избранное Дали сюрреалистическое направление, сложившееся к 1929 г. в литературе, его предпочтения в искусстве безусловно связаны с особенностями его характера, темпераментом, его неустойчивой психикой, при этом есть и другие - внешние факторы, делавшие едва ли не неизбежным его обращение к сюрреализму.

Дали, очень рано усвоивший профессиональные навыки, овладевший рисунком и секретами академической живописи, а также прошедший школу кубизма, для того чтобы оказаться на уровне своего времени, должен был двигаться дальше, т.к. героическая пора кубизма была позади, а совершенствуясь в классическом мастерстве, он мог рассчитывать только на роль заурядного провинциального художника. При этом необходимо отметить, что уже его юношеские работы: морские пейзажи - *“Лодка Эль-Сона”*, *“Парусник”*, *“Пейзаж Кадакеса”*, портреты крестьянок - *“Лусия”*, *“Гортензия”*, натюрморты и другие работы 1918-1921 гг. - свидетельствуют о том, что Дали, развивая это направление, мог бы войти в испанскую живопись как интересный художник...

Несмотря на относительно короткую *“официальную”* связь с сюрреалистским движением и группой Бретона, Дали изначально и навсегда остается художником, олицетворяющим сюрреализм. При этом расхождения с сюрреализмом у него начались довольно рано.

В соответствии с *“Манифестом сюрреализма”* (1924) этот метод отличается прежде всего тем, что он освобождает творческий процесс от контроля разума, т.е. от всех видов ангажированности, самоцензуры, идейных установок и т.п. Метод же Дали предполагает присутствие в какой-то мере критического начала, что, естественно, противоречит идее автоматизма, абсолютной спонтанности ассоциаций, т.к. ставит их в конечном счете под контроль разума.

Разрыву Дали с сюрреалистами способствовали и его политические высказывания, и - в какой-то момент - не критическое отношение к личности Гитлера, несовместимое с этикой этого

движення. Окончателний разрыв Дали с группой Бретона происходит в 1939 во время его сближения с Франко.

Dollars (“жадный на доллары”) - так окрестил Бретон своего бывшего друга, уехавшего в 1940 в США, где он с Гала в течение восьми лет, живя в Нью-Йорке, Калифорнии и Вирджинии, упрочивает закрепившуюся за ним славу эксцентричного гения. Он всегда умел привлечь к себе внимание прессы. Несмотря на грозные события начавшейся мировой войны, “Таймс Геральд” помещает 23 февраля 1941 большой репортаж “Один день с Дали, или Корова в библиотеке”. Одна за другой открываются его выставки, ставятся балеты “Лабиринт”, а несколько раньше “Вакханалии”, для которых он пишет либретто и декорации.

Во время своего пребывания в Америке Дали работает как ювелир, дизайнер, фоторепортер, иллюстратор, портретист, декоратор, оформитель витрин, делает декорации к фильму Хичкока “Дом доктора Эдвардса”, распространяет газету “Дали Ньюс” (в которой, в частности, печатается “Иероглифическое толкование и психоаналитический анализ усов Сальвадора Дали”). В то же время он пишет роман “Скрытые лица”. Его работоспособность поразительна. В 1942 г. выходит “Тайная жизнь Сальвадора Дали”; говоря об этом автобиографическом тексте, Дали замечает, что им написано “шестьсот страниц... из расчета тридцать пять страниц в день”.

Его тексты, фильмы, инсталляции, фоторепортажи и балетные постановки отличают ирония и парадоксальность, сплавленные в единое целое той же своеобразной манерой, которая свойственна его живописи.

ДЖЕРЕЛА

1. <http://www.krugosvet.ru/articles/105/1010514/1010514a1.htm>
2. <http://www.abc-people.com/data/dali/index.htm>
3. <http://www.abc-people.com/data/dali/bio-1.htm>
4. <http://psyjournal.ru/j3p/20030307/>

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ КУЛЬТУРИ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Питання про зв'язок культури та цивілізації є полемічним. Діалектична взаємодія понять “культура” і “цивілізація”, філософський аналіз сутнісних зв'язків, наукове прогнозування розвитку “цієї пари” на сьогодні виявились найменш дослідженими. В той же час значна увага приділяється вивченню їх співвідношення. В мовному арсеналі сучасності, а не лише в гуманітарному та соціологічному знанні, терміни “культура” та “цивілізація” є одними з найбільш вживаних.

Вони, а також похідні від них терміни, досить часто використовуються як синоніми: ми кажемо “культурність”, але так само можемо сказати й “цивілізованість”, “культурний” - “цивілізований” та інш.

Суттєва спорідненість культури та цивілізації проявляється в генетичному плані, тобто тоді, коли ми розглядаємо їх історичне виникнення та формування. Ранні прояви культури пов'язані із таким втручанням людини в природні процеси, при якому вона надає природному матеріалу нових форм, нового впорядкування, а також: функціонування в межах надвітальних (таких, що виходять за межі простих життєвих) потреб людини, внаслідок чого вже за часів “сивої давнини” виникають “артефакти”, що мають особливе призначення: вони створюються зовсім не для задоволення фізіологічних потреб організму та забезпечення його простого виживання.

Проте до такого періоду історії, ротягом якого вперше починали з'являтися та функціонувати артефакти, поняття цивілізації, як правило, не застосовується.

Сам термін “цивілізація” пов'язаний із латинським словом “civitas”, що означає “місто”, “міський”. Проте вже за часів Римської імперії це слово позначало цілий спектр ситуацій та якостей, пов'язаних із громадянством та державністю. Це свідчить про те, що поняття цивілізації найбільш органічно пов'язане із проявами особливого типу організації колективного людського життя: цивілізація значно більшою мірою, ніж культура, передбачає та має своїм змістом соціальні, міжіндивідуальні дії та взаємодії високого рівня складності та організованості.

Отже, цивілізація базується на культурі та певних культурних надбаннях. Але, виникнувши, вона постає як активний, важливий та в чомусь якісно інший чинник культурної еволюції: цивілізація суттєво стабілізує процеси суспільного життя, надає суспільству більш надійних та життєздатних форм існування, вищого рівня організованості та впорядкування всіх процесів суспільної життєдіяльності. В генетичному плані цивілізація постає дітищем культурного процесу та його підсилювачем¹.

Так само в європейських мовах термін “цивілізація” для означення культурного історичного процесу і його досягнень усталився на межі XVIII-XIX ст. Уже французькі філософи-просвітники називали “цивілізованим” суспільство, засноване на началах розуму і справедливості. З того часу термін “цивілізація” почав широко вживатись поряд з терміном “культура”².

Разом з тим, деякі вчені почали використовувати термін “цивілізація” для означення тільки певного етапу культурного розвитку. В XIX ст. поняття “цивілізація” почало активно вживатись відносно нового способу життя, специфікою якого є урбанізація і зростання ролі матеріально-технічної культури. Так, відомий американський етнограф і дослідник первісного суспільства Льюїс Генрі Морган (1818-1881) увів триступеневу періодизацію людського суспільства і культури: дикість, варварство, цивілізація. За такого підходу культура і цивілізація розумілись як різнорівневі поняття: культура - ціле, цивілізація - тільки частина цілого, його стадія³.

Існують такі співвідношення понять “культура” і “цивілізація”:

- цивілізація як загалом синонімічне до культури поняття;
- цивілізація як матеріальна культура;
- цивілізація як один із складових етапів культури;
- цивілізація як етап історичного розвитку, що приходить на зміну культурі.

Ведучи мову про взаємодію понять “культура” і “цивілізація”, цікаво згадати і позицію християнства щодо цієї проблеми. Християнські богослови також розводять поняття культури і цивілізації, але не розглядають цивілізацію як своєрідне етапне явище (що характерно для позиції таких науковців, як Ф.Тьонніс або О.Шпенглер) або структурну складову культури, а вважають культуру і цивілізацію первісно антагоністичними способами людського існування⁴.

Повертаючись до сьогодення, треба зазначити, що сучасне суспільство переважно є суспільством технізованим, навіть технократичним (таким, в якому панують інтереси нарощування технічної потужності суспільства). У ньому на першому плані перебувають питання технічних новацій, технології, інженерного прогресу та інш. Сучасна гуманітарна інтелігенція дуже занепокоєна якраз тим, що на тлі технічного прогресу спостерігається не просто гальмування духовного сходження сучасного людства, а й навпаки, певний занепад, перманентна криза духовності.

Отже, реальні відмінності між культурою та цивілізацією зумовлюють неоднозначність та складність їх взаємодії. Найбільш виправданий підхід до регулювання такої взаємодії передбачає врахування особливої сутності як того, так і іншого, а також пошуки форм і способів їх узгодження, взаємного стимулювання, максимального виявлення своїх можливостей у процесах людської життєдіяльності⁵.

¹Культурологія. - Львів: “Магнолія плюс”, 2005. - С.102-108.

²Культурологія. Курс лекцій / За ред. Л.Л.Матвеева. - Київ “Либідь”, 2005. - С.24.

³Петрушенко В.Л. Філософія. - Львів: “Магнолія плюс”, 2006. - С.480.

⁴Культурологія. Курс лекцій / За ред. Л.Л.Матвеева. - Київ “Либідь”, 2005. - С.25-27.

⁵Культурологія. - Львів: “Магнолія плюс”, 2005. - С.126-127.

ДО ПИТАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ЗЛАМІ ТИСЯЧОЛІТЬ

На початку XXI ст. в суспільній свідомості все більше утверджується думка про те, що людство перебуває на зламі, який супроводжується негативними явищами. Свідченням цього є не лише катаклізми XX ст., а й глобальна криза сучасного суспільства, яка певною мірою розцінюється як занепад культури.

Ще в 20-ті роки XX ст. П.Сорокін писав: *“Ми немовби перебуваємо між двома епохами: культурою почуття, що вмирає, але ще належить нашому променистому вчора, та майбутньою ідеаційною культурою завтра, що створюємо нині. Ніч цієї перехідної епохи починає опускатися на нас з її химерами, страшними тінями, нестямним жахом”*¹. Із роздумів П.Сорокіна випливає, що сьогоднішня криза *“чуттєвого дня”* перебуває в екстраординарному стані. Вона позначилася на мистецтві, науці, філософії, релігії, праві, політиці.

Кризові явища не оминули і сучасну українську культуру. На порубіжжі століть і тисячоліть вона як частина загальнолюдського культурного простору відображає глобальні проблеми всього людства. Проте українська культура сьогодні переживає ще й свої специфічні проблеми як національної культури, які дісталися їй у спадок з XVII-XIX ст. чи навіть з XX ст., коли Україна перебувала у складі Радянського Союзу і були іншими образ мислення та менталітет українства. Але комплекс отриманих у спадщину проблем національної культури сьогодні продовжує зростати, демонструючи поглиблення кризових явищ української культури вже як культури суспільства перехідного періоду. На думку ряду вчених, невирішення загальних та *“історично застарілих”* проблем сьогодні ставить під загрозу подальший розвиток української культури як національної. З'ясування сутності цих проблем й актуалізувало дане дослідження.

Проголошення незалежності України та початок розбудови самостійної держави призвели до радикальних змін в українському суспільстві, які суттєво позначилися на становіщі культури. В Україні почала формуватися нова соціокультурна реальність, основною особливістю якої стало перебування суспільства в періоді перелому, зміни типу своєї організації існування. Реформування

суспільства викликало появу і нової культурної реальності, яка характеризується новими відносинами між людьми, особливою системою цінностей, культурних потреб і засобів їх задоволення, тобто тим, що в сукупності забезпечує узгоджений розвиток суспільства і, зрештою, є його культурою².

Але, як відомо, проблемою всіх перехідних суспільств є втрата визначеності і чіткості критеріїв розрізнення еталонної, базової культури, посилення відносності самих критеріїв, нездатність суспільства розрізнити *“культурне”* і *“некультурне”*, поява проблеми культурної орієнтації громадян, особливо молоді.

Саме такі процеси характеризують ще несформовану культуру новоствореної української держави, в якій спостерігається відмова від старої шкали цінностей і відсутність чіткої нової системи цінностей, а, отже, певна втрата еталонних зразків культури, домінування творів авангардизму, які ще недавно кваліфікувалися як антикультура, а нині розцінюються як взірці художнього поступу. З цих причин на початковому етапі державотворення на перший план було висунуто гасло духовного відродження, під яким насамперед розумілося відродження національної культурної традиції.

Утворювана впродовж віків багатьма поколіннями українців традиція є певним видом культурної наступності, що зберігає дух національної культури, орієнтує сучасників на збереження уже створених прогресивних надбань і їх використання в подальшому розвитку. Тому потреба культури відшукати своє коріння, повернутися до витоків та поставити себе на ґрунт традиції є цілком природним явищем.

Та, на жаль, українська культурна традиція в силу історичних умов, за яких час від часу розривалися зв'язки між поколіннями, між західною і східною частинами України, виявилася перерваною. А її відтворення й до сьогодні розглядається як механічна реконструкція минулого, що перетворюється в несвідоме наслідування зовнішніх форм національної культури.

Наприклад, вдягати національний одяг сьогодні швидше є модою на традицію, оригінальним засобом самоідентифікування, але не природнім виявом національної свідомості чи національного духу. Тому мода на традицію, хоч і має свої переваги, все ж являється ознакою кризи, бо на основі її не відбувається відродження духу національної культури.

Сьогоднішня ситуація в культурі України ускладнена і тим, що протягом останніх років з'явилася велика кількість зразків

масової культури американського та західноєвропейського суспільств. Занурення невідготовленого глядача в надмірність зразків закордонної масової культури, на думку академіка НАН України І.Дзюби, викликало “культурний шок” та, в свою чергу, посприяло формуванню своєї масової культури, яка ще недавно визнавалася низькопробною³.

Існує думка, що масова культура насамперед реалізує біологічні інстинкти людини, а тому апіорно схожа і перетворюється на загальнолюдську культуру⁴. Проте відомо, що загальне, те - нічисте, а, отже, українську культуру як національну вона не розвиває. Більше того, як вважає Н.Удріс, масова культура формує у світогляді зростаючого покоління українців тенденцію американо-європейської інокультури. “Ще трохи, - каже він, - і ми загубимо свої національні корені”⁵. То ж, проникнення і адаптація на національному ґрунті нової системи цінностей, характерної для духовно-культурного життя Америки і Європи, в кризових умовах нашого суспільства, як виявляється, є теж вкрай небезпечною тенденцією, такою, що в силу трансформаційних процесів здатна призвести до втрати самоідентичності української культури.

Отже, основними проблемами сучасної української культури є зміна цінностей, втрата еталонних зразків культури, відсутність чіткості розуміння самих критеріїв “культурне” і “некультурне”, переривання національної традиції як виду культурної наступності, формування масової культури та вплив американо-європейської інокультури.

¹Сорокин П. Социокультурная динамика. - М., 2002. - С.324.

²Хоруженко К.М. Культурология. Энциклопедический словарь. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. - С.195.

³Дзюба І. Деякі проблеми і перспективи української культури // Вісник НАН України. - 2001. - №3. - С.20.

⁴Калач О. Массовая культура как новая историческая парадигма культуры. - Минск, 1996. - 234 с.

⁵Удріс Н. Проблема трансформації сучасної української культури // Наука. - 2002. - №11. - С.5.

ДО ІСТОРІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ (1782 р. - початок ХІХ ст.)

У 1782 р. судова та адміністративна системи України перебудовуються на зразок російських. Початок цьому процесу був покладений “Учреждениями о губерниях” 1775 р. Встановлювалися такі місцеві судові органи: 1) губернські - палата кримінального суду, палата цивільного суду, верхній земський суд, верхня розправа, совісний суд, губернський магістрат, сирітський суд, городові старости та судді словесного суду губернського міста (всі вони проводили засідання і перебували в губернському місті); 2) повітові - повітовий суд, нижня розправа, нижній земський суд, городові старости і судді словесного суду повітового міста, городовий магістрат, або ратуша, городовий сирітський суд (вони знаходилися та проводили свої засідання у повітовому місті).

Повітовий суд складався з судді та двох засідателів, яких обирали з числа місцевого дворянства на три роки. При повітовому суді існувала дворянська опіка для вдів та малолітніх дітей померлих дворян. В ній головував повітовий предводитель дворянства, а до її складу входили всі члени повітового суду¹.

У складі верхнього земського суду було 2 голови (председателя), кожен з яких призначався імператрицею за рекомендацією Сенату з двох кандидатів, і 10 засідателів, які обиралися через кожні три роки дворянством губернії. При суді знаходився прокурор, стряпчий казенних та стряпчий кримінальних справ. Верхньому земському суду були підпорядковані повітові суди, дворянські опіки, земські суди його округи.

В системі судочинства існували також нижні земські суди, які виконували як адміністративні, так і судові функції. Одним із завдань цього суду було виконання розпоряджень губернського правління, рішень палат, верхнього земського і повітового судів. Наприклад, нижній земський суд повинен був слідкувати за тим, щоб ніхто не приймав втікачів та не утримував і не переховував їх.

До адміністративних функцій нижнього земського суду відносилися нагляд за громадським спокоєм та дотриманням законності у повіті.

До складу нижнього земського суду входили справник та два або три засідателя, яких обирали з дворян повіту. В містах нижній земський суд не діяв (він був тільки для повіту), а його обов'язки виконував городничий; в прикордонних містах його заміняв комендант².

Городовий магістрат, або ратуша, були нижчими судовими інстанціями для міських жителів або жителів посаду. Магістрат створювався в кожному місті, ратуші залишалися лише в посадах. Членами магістрату були 2 бургомістри і 4 ратмани, які могли засідати в половинному складі по черзі.

Згідно з “Учреждением о губерниях”, у містах залишалися суди старост та словесні суди, які діяли за попереднім законодавством. Суддів сюди обирало міщанство та купецтво на початку кожного року шляхом балотування.

Апеляційною та ревізійною інстанціями для городових судів був губернський магістрат, створений у кожній губернії. Залежно від розмірів губернії могло бути відкрито більше одного такого суду. До складу губернського магістрату входили два голови та шість засідателів. Йому були підпорядковані міські магістрати, сирітські суди та ратуші тієї губернії, де він був створений.

Сирітський суд затверджувався при кожному міському магістраті. Міському сирітському суду доручалося опікування малолітніми сиротами, маєтками, що залишилися після смерті власників, вдовами та їх справами. Для суду над вільними селянами в повітах та губерніях були утворені дві судові інстанції: нижня та верхня розправи.

Третьою інстанцією для кожної з категорій станових судів був губернський загальностановий орган - палати кримінального та цивільного суду. Вони складалися з голови, двох радників та двох асесорів. Палати як судові органи займали особливе місце в судовій системі. Це можна пояснити тим, що вони замінили центральні адміністративні та судові інстанції - колегії, ставши на чолі місцевих судових органів. Вищою відносно них інстанцією був Сенат.

Також судова система імперії була доповнена судами особливими. Одним з таких судів був совісний. До його складу входили суддя, який призначався генерал-губернатором, та шість суддів, які обиралися по двоє від кожного стану. Совісний суд вважався інстанцією, рівною палатам, верхнім судам та губернським магістратам. Вищою відносно нього інстанцією були Сенат та імператор і міг бути так і не створений як постійна установа Вищий совісний суд. Цей суд вирішував цивільні справи, що могли

бути розглянуті у примирливому порядку, і такі категорії справ: 1) справи по злочинах божевільних та малолітніх; 2) справи про чаклунство; 3) справи по скаргах на незаконне утримання у в'язниці.

Згідно з “Учреждением о губерниях”, була створена судова система з наступними рисами. Більш послідовно, ніж за часів Петра I, проводився принцип відділення судової влади від адміністративної, що забезпечувалося створенням паралельно існуючих систем місцевих адміністративних і судових органів. Але надання губернатору широких повноважень по нагляду за судом з правом призупинення судових рішень, якщо він вважав їх несправедливими, значною мірою обмежувало самостійність судової влади.

Суд кримінальний відділявся від суду цивільного на рівні всіх інстанцій, виключаючи нижчі. В усіх губерніях, крім територій, які називали “національними окраїнами”, були введені єдині судові органи, що дозволяло встановити загальний порядок діловиробництва та чітку ієрархію судових інстанцій. Суд залишався становим. Слідство відділили від суду та передали у відання поліції.

Нові суди більшою мірою задовольняли інтереси дворянства, оскільки саме їм належало загальне керівництво судами та з їхнього середовища комплектувався керівний склад судових установ. Єдиної судової системи, щоправда, створено не було³.

В короткий період правління Павла I в судовій системі всієї імперії відбулися зміни, але дуже суттєво вони не вплинули на подальший розвиток судової системи Російської імперії дореформеного періоду. У 1797 р. були ліквідовані всі суди другої інстанції, а палати кримінального та цивільного судів об'єднані під загальною назвою палат суду і розправи⁴. На українських землях указом “О восстановлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правилам и прежним обрядам” в 1796 р. були відкриті виборні українським дворянством Генеральний суд, а в повітах - земські (для цивільних справ) і підкоморські (по межових справах) суди⁵.

Реформуючи судову систему Російської держави, імператор Павло I зробив спробу відновити певні елементи автономії колишньої Гетьманщини, скасовані реформами Катерини II. У судоустрої на території колишньої Гетьманщини була зроблена низка змін. Як зазначалося вище, замість палат кримінального та цивільного суду в губернському місті (Чернігові) був створений Генеральний суд. Саме він став вищою апеляційною інстанцією для всіх судових установ у губернії.

Але зміни торкнулися і повітових судів на цій території. Замість них указом Павла I від 30 листопада 1796 р. були відновлені так звані повітові земські суди (за документами того часу "*поветовые земские суды*" або "*уездные земские суды*" - обидві назви мають на увазі одну і ту ж установу), що були запроваджені ще універсалом гетьмана К.Розумовського від 19 листопада 1763 р. і проіснували до появи тут у 1782 р. повітових судів, які і перебрали на себе їхні функції. Після відновлення у 1796 р. повітові земські суди перебрали на себе вже функції повітових судів і проіснували до 1831 р., коли законом від 6 грудня повітові суди знову відновилися.

Хоча повітові суди і перебрали на себе у 1782 р. функції повітових земських судів, та все ж їхні функції були набагато ширшими, ніж в останніх, тому що одночасно до повітових судів перейшли функції підкоморських судів, а також до їх компетенції були включені межові, кримінальні та інші справи.

Таким чином, повітові земські суди у 1796 р. отримали всі повноваження повітових судів. Тому ця частина судової реформи Павла I на території колишньої Гетьманщини звелася лише до зміни назви "*повітовий суд*" на "*повітовий земський суд*". В свою чергу, повітовий земський суд періоду 1763-1782 рр. і повітовий земський суд періоду 1796-1831 рр. не є однією установою, що існувала в різні часи, а являють собою абсолютно різні утворення. В той же час повітовий суд періоду 1782-1796 рр. та 1831-1864 рр. і повітовий земський суд періоду 1796-1831 рр. - це одне ціле.

Тому можна стверджувати, що на початку XIX ст. специфіка управління українськими землями повністю зникла. Царський уряд поширив на них загальнодержавні порядки і установи.

¹Дегтярьов С.І. До питання вивчення ролі повітових судів (остання чверть XVIII - 60-ті рр. XIX ст.)// Сумська старовина. - 2004. - №№XIII-XIV. - С.211-212.

²Любавский М.К. История царствования Екатерины II. Курс, читанный в Императорском Московском университете весной 1911 года. - СПб., 2001. - С.96.

³Ефремова Н.Н. Судостроительство России в XVIII - первой половине XIX в. (историко-правовое исследование). - М.: Наука, 1993. - С.146.

⁴Российское законодательство X-XX веков. - Законодательство периода расцвета абсолютизма. - Т.5. - М., 1987. - С.179.

⁵Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России. - М.: Высшая школа, 1968. - С.134.

НЕСТЕРЕНКО В.А.,
МАРКОВА А.

ЗМІНИ В ДЕРЖАВНОМУ АПАРАТІ ЯПОНІЇ В ХОДІ РЕВОЛЮЦІЇ МЕЙДЗІ

Важливу роль у наростанні соціально-економічної кризи в Японії середини XIX ст. відіграв зовнішній фактор, а саме відносини з європейськими державами і США та урядова політика щодо них. У 1854-1858 рр. Японія була змушена "*відкритися*" для морської торгівлі і комерційної діяльності іноземців. Це призвело до зростання колоніальної експансії західних держав, проникнення в країну іноземного капіталу.

Особливу агресивність виявляли США. Це було обумовлено кількома факторами. Японія була вигідною базою для американських суден у північних водах Тихого океану. Прагнення США створити таку базу посилювалося розвитком китобійного промислу й особливо парового флоту, що потребував вугілля. США розглядали Японію як зручний плацдарм для зміцнення американських позицій на Далекому Сході. Крім того, американська промисловість потребувала нових ринків збуту. В цьому плані США поспішали випередити своїх європейських конкурентів.

Американці досягли своєї мети. У 1853 р. після демонстрації військової сили США нав'язали Японському уряду договір, за яким американським суднам, що зазнали аварії, надавалося право заходити в два японські порти, де вони могли запасатися вугіллям, продовольством, водою тощо. Але він не передбачав права торгівлі. Тому у 1858 р. був підписаний ще один нерівноправний для Японії договір, який визначив, що її уряд не міг встановлювати мито на американські товари вище визначеного рівня (5-35%). Японія також повинна була визнати право екстериторіальності американських громадян. США розраховували забезпечити собі домінуючий вплив у цій країні.

Подібні нерівноправні договори Японія була змушена укласти з Росією, Англією, Францією, Голландією. Японські феодальні клани порізного використовували ці відносини з європейськими державами. Одні отримували комерційні і військові вигоди, допускаючи пограбування своїх володінь, інші намагалися відновити "*святині*" колишніх порядків, обгрунтовано вбачаючи в модернізації небезпеку

для режиму. До того ж зростало невдоволення народних мас, які звинувачували сьогуна та іноземців у своїх злиднях. Дедалі частіше лунали заклики: "Геть сьогуна!", "Геть варварів!".

З 1858 р. протистояння вилилося у боротьбу даймьо різних кланів за гегемонію. Прихильники модернізації об'єдналися навколо кланів Сацума, Тьосю і Тоса. Одночасно зросла кількість селянських заворушень у формі так званих "рисових бунтів", особливо у 1866 р. Все це призвело до зростання політичної ролі імператорського двору. В країні стала популярною ідея ліквідації сьогунату і відновлення влади імператора.

У серпні 1863 р. був здійснений державний переворот. Найбільші клани Сацума, Тьосю і Тоса ввели в столицю Кіото війська. Однак протиріччя розкололи опозицію. Між кланами розгорнулася громадянська війна (1863-1867). На боці імператора були даймьо Південно-Західних князівств. У 1867-1868 рр. народний протест мав характер скоріш традиційних для Японії ритуальних процесій і танців, які часто ініціюються самими правлячими колами для того, щоб "випустити пар" народного невдоволення. Так, у серпні 1867 р. священнослужителі Нагої повідомили, що сталося диво - з неба впали амулети. Його тлумачили як початок великих змін. Маса віруючих посунула до міста.

Рівновага між імператором і сьогунатом підтримувалася взаємними зобов'язаннями. Та співвідношення сил змінилося після смерті імператора Комейки та сьогуна Іемоті. Військово-політичний переворот набув легальних форм. Влада перейшла до нового монарха - Муцухіто, який за японською традицією взяв собі ім'я Мейдзі ("освітчене правління"). Резиденцію імператора перенесено з Кіото до Едо, який згодом був перейменований на Токіо.

Це сталося у 1868 р. Почався новий етап в історії Японії: сьогунат ліквідовано, і вся повнота влади була зосереджена в руках імператора. Велику роль у цих подіях відіграли рядові самураї, японська буржуазія і основна маса селян. Події цього року дістали назву "реставрація Мейдзі", а роки правління імператора Муцухіто (1868-1912) - "ера Мейдзі-ісін", тобто відновленого "освітченого правління". Цей переворот в Японії в цілому носив мирний характер.

Була проведена низка реформ, які мали вирішити дві основні задачі: загальнонаціональну, тобто захист країни від втрати її суверенітету, і скоріш контрреволюційну щодо народного руху - зняття соціального напруження і заспокоєння населення.

Конкретної програми перебудови старого державного апарату, а тим більш його демократизації спочатку не було. У березні 1868 р. 18-річний імператор Муцухіто виголосив промову, яка була написана за допомогою канцлера Окубу - аристократа і самурая, прихильника реформ та зближення з Європою.

Програма перетворень складалася з п'яти пунктів:

1) Встановити на території всієї країни "право на справедливість";

2) Відкрити шлях здібним, а не тим, хто володіє привілеями;

3) Скликати двопалатні збори з дорадчими повноваженнями у складі представників знаті, самурайських та буржуазних елементів;

4) Скасувати "погани" звичаї;

5) Сприяти приєднанню країни до знань інших народів.

З метою подолання феодальної роздробленості і міжусобиць, ініціаторами яких були князі і самураї, нове керівництво вирішило створити чітку адміністративно-бюрократичну систему, що мала б централізований і всестановий характер. В тому ж році були створені дві палати: верхня, куди входили представники феодальної знаті, і нижня - самурайські та буржуазні елементи. У 1873 р. самурайська палата почала гальмувати реформи, і тому була ліквідована. Як і раніше, влада належала вищій знаті. Результативнішими були дії уряду, який складався переважно з родичів імператора. Самураї, особливо ті, що були пов'язані з буржуазією, також не втратили свого шансу. Це позначилося на змісті проведених пізніше реформ.

Фактично, вища влада повністю належала імператору. 11 лютого 1869 р. особливим законом про імператорський дім були зафіксовані його статус і права, встановлювався прямий порядок престолонаслідування, тобто від батька до старшого сина. Обов'язковими умовами були досягнення повноліття та процедура коронації.

Власність імператорської фамілії проголошувалася спадковою і невідчужуваною. Засновано також Сімейну раду, яка призначалася для управління справами імператорського двору.

Головним органом влади стала Державна рада (Дадзекан). Вона вважалася вищою законодавчою, виконавчою і судовою установою в імперії. Її склад визначався імператором. До Державної ради входили вищі сановники і куге, верхівка самурайського чиновництва. Пізніше в її складі були створені департаменти: у справах синтоїстської релігії, фінансів, військовий, іноземний, юстиції. У 1871 р. Державна рада була ще раз реорганізована:

поділена на три відомства - центральну, праву і ліву палати. Основна влада була зосереджена в центральній палаті.

За китайським зразком VII ст. засновано новий центральний уряд - сансеку. Його очолював прем'єр (сосай). Ним став принц Арісугава. Організаційно сансеку представляв собою об'єднання 10 державних міністрів (гаджі) і 20 державних радників (сенію).

Замість князівств був встановлений новий адміністративно-територіальний поділ (1871 р.) - 72 кени (префектури) і три фу (столичні округи), правителі яких були лише урядовими чиновниками. У 1878 р. у міських і сільських округах було засноване всестанове самоврядування у вигляді об'єднаних зборів, у яких брали участь громадяни з високим майновим цензом.

Формувалася загальнодержавна судова система. У 1875 р. створено Верховний Суд як вищу апеляційну інстанцію у справах судів префектур. Він також розглядав справи про державні злочини. Створювалася загальнодержавна поліція, контроль за якою здійснювався прокуратурою.

У 1889 р. була прийнята конституція (значну частину її положень запозичили з конституції Німецької імперії), згідно з якою Японія перетворилася на конституційну монархію з широкими правами і законодавчою ініціативою імператора. Представницьким органом став двопалатний парламент, який почав роботу в 1890 р. Конституція офіційно проголосила демократичні свободи і громадянські права, рівність всіх громадян країни. Це стало стимулом для швидкого розвитку японського капіталізму.

Змінюється соціальний склад чиновництва. Якщо на початку 1871 р. урядовий апарат усіх рівнів на 89% складався із самураїв, то на початку 1880 р. - лише на 25%. Збільшилась кількість вихідців з городян. Вищий ешелон влади був доступний лише придворній аристократії і впливовим самурайським родам. Самурайська підтримка Реставрації не була абсолютною. Велика частина цього досить численного стану в Японії XIX ст. (до 1/10 населення) виступила з консервативних позицій. У 1874-1878 рр. уряд зіштовхнувся з великими самурайськими заколотами, які були придушені. З іншого боку, самураї стали соціальною базою для формування ліберально-конституційного руху.

Політична необхідність узгодження урядової діяльності з позицією найбільш активних суспільних сил зумовили появу політичних партій. На початку 80-х років XIX ст. в Японії виникли перші буржуазно-поміщицькі партії, опозиційні до уряду. У 1874 р.

зароджується ліберально-політичний рух, що представляв інтереси частини поміщиків, міських верств, сільської буржуазії. У 1881 р. виникла ліберальна партія (дзіюто). Її патроном був концерн "Мицубіші". Через рік виникла партія конституційних реформ (кайсінто). До її складу увійшли деякі представники з фінансових і торгових кіл, діячі ліберальної інтелігенції. Її підтримував концерн "Мицубіші". Програмні вимоги обох партій були майже однакові: введення парламентських форм правління, політичних свобод, місцевого самоврядування тощо.

Згодом, у 1875 р., прибічники політичної реформи об'єдналися в Товариство за метою в житті (Ріссіся). В Японії це була перша політична організація, до якої входили самураї клану Тоса. Пізніше з'явилося ще одне товариство - Айкокуся. Його гаслом була політична перебудова суспільства на основі поділу влади за європейським зразком. Наприкінці 1870-х років ліберальний рух набув частково антиурядового характеру і тому не мав широкої підтримки, і до 1884 р. товариства саморозпустилися.

Таким чином, результатом революції Мейдзі в Японії було встановлення абсолютної монархії з подальшим перетворенням її на конституційну і відкриттям перспектив для швидкого завершення централізації країни. Вона стала початком радикальних соціальних, політичних і економічних змін у японському суспільстві.

¹Кузнецов Ю.Д., Навлицкая Г.Б., Сырицын И.М. История Японии. - М., 1988.

²Япония: Справочник. - М., 1992.

³Всемирная история: В 24 т. / А.Н.Бадак, И.Е.Войнич, Н.М.Волчек и др. - Минск, 1997. - Т.17, 18.

ОРГАНИ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ НА СУМЩИНІ ПІСЛЯ ЛЮТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 р.

На початок 1917 р. територія нашого краю перебувала у складі Харківської, Чернігівської, Полтавської та Курської губерній. Внаслідок революційних подій, які почалися в Петрограді у лютому 1917 р. і закінчились падінням самодержавства 3 березня, по всій країні розпочалося створення нових органів влади, підконтрольних Тимчасовому уряду.

5 березня 1917 р. газета "Сумський вісник" повідомляла про відречення Миколи II, а вже 8 березня було надруковано Наказ начальника громадської охорони №1 від 7.03.1917 р.: *"Распоряжением временного Сумского Комитета я избран начальником общественной охраны и всех вооруженных сил г.Сум и уезда, и с сего Марта вступил в исправление обязанностей (...) в интересах поддержания требования порядка и охраны граждан и их имущества под моим личным наблюдением."*

Для пополнения охраны предполагаемой наружной милиции предлагаю раненым, но способным нести службу обществу, заявить мне (Городская Управа, полковнику Катасонову) о своем желании поступить в штат служащих

*Начальник общественной охраны полковник Катасонов"*¹.

Отже, 6 березня 1917 р. вперше у нашому краї згадується про нове на той час формування - народну міліцію, хоча за іншими даними, ще 4 березня нарадою представників міських діячів і громадян м.Суджа було ухвалено постанову про вибори Тимчасового комітету і створення міліції².

До речі, поняття "народна міліція" - не зовсім правильне, оскільки саме слово міліція, яке прийшло до нас з давнього Риму, означає "озброєний народ". Тобто міліція в 1917 р. виникла як утворення народної самооборони і підтримання порядку, на відміну від поліції, яка такі ж функції виконувала на професійних засадах.

Місцеві органи влади, яким була підпорядкована міліція, час від часу намагалися поліпшувати її матеріальне становище, хоча в міських бюджетах не завжди передбачалося фінансування. Невідомо, якою була структура міліції та зарплата охоронців

порядку в перші тижні нової влади, але на засіданні міської думи Сум від 18 вересня 1917 р. вже пропонувалося розмежувати функції міської та повітової міліції і за рахунок економії підвищити зарплату міліціонерам. Було встановлено такі місячні ставки: 2-м дільничним комісарам - по 300 крб.; 2-м помічникам комісара - по 225 крб.; 8-ми дільничним наглядачам - по 180 крб.; 8-ми старшим міліціонерам - по 140 крб.; 8-ми постовим міліціонерам - по 125 крб.; 8-ми листоношам - по 180 крб.; писарям - по 90 крб.

Крім того, на відрядження 2 комісарам і 2 помічникам виділялося по 25 крб. кожному. На ті ж потреби 8 дільничних наглядачів одержували по 15 крб.³ Для утримання органів правопорядку та фінансування боротьби зі злочинністю пропонувалося залучати і громадськість, зокрема через проведення спеціальної підписки та інші добровільні внески.

Формування нових структур охорони порядку відбувалося в складних умовах, адже не всі професіонали з числа поліцейських мали бажання продовжувати службу. Так, 6 березня сумський повітовий справник В.П.Преображенський та пристав м.Суми Н.І.Манжелей подали до громадського комітету прохання про відставку⁴.

Натомість, ще 4 березня помічник начальника Харківського губернського жандармського управління в Сумському, Лебединському й Охтирському повітах підполковник С.П.Леваневський та нижні чини залізничної жандармерії заявили про підтримку нового уряду⁵, а 5 березня така ж заява надійшла від начальника сумської в'язниці.

Бурхливе громадське життя вимагало від міліціонерів не тільки рішучих дій, але й повсякденної турботи про чистоту вулиць і безпеку руху, дотримання військовими форми одягу і запобігання провокацій з боку прихильників старого ладу. Так, з Конотопу повідомлялось про те, що зброю, відібрану в арештованих поліцейських, було передано міліції, сформованій з робітників. У місті деякий час заворушень не спостерігалось, але вранці 8 березня прихильники старого ладу відкрили стрільбу по місту, проте були затримані міліцією. Одного порушника вбили, двох інших було поранено. 9 березня в Конотопі міліція здійснила операцію, в ході якої проводились обшуки й арешти представників старої влади. Були заарештовані жандармський полковник і сумнозвісний пристав Жуков, у якого вилучили 50 браунінгів та кілька тисяч куль⁶.

Завдання, які стояли перед новоствореною міліцією, вимагали титанічних зусиль, адже розлагоджена війною економіка, особливо

сільське господарство, зростання маси паперових грошей (в порівнянні з довоєнним часом - у 14 разів) породжували спокусу легкої наживи. Безчинствували зграї грабіжників, бандитів, убивць, процвітала торгівля наркотиками, фальшивими документами. У Москві на афішних тумбах, поряд з численними закликами різних партій, можна було прочитати оголошення такого змісту: *"Товарищи воры и грабители! Мы живем, как затравленные звери, принужденные насильем добывать себе пропитание, или помирают с голоду... Товарищи, надо нам сообща обсудить наши дела и недуги, надо найти выход, создать свою организацию, свою газету..."*.

Автори цих закликів - амністовані Тимчасовим урядом злочинці-рецидивісти - запрошували бажаних на мітинг, не дотримуючись при цьому ніякої конспірації. Вони вказували місце проведення мітингу, закликали до абсолютної явки: *"Приходите все, братья-преступники, взрослые и малолетние"*⁷.

Тяжкий стан справ у боротьбі зі злочинністю змусив Тимчасовий уряд 17 квітня 1917 р. видати *"Тимчасове положення про міліцію"*, яким передбачалося збереження і використання кадрів колишньої царської поліції. Така зміна політики у сфері будівництва правоохоронних органів мала на меті залучити кадри професіоналів для боротьби з розкраданням власності, яке внаслідок затягування аграрної реформи та політичної агітації більшовиків набуло неконтрольованих масштабів. Зокрема, Сумським повітом прокотилася хвиля розгромів маєтків і розкрадань майна поміщиків. Захоплення чужих посівів та врожаю тривало протягом літа.

8 вересня 1917 р. вийшов наказ №94 Верховного Головнокомандувача О.Керенського, яким заборонялося насильницьке захоплення посівів, зібраного хліба, кормових трав і сіна, проведення самовільних порубок лісів у приватних і державних лісових масивах, відбирання сільськогосподарського реманенту, підвищення договірних цін на хліб.

Особи, винні у порушенні цих заборон, а також ті, хто використовував військовополонених з казенних заводів для власних потреб, перешкоджав проведенню польових робіт, змушував власників платити за роботу хлібом, а не грошима (що в умовах інфляції було поширеним явищем), підлягали ув'язненню на строк до 6 місяців або штрафів на суму до 300 крб. За групові злочини термін ув'язнення зростав до 3 років⁸.

Численні повідомлення місцевих газет про порушення правопорядку свідчать, що політична ситуація 1917 р. сприяла кримінальним проявам серед населення і ніякими карами цей процес зупинити було вже неможливо. Надходили повідомлення з Миколаївки Сумського повіту: про розкрадання майна економії, про те, що невідомі з метою наживи викопали з могили труп поміщика Калугіна⁹.

Певний простір для криміналу надавала і політична пропаганда окремих партій. Наприклад, конотопський повітовий комісар Тимчасового уряду 27 червня 1917 р. видав розпорядження начальнику міліції здійснювати нагляд за *"публичними зрелищами с тем, чтобы Вам представлялись Указанные в III и II Отделах этого постановления афиши и изложения содержания изображений на фильм"*¹⁰. Міліція контролювала також міграційні потоки, намагаючись виявити небажаних людей. МВС Тимчасового уряду навіть розробило текст присяги для осіб, які приймали російське громадянство, причому була окрема присяга для християн, іудеїв, язичників та атеїстів. Одночасно давалася вказівка *"в целях державной безопасности"* повідомляти про кожен окремий випадок переходу в російське громадянство іноземців¹¹. Така пересторога стала актуальною ще й тому, що в 1917 р. на території колишньої Російської імперії виникла ціла низка незалежних держав та політичних режимів, які встановлювали свої інститути громадянства та створювали власні правоохоронні органи.

Отже, внаслідок революційних подій 1917 р. на території Сумщини створювалася нова система правоохоронних органів, яка в складних умовах намагалася виконати покладені на неї завдання.

¹Приказ Начальника общественной охраны // Сумской вестник. - 1917. - 8 марта. - С.1.

²Дідоренко Л. Нариси історії міліції Краснопілляського району. (Машинопис) - С.8.

³Заседание городской Думы // Сумской вестник. - 1917. - 20 сентября. - С.3.

⁴Сумской вестник. - 1917. - 8 марта. - С.1.

⁵Там само. - 6 марта. - С.2.

⁶Там само. - 12 марта. - С.4.

⁷Дідоренко Л. Вказ. праця. - С.9.

⁸Державний архів Сумської області (далі - ДАСО). - Ф.Р-2673. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.70.

⁹Сумской вестник. - 1917. - 16 октября. - С.4.

¹⁰ДАСО. - Ф.Р-5567. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.43.

¹¹Там само. - Арк.114.

ВЛАСЕНКО В.М.,
РАННСВ В.

СТРУКТУРА ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОЇ ПРОКУРАТУРИ НА СУМЩИНІ у 1922-1933 рр.

В умовах розбудови незалежної держави та реформи правоохоронних органів актуальною є тема вивчення структури і функцій такого важливого державного інституту, як прокуратура. Варто звернути увагу на традиції функціонування органів прокуратури в окремих регіонах країни, зокрема на Сумщині.

Тема виникнення та становлення радянської прокуратури має власну історіографію. В узагальнюючих працях з історії прокуратури СРСР радянського періоду подано періодизацію, загальні тенденції розвитку цього державного органу, але без зазначення регіональних особливостей¹. В них тенденційно, виключно позитивно оцінюється діяльність прокуратури. З таких же позицій висвітлюється розвиток системи прокурорського нагляду в УРСР тогочасними республіканськими керівниками цього відомства та радянськими фахівцями в галузі держави і права².

У радянській період була захищена дисертаційна робота Д.Т.Яковенко, в якій досліджено процес виникнення, перші чотири роки (1922-1925) існування та діяльності прокуратури УСРР³.

Із здобуттям Україною незалежності та переоцінкою радянського періоду в історії країни з'являються праці, автори яких неупереджено й об'єктивно висвітлюють процес появи і розвитку прокуратури у перші десятиліття існування радянської влади⁴. Окремі аспекти діяльності органів прокуратури на зорі радянської влади публікуються на сторінках фахових журналів⁵.

Певну інформацію про правоохоронні органи у 20-30-ті роки ХХ ст. містять роботи, присвячені періодам непу та становлення тоталітарного режиму в країні⁶.

Загальна характеристика та окремі сторони діяльності радянської прокуратури у міжвоєнний період висвітлені у дисертаційних роботах сучасних українських дослідників. Проблеми контролю і нагляду за органами ВУЧК та ДПУ УСРР проаналізовані в роботі Д.А.Тихоненка⁷. Ролі прокуратури у державному апараті у 1922-1933 рр. присвячена робота В.В.Мурзи⁸,

становленню та розвитку органів дізнання та досудового слідства в Україні - праця С.В.Губаря⁹.

Діяльність органів прокуратури республіки в окремих областях майже не досліджувалася. Існує декілька книг, присвячених прокуратурі Донецької, Кіровоградської та Запорізької областей, в яких лише 1-2 сторінки приділено історії прокуратури в цих регіонах, а також окремі статті у фахових виданнях¹⁰.

Певну інформацію про органи радянської прокуратури УРСР дають галузеві енциклопедії¹¹.

Отже, в українській історіографії існує значна кількість праць з історії прокуратури України 20-30-х років. Проте майже відсутні роботи, присвячені питанням становлення та розвитку цього правоохоронного органу в окремих регіонах чи областях.

Тому автори, використовуючи в першу чергу архівні матеріали, ставлять собі за мету показати процес формування структури прокуратури на території Сумщини в період становлення тоталітарного режиму. У зв'язку з неодноразовими змінами адміністративного устрою, ця територія належала до різних адміністративних одиниць, тому територіальними межами роботи є територія Сумської області в нинішніх її кордонах.

У 1918-1922 рр. функції прокуратури виконували різні відомства - Всеукраїнський З'їзд Рад, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет, Рада Народних Комісарів, народні комісаріати юстиції, державного контролю, робітничо-селянської інспекції, виконкоми Рад, відділи юстиції, створені при виконкомах місцевих Рад.

28 червня 1922 р. ВУЦВК затвердив "Положення про прокурорський нагляд в УСРР". Саме цим актом була започаткована державна прокуратура як єдиний орган, що здійснював нагляд за дотриманням законності органами влади, відомствами, господарськими і громадськими організаціями та громадянами, підтримував обвинувачення у суді тощо.

Зі створенням прокуратури на місцях відділи юстиції ліквідовувалися. Це здійснювалося відповідно до постанови ВУЦВК "Об упразднении отделов юстиции в порядке введения прокуратуры" від 6 вересня 1922 р. Роботу з утворення прокуратури передбачалося завершити у жовтні. Проте на місцях виникали проблеми. Так, полтавський губернський прокурор Сметаніч у звіті Прокурору республіки зазначав: "В отношении подбора личного состава Прокуратуры по губернии в настоящий момент, в связи с получением сообщения о

*требования партстажа для помощников Прокурора не ниже чем с 1919 года, положение, можно сказать, неблагоприятное. Полтавщина есть губерния крестьянская, имеет в большинстве своей организации партийный молодежь и выделить для прокуратуры лиц с соответствующим стажем является чрезвычайно затруднительно*¹².

Ще на початку 1923 р. не всі повіти мали прокурорів, і тому продовжували існувати повітові бюро юстиції, хоча і підпорядковувалися губернському прокурору. Так було у Роменському повіті Полтавської губернії. Чернігівський губернський прокурор звертав увагу на те, що при ліквідації 12 повітів і утворенні замість них 5 округів (Конотопського, Сновського, Ніжинського, Новгород-Сіверського і Чернігівського) один помічник прокурора буде обслуговувати територію приблизно трьох колишніх повітів. На лютий 1923 р. працювало лише 4 помічники прокурора, в тому числі у Глухові, Борзні, Острі та Шостці, а в деяких повітах губернії функції прокурора виконували повітові бюро юстиції¹³. На місцях не вистачало народних слідчих, які за відсутності технічних працівників часто виконували функції діловода, кур'єра, прибиральника.

Прокуратура УСРР створювалася на засадах централізації, незалежності від місцевої адміністрації і єдиноначальності. Вдосконалювалася структура органів прокуратури. Прокурором республіки був народний комісар юстиції, у підпорядкуванні якого і перебував відділ прокуратури. Він мав такі підвідділи: адміністративного нагляду, з нагляду за слідством і дізнанням, з нагляду за Державним політичним управлінням, державного звинувачення, з нагляду за судовими установами та слідчу частину. Органи слідства раніше перебували у складі суду.

Прокурор УСРР призначав і звільняв прокурорів губерній, а помічники губернського прокурора призначалися і звільнялися за поданням губернського прокурора. У губернських прокуратурах працювало по сім помічників, які здійснювали нагляд за діяльністю губернських ревтрибуналу, нарсуду, особливої наради при губернському нарсуді та всі функції прокурорського нагляду у повітах, що були складовими прокурорської дільниці.

Так, на початку 1923 р. помічниками прокурора Харківської губернії по Охтирському повіту був Микола Михайлович Чернишов, Лебединському - Олексій Іванович Граціанов, Сумському - Степан Адамович Шацілло¹⁴.

17 квітня 1923 р. у губернських прокуратурах було введено

посади двох старших помічників губернського прокурора - з адміністративного нагляду та губернського суду. Помічників прокурора у повітах реорганізовано в окружних прокурорів.

Так, помічниками прокурора Чернігівської губернії по Конотопському округу був Н.М.Грищенко (Гриценко), Н.-Сіверському округу, до складу якого входила північна частина нинішньої Сумської обл., - І.П.Трупчинський, помічником прокурора Полтавської губернії по Роменському округу - Р.П.Новицький. Помічниками прокурора Харківської губернії по Охтирському округу був В.Н.Четкін (Чоткін), Сумському округу - І.П.Дорохов¹⁵.

У звіті Народного Комісаріату Юстиції VIII Всеукраїнському з'їзду Рад зазначалося, що *"в составе Прокуратуры как в центре, так и на местах привлечены лучшие силы судебных работников и из общего числа Прокуроров и их помощников, 119 человек на всю Украину, имеется лишь 2 не члена Коммунистической партии, все же остальные принадлежат к числу последней. По образовательному цензу около половины общего числа Прокуратуры имеет законченное высшее образование, около 1/5 части имеет законченное среднее образование и остальной состав, по преимуществу, из числа привлеченных из рабочей среды, с низшим образованием"*¹⁶.

У вересні 1923 р. із 77 працівників Полтавської губернської прокуратури 22 були комуністами, в тому числі губернський прокурор і всі його помічники, 55 - безпартійними. У Роменському повіті членом партії був лише окружний прокурор. Різноманіт'ям відрізнявся національний склад прокуратури. У складі Прокуратури УСРР питома вага українців складала 41,4%, росіян - 32,2%, інших національностей - 26,2%. З 77 працівників Полтавської губернської прокуратури 41 (53,2%) були українцями, 17 (22,1%) - росіянами, 15 (19,5%) - євреями, 2 (2,6%) - латишами, 1 (1,3%) - циганом, 1 (1,3%) - білорусом. Серед окружних прокурорів одна була єврейкою (Лубенський), троє українців (Роменський, Золотоноський, Красноградський) і двоє росіян (Прилуцький, Кременчуцький). Весь склад Роменської окружної прокуратури (прокурор, секретар, діловод, машиністка, реєстратор і кур'єр) на 100 відсотків був українським¹⁷.

З 1923 р. важливим напрямом кадрової політики в органах прокуратури стали заходи з українізації державного апарату, в тому числі і самої прокуратури. Діловодство переводилося на українську мову, службовцями вивчалася мова й історія України,

збільшувалася питома вага українців в органах прокуратури. До цієї важливої справи долучився уродженець с.Волошнівка, нині Роменського р-ну Сумської обл., член-кореспондент Всеукраїнської академії наук (з 1925 р.) Микола Олексійович Максименко, який у 1924 р. в журналі "Вестник Советской Юстиции" (№21) опублікував розлогу статтю "Об украинской юридической терминологии".

У травні 1925 р. були внесені зміни до Конституції УСРР, за якими Прокурор УСРР став іменуватися Генеральним прокурором республіки. У липні того ж року сталися зміни в адміністративному устрої. Замість 9 губерній і 88 повітів було створено 41 округ (окрім Молдавської АСРР). Відповідно ліквідували губернські прокуратури і започаткували 41 окружну, в тому числі Глухівську, Конотопську, Роменську, Сумську.

У зв'язку з цим була прийнята нова редакція Положення про судоустрій УСРР. Прокуратура, як і раніше, перебувала у складі Народного комісаріату юстиції, проте було створено прокуратури у трудових справах.

У вересні 1928 р. в Україні народні слідчі, старші слідчі окружних судів опинилися у структурі Прокуратури УСРР. 11 вересня 1929 р. було прийняте нове Положення про судоустрій УСРР, згідно з яким слідчий апарат підпорядковувався прокуратурі в адміністративному й оперативному відношеннях.

При окружних прокуратурах працювали старші слідчі, а на слідчих дільницях - народні слідчі. Окружні прокурори зобов'язані були розробляти і подавати на затвердження окрвиконкомам і Наркомюсту проекти мережі камер народних слідчих та їх штатів, складати кошторис на утримання народних слідчих за рахунок коштів місцевого бюджету, керувати діяльністю слідчих. Проте окружні прокурори були звільнені від обов'язків звітувати про свою діяльність окрвиконкомам.

Певні складнощі в організації роботи органів прокуратури УСРР виникли внаслідок реформування адміністративно-територіального поділу республіки. У червні 1930 р. відбулася реорганізація округів. Замість 41 округу залишилося 28. Зокрема, Глухівський округ був приєднаний до Конотопського, Роменський - до Сумського.

У вересні того ж року ліквідували округи і було здійснено перехід на двоступеневу систему управління, тобто центр - район. А з 1 жовтня 1930 р. замість окружних прокуратур запроваджено міжрайонні (9), в тому числі у Сумах, міські і дільничні прокуратури,

які поділялися на три категорії. У сумського міжрайонного прокурора було лише 2 помічники, тоді як у київського - 7, харківського - 6, одеського і дніпропетровського - по 5, у решти прокурорів - по 3 помічники¹⁸.

У лютому 1931 р. було розформовано 119 районів, що змусило змінити дислокацію дільничних прокуратур. Так, у Сумському секторі із загальною кількістю 25 районів було створено 10 дільничних прокуратур. Невдовзі скасували поділ дільничних прокуратур на категорії. У складі усіх дільничних прокуратур передбачалися посади дільничного прокурора і його помічника. Штати міжрайонних прокуратур не змінилися¹⁹.

У 1932 р. двоступеневу систему управління скасували. Спочатку було створено 5 областей, в тому числі і Харківську, до складу якої входила значна частина території майбутньої Сумської області, а потім - Сталінську (Донецьку) і Чернігівську, у складі якої перебувала частина Сумщини. Відповідно організовувалися обласні прокуратури. Крім прокурора області та двох його заступників було 5-6 старших помічників і 6-9 помічників прокурора області. У складі обласної прокуратури працювало 20-21 старших слідчих. Поділ прокурорського нагляду на адміністративний і судовий скасовувався.

Вперше галузі прокурорської діяльності були визначені відповідно до основних галузей державно-господарського і культурного життя, проте з часом виникли певні недоліки такої системи. Тому структуру обласних прокуратур змінили, створивши сектори судово-слідчого нагляду, адміністративного нагляду, праці і виробництва, прокуратуру з нагляду за ДПУ та транспортну прокуратуру.

До 1933 р. не існувало єдиного центру, що об'єднував би всю прокуратуру країни. Прокуратури союзних республік були складовими республіканських наркоматів юстиції. Вони діяли самостійно і підпорядковувалися лише центральним виконавчим органам влади цих республік. Поступовий процес централізації органів прокуратури завершився із заснуванням 20 червня 1933 р. Прокуратури СРСР, а 17 грудня того ж року ЦВК та РНК СРСР затвердили Положення "Про Прокуратуру Союзу РСР".

Отже, протягом 1922-1933 рр. структура органів прокуратури змінювалася відповідно до політичної потреби радянської влади та змінами в адміністративному устрої республіки. Більш-менш стала система органів прокуратури була сформована з утворенням у 1932

р. (а потім і 1939 р.) областей. Були спроби будувати структуру системи прокурорського нагляду за основними галузями державно-економічного життя та функціональним принципом діяльності прокуратури.

¹На страже советских законов / Гл. ред. Р.А.Руденко. - М.: Изд-во юр. лит-ры, 1972; Советская прокуратура. - М.: Изд-во юр. лит-ры, 1982.

²Глух Ф.К. Из истории прокуратуры Украины // На страже советских законов / Гл. ред. Р.А.Руденко. - М., 1972. - С.99-112; Рогожин А.И. Правоохранительные органы УССР в первые годы советской власти (1917-1920 гг.). - Х.: Юр. ин-т, 1981. - 45 с.

³Яковенко Д.Т. Учреждение прокуратуры УССР, ее организация и деятельность в 1922-1925 гг.: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - К., 1956. - 13 с.

⁴Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929-1941) / За ред. О.М.Мироненка, І.Б.Усенка. - К., 2001; Ключков В.Г. Історія прокуратури України. - К.: НТВ "Правник", 2004; Прокуратура України: Академічний курс: підручник / В.В.Сухонос, В.П.Лакізюк, Л.Р.Гришасенко, В.М.Руденко. - Суми: Університетська книга, 2005.

⁵Черниченко С.А. Прокурорский надзор за работой судебно-следственных органов и ГПУ в годы НЕПа (1922-1928) // Проблемы законности. - 1997. - Вып.32. - С.51-56; Руденко Н. Становление прокуратуры в Украине. Аспекты прошлого и настоящего // Віче. - К., 1998. - №4. - С.56-59; Романюк Б.В. Слідчий апарат і його місце в структурі державних органів // Адвокат. - К., 2005. - №8. - С.12-17.

⁶Чехович В.А. Проблеми національно-державного будівництва України в роки непу. - Х., 1995. - 108 с.; Усенко І.Б. Україна в роки непу: доля курсу на революційну законність. - Х., 1996; Греченко В., Ярмиш О. Україна у добу "раннього" тоталітаризму (20-ті роки ХХ ст.). - Х.: Вид-во НУВС, 2001.

⁷Тихоненко Д.А. Проблемы контроля и надзора за органами ВУЧК и ГПУ УССР в 1918 - начале 1929 гг.: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - Х., 1998.

⁸Мурза В.В. Прокуратура в державному механізмі УСРР (1922-1933 рр.): Автореф. дис... канд. юрид. наук. - Х., 2003. - 19 с.

⁹Губар С.В. Становлення та розвиток органів дізнання і досудового слідства в Україні (1917-60-ті роки ХХ століття): Автореф. дис... канд. юрид. наук. - К., 2003. - 17 с.

¹⁰Бровар О. Діяльність окружних прокуратур Донбасу у 1925-1930 роках // Правничий часопис Донецького університету. - 2004. - №2. - С.81-86.

¹¹Юридична енциклопедія: у 6 т. / За заг. редакцією Ю.С.Шемичуценка. - К., 1996-2001.

¹²Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. - Ф.8. - Оп.1. - Спр.936. - Арк.9.

¹³Там само. - Спр.1511. - Арк.2-23в.

¹⁴Там само. - Спр.829. - Арк.23.

¹⁵Там само. - Спр.1330. - Арк.60; Спр.1511. - Арк.5; Спр.1517. - Арк.11.

¹⁶Там само. - Спр.1473. - Арк.28.

¹⁷Там само. - Спр.1517. - Арк.11-12.

¹⁸Прокуратура України... - С.170-171.

¹⁹Там само. - С.173.

ВЛАСЕНКО В.М.,
ВЛАСЕНКО В.

ДО ІСТОРІЇ ПРОКУРАТУРИ СУМЩИНИ

З розбудовою в Україні громадянського суспільства і правової держави буде змінюватися і набувати нових форм система правоохоронних органів, в тому числі і прокуратура. Саме на неї покладається така важлива функція, як нагляд за дотриманням законності в державі. Тому в умовах реформування прокурорського нагляду слід врахувати його позитивний досвід, ліквідувати хибні сторони в діяльності прокуратури. Варто згадати 30-ті роки ХХ ст., коли прокуратура виконувала неналежні їй функції. Проте і в тих умовах знаходилися люди, які ціною власного життя намагалися чесно виконувати свій обов'язок. Ще більш актуальним є це питання на прикладі окремого регіону чи області.

В історичній літературі вже існує велика кількість праць про жертви масових політичних репресій. Зовсім іншою є ситуація щодо репресій проти тих, хто працював у правоохоронних органах і прямо чи опосередковано повинен був брати або брав участь у реалізації цієї політики. Наприкінці 2006 р. вийшла велика за обсягом та широтою поданої інформації книга про прокуратуру Сумської області, автори якої торкнулися цієї проблеми. Проте набагато ширше ця тема знайшла відображення у нещодавно виданій книзі Л.М.Авраменко й А.І.Амонс "Репресовані прокурори України: документи, нариси, матеріали". В ній подано короткі відомості про всіх прокурорів, які зазнали репресій в часи сталінського лихоліття. Серед них є і ті, хто народився на Сумщині або працював тут. Тому варто навести хоча б стисло інформацію про них.

ГРИНЬОВ БОРИС ОЛЕКСАНДРОВИЧ.

Народився 1900 р. у м.Ромни. На момент арешту жив у Києві. З 1919 р. був членом ВКП(б). У 1925-1929 рр. - член Полтавського окружного суду, потім - заступник Криворізького окружного прокурора. Перед арештом близько 8 років працював заступником управляючого конторою Київського відділення Державного банку УРСР. 19 січня 1938 р. був засуджений виїзною сесією ВК Верховного суду СРСР за ст.54-7, 54-8, 54-11 КК УРСР до 12 років позбавлення волі з поразенням у правах на 5 років та конфіскацією особистого майна. 16 квітня 1941 р. кримінальна справа щодо нього була припинена і він був звільнений з-під арешту. Реабілітований 26

жовтня 1993 р. прокурором м.Київ¹.

ГРИНЬОВ-ПРИГОВ ЯКІВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Народився 1902 р. у м.Ромни. На момент арешту жив у Києві. З 1919 р. був членом ВКП(б). У 1929-1935 рр. перебував на прокурорських посадах у прокуратурі м.Київ, потім був помічником прокурора прикордонної і внутрішньої охорони УРСР. У 1937 р. його звільнено з РСЧА та органів прокуратури. Заарештований у листопаді 1938 р. співробітниками Київського обласного управління НКВС. Утримувався у спеціальному приміщенні київської в'язниці. Згодом був звільнений. Реабілітований.

ГРИНЬОВА СОФІЯ МИХАЙЛІВНА

Народилася 1900 р. у с.Ярошівка Чернігівської губернії. На момент арешту жила у Києві. Член ВКП(б) з 1918 р. До арешту працювала прокурором кримінально-судового відділу Прокуратури УРСР. Дружина Гриньова Б.О.²

ЖАБОТИНСЬКИЙ ІВАН ІВАНОВИЧ

1911 р.н., уродженець с.Краснопілля тогочасної Харківської губернії, нині Сумської обл. Мав середню освіту. Член ВКП(б) з 1939 р. Більше 10 років працював в органах прокуратури, був прокурором Шевченківського району м.Львів. На момент арешту перебував у розпорядженні прокурора Сумської області. Звинувачувався у тому, що 29 червня 1941 р., перебуваючи у ресторані "Жовтень" м.Суми, під час розмови з військовослужбовцями проводив контрреволюційну агітацію. 26 серпня 1941 р. засуджений виїзною сесією Військового трибуналу військ НКВС Харківської обл. за ст.54-10 КК УРСР до 10 років позбавлення волі з обмеженням у правах на 5 років та конфіскацією особистого майна. Термін ув'язнення відбув повністю. Реабілітований 9 квітня 1959 р. Сумським обласним судом³.

КОЛБАСЬЄВ ВІКТОР ВІКТОРОВИЧ

1864 р.н., уродженець с.Довгополівка Роменського пов. Закінчив Одеську гімназію і Петербурзьке училище правознавства. На момент арешту жив у Києві. До 1917 р. - судовий слідчий у м.Кам'янець-Подільський, потім - товариш голови Петербурзького окружного суду по цивільному департаменту й одночасно голова цього суду. За гетьманату і Директорії УНР - товариш прокурора Загального зібрання Державного Сенату. Потім працював консультантом у ВУАН. З 1919 р. - член юридичної секції граматики-термінологічної комісії. Заарештований 17 серпня 1919 р. співробітниками особливого відділу ВУНК (ВУЧК) через

дворянське походження, як чорносотенець і колишній співробітник царських правоохоронних органів. Звинувачувався у тому, що обіймав посади у прокуратурі за царя, гетьмана П.Скоропадського і Директорії УНР. На допитах заперечував свою вину, називав себе українським націоналістом. У постанові від 22 серпня 1919 р. вказано, що під час обшуку у нього знайдено лист, в якому він негативно висловлювався про пролетарську революцію, а соціалістів називав спекулянтами. Розстріляний. Реабілітований 1994 р.⁴

ЛАВРОВ А.Н.

У 1925-1927 рр. працював роменським окружним прокурором, потім - у Прокуратурі УСРР. Репресований 1937 р. органами НКВС⁵.

ЛОГВИНОВ ГРИГОРІЙ ЯКОВИЧ

1902 р.н., уродженець с.Крачківка, нині Білопільського р-ну Сумської обл. На момент арешту жив у м.Житомир, був заступником прокурора Житомирської обл. Заарештований 21 липня 1938 р. співробітниками держбезпеки Житомирської обл. за звинуваченням у здійсненні контрреволюційних злочинів. Обвинувачувався у тому, що належав до української антирадянської націоналістичної військово-повстанської організації на Житомирщині, вербував до неї нових членів, розробляв план повстання у м.Бердичів. 9 липня 1939 р. справу направили військовому прокурору військ НКВС для припинення, а його самого для звільнення з під арешту. Прокурор погодився з рішенням слідчого, проте постанову про припинення справи не прийняв. 31 січня 1991 р. справу припинено за відсутністю складу злочину, а Логвинова Г.Я. реабілітовано⁶.

ПУШКА СЕМЕН ВАСИЛЬОВИЧ

1895 р.н., уродженець с.Грем'ячка, нині Ямпільського р-ну Сумської обл. На момент арешту жив у м.Дніпродзержинськ. Працював у прокуратурі, був начальником будівництва азотно-тукового комбінату. Заарештований 8 вересня 1936 р. співробітниками УНКВС Дніпропетровської обл. Звинувачувався у контрреволюційній діяльності. 13 липня 1937 р. засуджений виїзною сесією ВК ВС СРСР у м.Київ за ст.54-7, 54-8 КК УРСР до розстрілу. Розстріляний тієї ж ночі і похований у Биківнянському лісі. Реабілітований 16 травня 1974 р.⁷

ТРУПЧИНСЬКИЙ ІГОР ПЕТРОВИЧ

1886 р.н., дворянин, уродженець маєтку Доліси Невельського пов. Вітебської губ. У 1914 р. закінчив юридичний факультет Юр'ївського університету, школу прапорщиків. Офіцер царської

армії. На момент арешту жив у Києві, член ВКП(б) з 1918 р. У 1923 р. - окружний прокурор у Новгород-Сіверську, потім - Глухові, 1927 р. - Вінниці, 1930 р. - інспектор-ревізор Наркомату юстиції УРСР, займався перевіркою судів. Потім працював в органах військового трибуналу прикордонної і внутрішньої охорони НКВС УРСР, військовий юрист 1 рангу. Заарештований 23 липня 1938 р. Перебував у Лук'янівській в'язниці. Звинувачувався як учасник антирадянської правотроцькістської організації, що існувала у військово-судових органах НКВС УРСР, був агентом польської розвідки. Засуджений 2 жовтня 1938 р. виїзною сесією ВК ВС СРСР за ст.54-6, 54-8, 54-11 КК УРСР до розстрілу. Розстріляний того ж дня у київській в'язниці. Похований, вірогідно, у Биківнянському лісі. Реабілітований⁸.

ФІХ ПЕТРО МОЙСЕЙОВИЧ

1910 р.н., уродженець Чернігівської губ. Член ВКП(б) з 1924 р., помічник Конотопського окружного прокурора. Репресований у 1937-1938 рр. органами НКВС УРСР⁹.

ШРИФТОВ-ШРИФТЕЛИК БОРИС МОЙСЕЙОВИЧ

1902 р.н., уродженець м. Старокостянтинів Подільської губ. До 1917 р. - робітник консервного заводу в Одесі. Член ВКП(б) з 1919 р. У 1917-1926 рр. - політпрацівник в РСЧА, потім - помічник прокурора Каменецького округу, 1928 р. - ст. помічник шепетівського окружного прокурора, з грудня 1928 р. - заступник сумського окружного прокурора, 1930 р. - прокурор Ржищівської дільниці, 1931 р. - член Верховного суду УРСР, згодом - знову в органах прокуратури у Житомирі, 1934-1935 рр. - прокурор Дніпропетровського басейну, 1935 р. - прокурор зі спеціальних справ Наркомату юстиції УРСР, начальник слідчого відділу, з 1937 р. - в.о. начальника відділу зі спеціальних справ. 23 березня 1937 р. звільнений з посади. 16 липня 1937 р. заарештований Київським УНКВС. Звинувачувався за ст.54-7, 54-10, 54-11 КК УРСР. За співчуття троцькістам і контрреволюціонерам постановою Особливої наради при НКВС УРСР від 10 лютого 1938 р. засуджений до 5 років виправно-трудових таборів. Реабілітований¹⁰.

ЯКОВЛЄВ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

1880 р.н., уродженець Сумського пов. На момент арешту жив у Харкові. Був судовим слідчим. У зв'язку з евакуацією жив у Феодосії. За постановою "надзвичайної трійки" при управлінні начальника особливого відділу ВЧК 13-ї армії та уповноваженого Кримської ударної групи особливих відділів ВЧК Південного і

Південно-Західного фронтів від 4 грудня 1920 р. розстріляний у Феодосії як представник буржуазного класу, що втік від радянської влади. Реабілітований¹¹.

ЯНКОВСЬКА ЛЮБОВ МИХАЙЛІВНА

1895 р.н., уродженка м. Глухів. Мала незакінчену вищу освіту, член ВКП(б) з 1919 р., на момент арешту жила у Києві. У 20-30-і роки працювала на прокурорських посадах у Наркоматі юстиції УРСР в Харкові та Києві, у прокуратурі Київської обл. разом із дружиною секретаря ЦК КП(б)У Постишева - Постолювською Т.С. Перед арештом була прокурором м. Києва. 7 лютого 1937 р. виключена з партії і звільнена з посади. Заарештована співробітниками НКВС УРСР 17 квітня 1938 р. Перебувала у Київській в'язниці. Постановою Особливої наради при НКВС УРСР 29 жовтня 1939 р. за ст.54-10, 54-11 КК УРСР засуджена до 3 років виправно-трудових таборів. Реабілітована 12 липня 1956 р. Президіумом Київського обласного суду¹².

Отже, книга "Репресовані прокурори України: документи, нариси, матеріали" є цінним джерелом інформації про репресії в органах прокуратури не тільки на рівні республіки, але й окремих регіонів. Сподіваємося, що наведені дані спонукають дослідників до з'ясування причин, методів, масштабів і регіональної специфіки репресій у правоохоронних органах.

¹ Авраменко Л.М., Амонс А.І. Репресовані прокурори України: документи, нариси, матеріали. - К.: Істина, 2006. - С.37.

² Там само.

³ Там само. - С.47.

⁴ Там само. - С.55.

⁵ Там само. - С.65.

⁶ Там само. - С.67.

⁷ Там само. - С.87-88.

⁸ Там само. - С.108; Прокуратура Сумщини: історія і сучасність: Науково-публіцистичне видання. - Суми: Вид-во "МакДен", 2006. - С.44-46.

⁹ Авраменко Л.М., Амонс А.І. Вказ. Праця. - С.110.

¹⁰ Там само. - С.117.

¹¹ Там само. - С.120.

¹² Там само. - С.120-121.

ДО ІСТОРІЇ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 Р.

Велику роль у функціонуванні будь-якої держави відіграють її судові органи. Нами зроблено спробу простежити розбудову судової системи, у тому числі й на території українських земель, що перебували у складі Російської імперії.

До судової реформи 1864 р. у Росії діяли станові суди, встановлені губернською реформою 1775 р.

Олександр II для того, щоб лібералізувати політичний режим, здійснив низку реформ, зокрема судову, згідно з якою вводилася нова система судочинства, що мала своїми засадами виборність суддів, створення суду присяжних засідателів, гласність судового процесу тощо. Згідно з судовою реформою, судову систему було спрощено - вона стала всестановою, з'явився інститут судових слідчих та адвокатури. Судді та слідчі за судовими уставами 1864 р. стали незмінними. Суд відокремився від адміністрації, слідство - від суду і поліції.

Для розгляду дрібних кримінальних, цивільних справ, позови по яким не перевищували 500 крб., створювалися мирові суди, які діяли за спрощеним судочинством. Мирові судді обиралися земствами і міськими думами. Існували дільничні і почесні судді. Другою інстанцією у системі мирових інституцій був з'їзд мирових суддів повіту.

Другою гілкою судової системи були загальні суди. Судами першої інстанції були окружні суди. Ці установи вирішували цивільні та кримінальні справи, що виходили за межі підсудності мирового судді. Рішення за участю присяжних вважалися остаточними і могли бути оскаржені лише у касаційному порядку, тобто при порушенні законності під час ведення справи. Суд присяжних розглядав злочини, які передбачали позбавлення цивільних прав (повністю чи частково). За відсутності присяжних рішення могли оскаржуватися у судовій палаті.

Другою інстанцією в системі загальних судів була судова палата. У ній в апеляційному порядку розглядалися справи по скаргах на вироки та рішення окружних судів, винесені без присяжних засідателів. На відміну від суду присяжних, особливе

присутствіє судової палати являло собою єдину колегію коронних суддів і народних представників; права всіх членів присутствія були рівні й у процесі судового слідства, і при винесенні вироку. Як суд першої інстанції судова палата розглядала справи про державні та посадові злочини.

Сенат являв собою касаційну інстанцію, яка могла повернути справу на новий розгляд лише у випадку порушення правил судової процедури.

Таким чином, судова реформа створила не тільки новий суд, а й нову систему правоохоронних органів, нове розуміння законності та правосуддя. Впродовж наступних років система, принципи внутрішньої організації та обсяг повноважень Міністерства юстиції Російської імперії практично не змінювалися, у тому числі після повалення самодержавства та перебування при владі Тимчасового уряду¹.

Реформа 1864 р. проводилася поступово. Ліквідація старих судів і створення замість них нових відбувалася декілька років. Наприклад, ліквідовані реформою повітові суди продовжували діяти ще певний час (в деяких повітах навіть до 1870-1871 рр.). Поступове скорочення цих судів проводилося шляхом передачі справ частини цих установ аналогічним судам інших повітів.

Так, в указі Курського губернського правління ще за 1867 р. зазначалося: *“Губернское правление слушали: Указ Правительствующего Сената, от 17 января сего года за №2606, в котором изъяснено: Правительствующий Сенат слушали: ...предложение Министра Юстиции, за №764-м, следующего содержания: По силе 51-й статьи Высочайше утвержденного 19-го Октября 1865 г. Положения о введении в действие судебных уставов 20-го Ноября 1865 г., предоставлено Министру Юстиции соединять и закрывать нынешние суды первой и второй степени, с передачею из дел, в случае нужды, в другие ближайшие суды равной степени...”*².

Далі йшлося про те, що *“в Курской губернии упраздняются пять Уездных Судов: Грайворонский, Дмитриевский, Тимский, Новооскольский и Львовский с отнесением их делопроизводства: Грайворонского к Белгородскому, Дмитриевского к Фатежскому, Тимского к Щигровскому, Новооскольского к Корочанскому и Львовского к Рильскому Уездному Суду”*³.

28 лютого 1867 р. визначалося як останній термін передачі справ у вищезазначені суди. За два місяці вийшло розпорядження

міністра юстиції Замятніна про ліквідацію цих чотирьох судів і передачу їх справ: "Обоянского - к Белгородскому, Суджанского и Путивльського - к Рильському и Старооскольського - к Корочанському уездным судам"⁴, закриття яких призначалося на 30 квітня 1867 р.

Ще одним прикладом діяльності повітових судів вже після 1864 р. може бути засвідчення купчих документів на землю Глухівським повітовим судом 1865 р.⁵, цей же суд засвідчував акти купівлі-продажу і в 1867 р.⁶

Проголошення відповідно до уставів від 20 листопада 1864 р. нових для Росії вищерозглянутих принципів і норм, які давно прижилися у західному праві і вважалися взірцем сучасного правосуддя, сприяли подальшому розвитку законодавства у державі.

Таким чином, судова реформа в Росії 1864 р. була дуже прогресивною на той час. Триваючи впродовж певного часу та поступово впроваджуючись у життя багатонаціональної Російської імперії, вона сприяла покращенню рівня правових інституцій держави, наближення її до західних зразків судового розвитку. Реформа замінила вкрай роздроблену систему судів. Її заслугою стало не лише створення якісно нового суду, а й нової системи правоохоронних органів, що дає можливість говорити про продовження розбудови ефективного механізму судової влади на території Російської імперії, що було започатковано ще Катериною II.

¹ Михайлов О. Правові основи розвитку судової системи України до 90-х років XIX ст. // Підприємництво, господарство і право. - 2006. - №7. - С.26-27.

² Державний архів Сумської області. - Ф.449. - Оп.1. - Спр.26. - Арк.1.

³ Там само. - Арк.2.

⁴ Там само. - Арк.37.

⁵ Там само. - Ф.630. - Оп.4. - Спр.55. - 175 арк.

⁶ Там само. - Спр. 61. - 47 арк.

КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО МОНАРХІЗМУ В.ЛИПІНСЬКОГО

В.Липинський - засновник державницького напрямку в українській історичній і політичній науці. Його світогляд сформувався на основі ранніх теорій соціального конфлікту Гегеля, Маркса, Гумпловича, Ратценгофера та Оппенгеймера; західноєвропейського раціоналізму кінця XIX ст., зокрема теорії М.Вебера про значення ірраціональних впливів у людському існуванні та концепції Ж.Сореля, особливо критика ним доктрин демократії і лібералізму; політологічних теорій еліт Моски, Міхельса і теорії циркуляції еліт Парето; німецької політичної історіографії, зокрема ідеї Л. фон Ранке та його учня Ф.Рацеля про побудову державного життя; польської консервативної історичної школи.

У своїй концепції української монархії Липинський обґрунтовує необхідність п'яти основних підвалин, на яких вона може базуватися: а) аристократія; б) класократія; в) територіальний патріотизм; г) український консерватизм; д) релігійний етос. Майбутня українська держава, за Липинським, - це уособлення держави і гетьмана, об'єднання України навколо гетьмана.

В середовищі аристократії можливі і навіть потрібні угруповання, різні думки, ідеї, передача фактичної влади з одних рук в інші - у цьому запорука прогресу держави. Аристократія, за Липинським, - це чинник динамічний, сам витворює, формує і виправдовує своє право на існування, постійно відновлюючи себе в житті держави шляхом залучення до правлячої ролі нових представників різних класів і груп. Почуття любові до рідного краю - української землі, яка годує всіх її мешканців, як до органічної цілості, вважає Липинський, є необхідною і єдиною можливістю того найтіснішого у світі зв'язку людей, що зветься нацією.

Липинський неодноразово наголошував, що основною умовою здійснення української державності він вважає єдність народу - релігійну, регіональну, політичну, національну, організаційну. Але заклик до соціально-класової чи національної нетерпимості, протиставлення українства іншим співмешканцям України, на думку Липинського, - явище глибоко руйнівне, воно призведе до

взаємної ненависті і в кінцевому рахунку впаде божою карою на самих українців, “нищачи будь-які державницькі творення і намагання українського народу”.

Він застерігає, що для українського руху можуть стати фатальними гасла демократії і “громадянського суспільства”, оскільки вони спричиняють до штучного витворення або перенесення демократії за зразком інших країн, а “політична культура одної нації не може бути механічно перейнята нацією іншою”. Слабкість національного відродження на Україні полягає, на думку вченого, у квалості соціально-політичних та інтелектуальних верхів українства, найбільш освічені, кращі представники якого несли в собі стародавню політичну культуру й традиції державного життя, живили російську або польську державність.

Будівничими, організаторами, які об'єднували довкола себе місцеві українські сили, називає Липинський представників української полонізованої шляхти - Б.Хмельницького, П.Конашевича-Сагайдачного, М.Кричевського, І.Богуна, Ю.Немирича, І.Виговського, І.Мазепу, П.Орлика та інш.

Консерватизм, за Липинським, - це утвердження всередині українського громадянства організованих сил авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури, здатних стати в майбутньому носіями української державної влади, приборкувати і скеровувати в потрібне русло різних бунтарів.

Особливу увагу приділяє вчений у своїй концепції ролі релігії і церкви, називаючи їх найвищим критерієм оцінки історичного процесу.

Людина, за Липинським, не член держави, а, передусім, самостійна і самоцільна вартість.

Монархізм впливає з класократії, класократія - з християнського ієрархічного погляду на світ, і все це сполучається між собою органічно - у цьому суть політичної доктрини В.Липинського.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ ІСТОРІЇ ТА КРАЄЗНАВСТВА:

АРХЕОЛОГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

НІМЕНКО Н.А. З історії археологічних досліджень у Середньому Посуллі	3
ВЛАСЕНКО В.М., ГОРЕНКО В. (ІР-61) До історіографії життя та творчості Олександра Олеся в еміграції	13
МАРТИНЕНКО В.Л. До історіографії історії Великого князівства Литовського	18
ДЕГТЯРЬОВ С.І. Формулярні списки повітових судів як джерело до біографій представників українського дворянства	23
ДЕГТЯРЬОВ С.І., РОНДИК О. (ЕП-51) Матеріали до вивчення історії підприємств Сумської області	30
КАРПУШКІН М. (ІР-62) Стародавні пам'ятки Роменщини. - Наук. кер. Німенко Н.А.	32
ОСИПОВА Є. (ЮБ-64) Про колонізацію Слобідської України. - Наук. кер. Нестеренко В.А.	36
БОНДАР І. (ЖТ-52) До історії підприємств Сумщини ХІХ ст. (за матеріалами М.Домонтовича). - Наук. кер. Дегтярьов С.І.	40
КАЛІНІЧЕНКО О. (ІР-34) Про відновлення народного господарства на Сумщині у повоєнні роки (за матеріалами газети “Більшовицька зброя”). - Наук. кер. Німенко Н.А.	43
<u>СЕКЦІЯ ІСТОРІЇ ТА КРАЄЗНАВСТВА:</u>	
<u>ПЕРСОНАЛІЇ</u>	
ВАСИЛЬЄВ К.К. Доктор медицини Мартин Андронникович Галин (к истории украинской политической эмиграции)	48

КЛИМЕНКО В.А., КЛИМЕНКО А. Олексій Григорович Дояренко - видатний український вчений	51
МАРКОВА А. (ЮМ-62) До біографії П.І.Калнишевського. - Наук. кер. Федченко Л.А.	53
НЮКІНА Ю. (ЮМ-61) Графи Бобринські - цукрозаводчики та меценати (до історії родини). - Наук. кер. Дегтярьов С.І.	57
ЗІНЧЕНКО О. (ЮМ-64) До біографії В.Липинського (до 125-річчя з дня народження). - Наук. кер. Нестеренко В.А.	60
ДОМОРАЦЬКА Р. (ЖТ-61) До біографії Ф.Л.Ернста. - Наук. кер. Федченко Л.А.	62
ЯРЕМЕНКО Ю. (ПР-61) Перший директор Роменського краєзнавчого музею. - Наук. кер. Звагельський В.Б.	64
<u>СЕКЦІЯ ІСТОРІЇ ТА КРАЄЗНАВСТВА: З ІСТОРІЇ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ</u>	
КУПРЕСНКОВА А. (ПР-61) З історії міста Ромни. - Наук. кер. Німенко Н.А.	66
ГОРЕНКО В. (ПР-61) З історії Краснопілля. - Наук. кер. Звагельський В.Б.	69
ЧЕРНИШ Н. (ЮМ-61) До історії села Велика Чернеччина. - Наук. кер. Федченко Л.А.	73
<u>СЕКЦІЯ ІСТОРІЇ ТА КРАЄЗНАВСТВА: З ІСТОРІЇ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ, НАУКОВИХ ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ УСТАНОВ</u>	
ФЕДЧЕНКО Л.А. До біографій наглядців лебединських училищ М.І.Юркевича та В.У.Чапліца (за матеріалами Державного архіву Сумської області)	75
ГОНЧАРОВА В. (ЕФ-64) Києво-Могилянська академія в історії філософії. - Наук. кер. Бушман І.О.	79

ЄВТУШЕНКО В. (ЖТ-61) Культурно-просвітительська діяльність О.О.Паліцина. - Наук. кер. Федченко Л.А.	81
ЗАСКОКА В. (ПР-62) До історії Сумської Олександрівської гімназії. - Наук. кер. Звагельський В.Б.	85
КОЗЛОВ О.М. З історії Кролевецької жіночої гімназії	87
КОЗИНЦЕВ А. (ЖТ-61) Про становлення освіти на Роменщині. - Наук. кер. Клименко В.А.	94
ЧИЖИК С., ЧАЩЕЧНИКОВ І. (ЮМ-62) З історії Сумського державного університету (за матеріалами газети "Резонанс"). - Наук. кер. Дегтярьов С.І.	96
МАРТИЩЕНКО М. (ЖТ-61) До історії створення Іванівської дослідно-селекційної станції. - Наук. кер. Федченко Л.А.	99
ГАБРЕЛЯН В. (ПР-61) Історія створення Роменського краєзнавчого музею. - Наук. кер. Звагельський В.Б.	101
ДЕГТЯР О. (ПР-61) До історії музею А.С.Макаренка у м.Білопілля. - Наук. кер. Звагельський В.Б.	104
АЛЕКСЕЄВА М. (ПР-61) Судьба Дома-музея Чайковського в Низах (попытка социологического исследования). - Науч. рук. Звагельский В.Б.	107
<u>СЕКЦІЯ КУЛЬТУРОЛОГІЇ</u>	
ТЕЛІЖЕНКО Л.В. Містерії Стародавньої Греції: від мисленнєвої реальності міфу до містичного споглядання ритуалу	112
ЗВАГЕЛЬСЬКИЙ В.Б. Скарби рідного краю (матеріали до курсу "Історичне краєзнавство Сумщини")	121
БОНДАРЕНКО О.О. Формування естетичної культури студентів Сумського державного університету у процесі позанавчальної роботи	139

**ПИТАННЯ
ІСТОРІЇ, КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА
КРАЄЗНАВСТВА
(ВИПУСК II)**

матеріали науково-теоретичної конференції
викладачів, аспірантів та студентів

Відповідальний за випуск В.Б.Звагельський

Редактори: В.М.Власенко, В.Б.Звагельський

Комп'ютерний набір та верстка: І.О.Бушман, Л.А.Федченко
Коректори: О.А.Герман, О.І.Калініченко, В.Л.Мартиненко

Підп. до друку 13.04.2007

Формат 70x108/16. Папір офс. Гарнітура Times New Roman Суг. Друк офс.
Ум. друк.арк. 10,4. Обл.-вид.арк. 11,2.

Тираж 100 прим.

Замовлення № 367.

Видавництво СумДУ при Сумському державному університеті
40007, м.Суми, вул.Римського-Корсакова, 2.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК №2365 від 08.12.2005.

Надруковано у друкарні СумДУ
40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2.

- КАЛЬЧЕНКО К. (ПР-62) К истории религии в древнем Египте. - Науч. рук. *Звагельский В.Б.* 143
- ШУЛЕПОВА Ю. (М-61) До історії Української православної церкви напередодні Берестейської унії 1596 р. - Наук. кер. *Мартиненко В.Л.* 145
- КАЛІНІЧЕНКО О. (ПР-34) Басівський парк - пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення. - Наук. кер. *Звагельський В.Б.* 148
- СТУКАЛО В. (ПР-62) Творчество Сальвадора Дали. - Науч. рук. *Звагельський В.Б.* 152
- КОЛОДКА А. (ЕФ-65) Основні аспекти взаємозв'язку культури та цивілізації. - Наук. кер. *Бушман І.О.* 155
- ГОРЛЕНКО В. (ММ-51) До питань української культури на зламі тисячоліть. - Наук. кер. *Теліженко Л.В.* 158
- СЕКЦІЯ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**
- ДЕГТЯРЬОВ С.І., ТАРАСЕНКО М. (ЮМ-63) До історії судової системи (1782 р. - початок ХІХ ст.) 161
- НЕСТЕРЕНКО В.А., МАРКОВА А. (ЮМ-62) Зміни в державному апараті Японії в ході революції Мейдзі 165
- ІВАНУЩЕНКО Г.М. Органи охорони громадського порядку на Сумщині після Лютневої революції 1917 р. 170
- ВЛАСЕНКО В.М., РАННСВ В. (ЮМ-61) Структура органів радянської прокуратури на Сумщині у 1922-1933 рр. 174
- ВЛАСЕНКО В.М., ВЛАСЕНКО В. До історії прокуратури Сумщини 181
- АНТИПНА О. (ПР-61) До історії судової реформи 1864 р. - Наук. кер. *Дегтярьов С.І.* 186
- ПОНОМАРЬОВА І. (ЮБ-64) Концепція українського монархізму В.Липинського. - Наук. кер. *Нестеренко В.А.* 189

